

Андрій Кокотюха

ЧОРНИЙ ЛІС

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

Андрій Кокотюха
ЧОРНИЙ ЛІС

Андрій Кокотюха

Чорний ліс

Обережно! Ненормативна лексика!

Передмова

За лаштунками партизанської війни

Відомий італійський філософ та історик Бенедетто Кроче якось написав: «Мертва історія воскресає, минуле стає сучасним, коли того вимагає життя». Сьогодні українське суспільство, ведучи війну за своє право на існування, як ніколи гостро переживає це «воскресіння історії», кожною клітиною єства відчуваючи минуле, котре раптом стало сучасністю.

Боротьба між українською національно-державною та радянсько-російською ідентичностями, яка впродовж останніх десятиліть велася політичними і пропагандистськими методами, стараннями чинного російського режиму переросла у криваву війну. Війну, котра пробуджує в наших громадян інтерес до пізнання попереднього досвіду подібних протистоянь, які мали місце в 1917-1920-х та в 1940-1950-х роках. Наукові, науково-популярні та художні твори на історичну тематику нині звучать по-особливому, викликають у вітчизняного книголюба загострену зацікавленість.

Роман Андрія Кокотюхи «Чорний ліс» присвячено невеликому епізодові тривалого та напруженого українсько-російського протистояння – боротьбі українських повстанців і радянських партизанів/диверсантів під час німецької окупації.

Від перших місяців німецько-радянської війни в Москві активно працювали над розгортанням у німецькому тилу потужної таємної війни, яку мали вести підпільники, партизани, розвідники й диверсанти. Озброєні посланці Сталіна в окупованій гітлерівцями Україні мали стати не лише проблемою для нацистів та нагадуванням місцевому населенню про неминучість повернення радянської влади, а й «каральним мечем», спрямованим проти будь-кого, хто посмів мріяти про самостійницьку альтернативу для своєї батьківщини. За лаштунками партизанської війни з гітлерівцями розгорнулася ще одна таємна війна – битва двох підпіль і двох партизанських армій.

Спираючись здебільшого на польську громаду західноукраїнських земель і нечисленних місцевих українських пошанувачів комунізму, радянські партизани/диверсанти впродовж 1942–1944 років витратили масу сил, засобів та енергії задля того, щоб продертися й закріпитися в регіоні, який став базовим для українського визвольного руху 1940-1950-х років.

Від листопада 1942 року інформаційні донесення німецької поліції фіксують відомості про бойові зіткнення між озброєними прихильниками ОУН (яких нацисти, подібно до більшовиків, називали бандами) та радянськими парашутистами. В одному з таких повідомлень читаємо: «Між бандерівською бандою і радянськими парашутистами, які приземлилися в районі Рокитного, відбувся бій, так як бандерівці не хотіли терпіти їх у своїй місцевості». Про підсумки бою повідомлялося: «В результаті перестрілки, яка виникла, частина парашутистів була убита, а частина поранена. Бандерівська банда, очевидно як трофеї, отримала нову радянську зброю».

З весни 1943 року сутички, бої, перестрілки, взаємні напади між підрозділами УПА та радянськими партизанськими загонами, з'єднаннями, диверсійними, підривними і розвідувальними групами стали повсякденним явищем. Спроби домовитися про спільну боротьбу з німцями або про нейтралітет не приносили тривалих позитивних результатів, надто різними були світоглядні засади протиборних сторін і кінцеві цілі їхньої боротьби.

Взявши до рук «Чорний ліс» Андрія Кокотюхи, читач отримає можливість поринути в калейдоскоп надзвичайно складних подій. Подій, які в тій чи іншій формі, в тій чи іншій місцевості відбулися в реальному житті. Жанр роману дозволив авторові звести їх у єдиний сюжет і показати у відносно невеликому за обсягом тексті всю гостроту протистояння, яке шматувало людські долі, нищило мораль, робило друзів ворогами, а ворогів друзями...

Іван Патриляк

Частина перша

Диверсант

Керівники українських буржуазних націоналістів – це німецькі агенти. Частина рядових учасників цих загонів палко бажає боротися з німецькими окупантами, але вони обдурені буржуазними націоналістами.

Рекомендую не вступати в контакт із цими загонами, не виступати збройно, якщо вони самі не нападуть.

*З листа першого секретаря ЦК КП(б)У
Микити Хрущова – Сидору Ковпаку та
Семену Рудневу 23 березня 1943 року*

15 травня – 10 червня 1943 року

1

Урал, неподалік Туринська, виправно- трудоий табір НКВС, окремий табірний пункт N 5

– Ну що, симулянти, нудно?

Капітан не чекав відповіді. Запитав, аби з чогось почати розмову. Мешканці ж табірної госпіталю з його появою дружно підвелися з койок.

Хто метушливо, як старий злодій дядя Вася, котрий почав сидіти ще за царя й заробив сухоти. Хвороба давала законні підстави відлежуватися на чистому простирадлі та отримувати належну в таких випадках підсилену пайку. Ще й розводився про те, що на волі в нього нікого нема, туберкульоз там не лікують належним чином і, аби не тюремні й табірні ліпили, він давно б уже двинув коні.

Хто з острахом, і таким виглядав зовсім зелений Савка, торгівець анашею, якого зняли свого часу з ташкентського поїзда. Цей працював на лісопилці, зловив гаву, мало не втратив пальця на лівій руці й тепер боявся, аби не заgrimіти за навмисне пошкодження членів – ненавмисне дозволяло перейти на легшу роботу.

Хто з мовчазною гідністю, навіть із викликом, як бандит Князев. Погляду не відводив, навпаки, випнув широкі груди, дивився капітанові просто в очі, усім своїм виглядом говорячи: нічим ти мене не візьмеш, громадянине начальник. На Князева чекало десять діб арешту в бараку посиленого режиму, куди той мав вирушати, щойно піде на поправку. Чого він не поділив із волоцюгою, котрий прийшов з новим етапом, ще треба було розібратися, але той після операції лежав окремо, за стіною. Капітан пообіцяв – як очухається, теж піде в БУР ^[1], і надовго. Поки що Князеву зашили бік, і шви ніби зніматимуть під кінець тижня.

Максим Коломієць виструнчився, бо того вимагав порядок. У таборі він був не колишнім офіцером, а в'язнем із присвоєним порядковим номером. Не метушився, не боявся, бо в минулому житті так само спокійно підводився чи ставав струнко, коли заходив старший

за званням. Але, крім того, внутрішній голос підказав Максимові: новий начальник оперативної частини табірному пункту капітан Ярцев прийшов по його душу.

Так і є. Ігноруючи його сусідів по палаті, візитер наблизився до Коломійця. Мовчки видобув із кишені галіфе коробку «Казбеку». Далі, не зважаючи на ласі погляди зеків, розкрив її, простягнув Максимові.

– Смакуй.

– Не відмовлюся, громадянине капітан.

Гонор у таборі він показувати не збирався. Не для того сідав, аби привертати до себе увагу. Засудили взимку сорок першого, до війни, і була надія звільнитися достроково, за гарну поведінку. Тим більше, усі, хто займався його справою, включно з суддею, ставилися до злочинця з неприхованим розумінням. Тож натяки на можливість вийти раніше звучали досить прозоро. І він налаштував себе на кращий фінал.

Але війна поставила все з ніг на голову.

Коломієць навіть підозрював – доведеться відсидіти всі п'ять, максимум, передбачений за сто тридцять восьмою статтею Кримінального кодексу СРСР ^[2], бо навряд чи кримінальних злочинців під час воєнного стану дозволять випускати на волю раніше, ніж належить. Тепер же, коли Ярцев звернув на нього увагу, Максим узагалі не чекав нічого доброго від своєї авантюри.

Хоча й не шкодував.

Зробив би так ще раз, якщо б випала нагода.

Навіть якби Оксана зараз була живою, бо й тут втрутилася війна, і Коломієць цілком серйозно думав, що загибель дружини тією Божою карою, яку мусив отримати за вбивство. Нехай не вважав того, кого застрелив, людиною й рука не здригнулася. Вищі сили напевне вирішили: років за колючим дротом, на які Максим, по суті, свідомо себе прирік, розробляючи й втілюючи в життя план помсти, не досить, щоб спокутувати провину.

Бомби на ешелон, у якому Оксана з мамою їхали в евакуацію, сипалися з неба. Є в цьому щось символічне, ой є...

Узявши папіроску двома пальцями, Коломієць ледь стиснув порожню гільзу й покрутив, чекаючи на вогонь. Капітан коробку не забрав, і Максим пригостився ще однією, заклавши за вухо. Аж тоді Ярцев заховав куриво.

– Вийдемо. Здається, тут не можна диміти. Санітарні норми.

Сказавши так, капітан гмикнув, сплюнув під ноги, старанно розтер носом. Після того кивнув, наказуючи в'язневі йти вперед. Рана ще боліла, Коломієць повернувся незграбно, поточився. Рівновагу втримав, схопившись за нікельоване бильце койки, та «казбечина» не втрималася за вухом, бо не щільно вклав, – упала. Нахилившись і скривившись, бо надто різко, Максим підняв цигарку, сховав під худу подушку. Лиш потім рушив на вихід, устигнувши перехопити погляди інших зеків та зрозумівши: ці думають, що його ведуть на розстріл. І начальник оперчастини покладе жертву в госпітальному дворіку, розрядивши в нього наган.

За його попередником водилися подібні речі. Якось, п'яний у дим, увірвався в операційну, де лєнінградському професорові-хіміку саме намагалися врятувати життя від наслідків перитоніту, і вбив того пострілом у голову. Нема чого, мовляв, лікувати ворога народу, троцькіста, жидівську морду, зрадника батьківщини, коли фашисти напали й бомблять Мінськ та Київ.

Замінили його не через той випадок. Два роки ще протримався. Щоразу, як завертали рапорт і не пускали на фронт, лютував, пакуючи політичних у БУР без видимого приводу, лупцюючи перед усіма на плацу до півсмерті чи розстрілюючи. Оформляв потім як спробу втечі, ніхто слова не міг сказати.

Подумаєш, вороги народу.

Чого чекати від Ярцева, ніхто не знав. Капітан прийшов, коли його попередник таки виходив по кабінетах і прохання про відправку до діючої армії нарешті задовольнили. Спершу новий кум не проявив себе ніяк, напевне придивляючись до контингенту. Але щойно він переступив поріг госпітальної палати, Максим, знайомий зі звичаями в органах раніше, ніж із табірними порядками, відчув небезпеку. Не знав, чому й звідки тягне. Розв'язав для себе нескладне рівняння: начальник оперативної частини отак, запросто, засудженого за умисне вбивство колишнього працівника міліції не відвідає. І козирної цигарки не запропонує при всіх. Нічого не завадить викликати такого ніби до лікаря, дочекатися в кабінеті, хазяїна звідти виставити й поговорити по душах, раз є така потреба.

Та Ярцев демонстративно виявляє особливе ставлення до Коломіїця.

Значить, його ситуація, без того непевна й хистка, може гойднутися в гірший бік.

Капітан навряд чи не розуміє того.

Значить, робить так навмисне. Максимові лишалося розгадати маневр, хоч знайдена відповідь напевне нічого не змінить.

Ставши посеред двору, зовсім не ховаючись від багатьох пар цікавих очей, котрі стежили за ними крізь прочинені заграбовані вікна табірної лікарні, Ярцев витягнув запальничку. Підкинув на долоні, показав в'язневі:

– Трофейна, німецька. Товариш подарував. Бач, орел у нього, – на пласкому боці справді був викарбуваний хижий птах із кривим дзьобом. – Були ще їхні літери, тільки дав тут, у зоні, одному майстровому, аби витравив. Бо ще самого за диверсанта приймуть, у нас же народ пильний.

– Для чого тоді носите? Викинути краще.

– Корисна річ. Красива цяцька. І взагалі, від хорошої людини дарунок, щирий.

Клацнувши й видобувши вогонь, капітан прикурив сам, простягнув Коломійцеві, запитав:

– На поправку?

– Так точно, громадянине начальник. Рана неглибока, затягується.

– Що не поділив із Зубовим?

– Зуб – бандит і вбивця. Я для нього лягавий, хоч одну баланду їмо.

– Ти теж, Коломієць, за вбивство. Гортав твою справу, прийшов познайомитись.

– Раз гортали, то знаєте про різницю між мною та Зубовим і такими, як він. Кримінальники її теж бачать.

– За свого, значить, не вважають.

– І слава Богу.

– Віруючий?

– Тобто?

– У Бога віриш, питаю? Бородатого, білого, на небі.

– А... То примовка така. У народі кажуть.

– Ага, Коломієць. Ти тепер до народу ближче.

Далі не розуміючи, до чого капітан веде, Максим вирішив промовчати, зробив чергову затяжку. Нехай скаже сам.

– Чув, тебе до Зуба на зоні ніхто не чіпав. Чому?

– Хотіли. Ясно, тут колишній міліціонер – рідкісний птах. Але перед законом усі рівні, я про тутешні закони. У нас же міліціонери окремо не сидять. Злодії, шахраї, сутенери, бариги, куркулі, професори, трактористи, учителі шкільні, хто з язиком не дружить, навіть кілька артистів зі Свердловська. Усі до купи, усі однакові. Хіба строки різні, ну й номери.

– Чув, на фронт просився?

– Коли тільки почалося, по радіо товариш Молотов виступив. Завернули. Не можна.

– Правильно, – погодився Ярцев. – Аби ти на своєму місці прокрався, ну, конфіскував би вузлик із краденими бабськими золотими штучками й заникав для своєї половини пару-трійку – то одне. Десь можна й зрозуміти. Сам би не спокусився, тільки ж баби – паскудний народ. Так і хочуть собі брошку чи там ланцюжок на шию. Або сережки у вуха, старовинні. Як ще кільця в носи не встромляють... – капітан сплюнув коричневу від тютюну слину, знову розтер. – А, чорт із ними. Розумієш, про кого й про що, про яку, значить, категорію. Словом, якби ти, колишній працівник органів, за щось таке сидів, тебе б воювати взяли, уже змив би провину, ще й нових кубарів додав [3]. Але ж ти товариша застрелив, Коломієць. Офіцера. Ще й старшого за себе, теж капітана, до речі.

– Розібралися.

– Розібралися, – охоче погодився Ярцев. – Аби не так, влупили б іншу статтю й інакший строк. І дуже пощастило тобі, що приревнував ти того капітана до своєї жінки до війни. Закони воєнного часу, убивство працівника НКВС, знаєш, що за таке буває.

– Кримінальний кодекс я освоїв, громадянин капітан.

– Характеристики на тебе непогані. У Миргороді твоєму тебе цінували як досвідченого працівника. Хотіли взагалі вище переводити, у Полтаву. Бував я в Полтаві і в Миргороді був, ще до війни по путівці в санаторії нашому водичку пив. Дівки там у вас гарні, хохлушки вони всі справні, цицькаті такі, – Ярцев показав на собі. – Ну, то таке. Начудив ти, кажу, Коломієць. Міг би, як водиться в таких випадках, морду натовкти.

– Кому? Працівникові НКВС, який спить із моєю жінкою?

– Жінці, – капітан кинув недопалок на землю. – Чи розлучився б, так теж робиться. Слухай, може, так би вийшло, що вона б сама від

тебе пішла. А ти напився й застрелив хахалю. Капітан Романенко Матвій Гнатович, правильно?

Усе так.

Тридцятидворічний Романенко Матвій Гнатович став капітаном та отримав посаду заступника начальника міліції в Миргороді невдовзі після того, як сам змайстрував справу проти відповідального партійного працівника в Хоролі. Викрив zarazом ціле кубло, особисто вибив зізнання в заарештованого. Казали, старався цілу ніч, без відпочинку, аж спітнів. Список ворогів написав під диктовку зламаного партійця, бо той не міг тримати олівця в перебитих пальцях. Ще й додав від себе кілька прізвищ.

Серед них – чоловік Марусі, старшої, рідної, єдиної сестри Оксани Коломієць.

Максимової дружини.

...У Марусі було його прізвище. Оксана теж після одруження поміняла дівоче. Коли зусиллями Романенка забрали чоловіка, вона стрималася, не побігла по допомогу до сестри, не підключала Максима, аби не підводити родичів під монастир. Чудово розуміла небезпеку. Тому передала Оксані листа з окаянією, попросила знищити й тепер триматися від неї подалі. Сестри без того бачилися не часто, бо так склалися обставини – Оксана не могла лишити в Миргороді хвору матір надовго, а сам Коломієць по вуха сидів у міліцейській роботі. Хоч найстрашніше, здавалося, минуло і тридцять сьомий рік лишився позаду ^[4], Маруся добре пам'ятала, як боялися тоді й дивом пережили небезпечні часи. Тож ілюзій не плекала. Не чекала, коли прийдуть по неї, аби в гіршому випадку посадити, звинувативши в пособництві, у кращому – вислати з дитиною як членів родини ворога народу за Урал чи в казахські степи.

Завела доньку до тітки. Попросила, аби та оформила опіку й переписала на своє прізвище.

Повернулася додому.

Залізла в зашморг.

Коли Матвія Романенка перевели з Хорола в Миргород на підвищення, після цих подій не минуло й трьох місяців.

Він поняття не мав, не поцікавився, що один із його підлеглих – родич людей, котрих прирік на смерть заради кількості, щоб вислужитися перед керівництвом, заробити потрібну репутацію. До

того ж Романенко щиро вірив у те, що все робиться на благо, і при ньому запеклі комуністи, старші чоловіки, котрим довелося повоювати в Громадянську, воліли старанно добирати слова й вважали за краще не розмовляти навіть на невинні, побутові теми. Чорт знає, як потрактує почуте Матвій Гнатович, молодий та ранній, котрий націлився йти далеко й рости високо. У нього вийде, сумнівів не було жодних.

Ось чому ніхто не здивувався, коли перспективний молодий начальник почав активно залицятися до вродливої дружини лейтенанта Коломійця.

Усі довкола вірили, що Романенко одного разу домігся свого, а Оксана-зрадниця не надто заперечувала цього факту. Принаймні поводилася так, ніби розлучення з чоловіком – справа вирішена. Звичайно, капітан нічим не хвалився, зате Максим розпускав язика в тісних компаніях – його все частіше бачили п'яним.

На Романенка дивилися скося. Та, звісно ж, ніхто не збирався перевіряти, чи правду каже Коломієць.

Не може чоловік брехати про те, що жінка зраджує йому з іншим, до того ж поважним та небезпечним, з ким мудрі люди прагнуть тримати дистанцію, подалі від гріха.

Максим із Оксаною, змовляючись, саме на це й розраховували.

Її батько воював у Петлюри. У двадцять першому його розстріляли червоні, після чого мама з обома доньками забралася геть із Києва. На вокзалі в Харкові заявила – украли речі та документи. Тоді саме гуляв голод, подібне траплялося, і жінці вдалося відновити паспорт, але вже на дівоче прізвище. Так вони замаскувалися вперше, а коли обидві доньки знайшли чоловіків серед, як їм здавалося, надійних радянських службовців – удруге. Старанно стирали небезпечно тепер минуле.

Оксані пощастило – зустріла людину схожої долі, котра розуміла її з півслова. Максим теж не афішував походження. Його батько був старшиною, служив у полку отамана Троцького [5] і поліг узимку дев'ятнадцятого під Вовчанськом, коли хлопцеві лиш виповнилося сім років. Чесно кажучи, тоді він не розумів до пуття, хто за що воює й гине, – адже війна точилася скрізь. Єдине, що запам'ятав, – материнський наказ: нікому й ніде не признаватися, що тато бився з червоними. Забрали до війська, загинув десь на фронті. Усе.

Згодом, уже працюючи в міліції, Коломієць зрозумів: якби мама не померла через три роки від голоду, а сам він не опинився на вулиці,

хтозна, як могло б скластися його життя. Адже, остаточно розбивши відкритих класових ворогів, червоні почали шукати прихованих, виявляючи їх серед родичів полеглих у боях із Червоною армією. Коли його, голодного, брудного й завошивленого, разом із такими ж безпритульними підібрав у Полтаві на станції міліціонер, то записали зі слів десятирічного волоцюги: мама спухнула, татка на війні вбили. Потім сам захотів після дитячого будинку піти служити в міліцію. Дуже сподобався Максимові той дядько-міліціонер, з пишними вусами, стомлений та добрий.

Мабуть, вирішив тоді, у новій, радянській міліції всі такі. Ще й вірив – ось повертається мир і влада ставатиме кращою.

І тут між подружжям мали місце певні розбіжності.

Оксана погано пам'ятала тата, зате мама повною мірою доклалася до того, аби пояснити обом донькам, за що й проти чого той воював. І також – хто, яка саме влада винна в його загибелі. Тому молода жінка цілком могла називати себе прихованим ворогом СРСР. Старша сестра показала приклад виживання: вийшла заміж за комуніста, партійного працівника з глибокої провінції, фактично заховавшись за нього. Оксана вчинила так само, навіть думала – ліпше: її прикривав міліціонер, людина з системи НКВС.

Тоді, як сам Коломієць радянську владу цілком сприймав, уважаючи те, що сталося з його батьком, збігом несприятливих обставин. Страшний голод, який пройшовся й Полтавщиною, трохи змінив погляди. Але загалом Максим схилився до того, що Україну віддали на відкуп різній мерзоті. І Москва, де сидить верховний уряд, про це не знає – бо Москва не може знати про все. Різні пристосуванці забивають достойним людям при владі баки, влаштовують показуху, морочать голови.

Коломієць збирався навіть писати листа в Кремль, особисто товаришеві Сталіну, та Оксана відмовила. Нагадавши: тому, чий батько воював проти червоних, краще так не світитися. Скарга повернеться до того, на кого писана, до кляузника почнуть придивлятися. Мало, що з дитячого будинку. А де був до того? Хто батьки? Не народився ж хлопець на вулиці, відразу десятирічним... Отож. Спливе неблагоннадійна біографія, і все, можна сушити сухарі.

З аргументами дружини Максим тоді погодився: знав, як працює силова машина, не збирався за просто так сідати в тюрму, ставши

черговою розмінною монетою в чийхось апаратних ігрищах.

Коломієць, попри все, готовий був дати радянській владі шанс. Зрештою, він їй служив із доброї волі, у щось таки вірячи. Хоч намагався бути обережним у словах та вчинках. У нього виходило. Оксана натомість не лишала більшовикам жодних шансів, уночі вони сперечалися в ліжку пошепки, але дискутували затято. Утім, Максим любив Оксану й не збирався писати на дружину доноси. Хіба погодили: поки в країні так неспокійно, поки ніхто не гарантує особисту безпеку завтра, від дітей утримаються. Обоє молоді, йому майже тридцять, їй – двадцять п'ять.

Коли з Марусею сталася біда, Коломієць змовився з дружиною звести рахунки з Матвієм Романенком, бо щиро вважав його виродком. Адже він своїми діями налаштовує людей проти влади, а в неї й так повно ворогів. Звісно, вона не ідеальна. Але такі ось романенки на місцях гальмують будь-який її розвиток. Оксана тоді повелася правильно, приборкавши свій гнів спадкової петлюрівки й погоджуючись: кривдника треба покарати, приборати зовсім. За наклеп його ніхто не посадить найближчим часом, а горя він може накоїти ще багато.

У Коломіїців майже вийшла змова.

Майже – бо почалася війна.

Розіграли по нотах, виконуючи кожен наперед прописану за кілька ночей роль. Колективні застілля для міліції були звичним явищем, збиралися родинами, Матвій Гнатович поки парубкував. Кілька разів під час таких зібрань Оксана пускала Романенкові бісики, загравала, намагаючись подавати все так, ніби робить це нишком. Звичайно, той відповідав, як чинив би всякий нормальний дорослий мужчина, не підозрюючи гри. Сам Коломієць почав чим далі, тим частіше випивати з колегами окремо, усе відвертіше скаржачись на жінку, яка крутить хвостом, наклавши оком на старшого за званням. Чоловіки заспокоювали, та нічого порадити в таких випадках не могли.

Підготувавши належний ґрунт, Коломіїці перейшли в наступ: Оксана поскаржилася Романенку, ніби чоловік її б'є, просила вплинути, тільки йому довіряє. А Матвій Гнатович охоче влаштував Максимові прочухана. Хто там буде розбиратися – за що. Навіть коли розберуться... Ну, жінка гуляє, чоловік виховує, коханцеві то не подобається, речі прикрі, та не нові.

Так тягнули півроку.

Поки лейтенант міліції Максим Коломієць одного разу нападпитку не взяв табельну зброю і не застрелив Матвія Романенка в нього ж на квартирі.

Ніхто не припускав, що вбивця лише прополоскав рота самогонкою, аби тхнуло. Зате всі чудово розуміли причину: убивство з ревнощів. Злочин, скоєний у стані сильного душевного хвилювання. Причина – тяжка образа з боку загиблого, бо спати з чужою дружиною – це образа, і Оксана на слідстві чесно зізналася в інтимному зв'язку з убитим. Кому стукне в голову, що жінка здатна про свою подружню зраду свідомо збрехати...

Оксана зібрала речі й переїхала до мами в Миргород. Ніхто не дивувався її намірам розлучитися з Максимом. А Коломійця відправили відбувати максимально належний термін на Урал, заготовляти ліс. У таборі не гнобили, навпаки, поставили колишнього міліціонера нарядником на лісопилку. І єдине, на що варто було зважати, – не повертатися зайвий раз спиною до кримінальних злочинців. Максим мав усі шанси вийти достроково за зразкову поведінку. Принаймні так вони планували. Оксана ж потім готувалася за якийсь час знову зійтися з чоловіком, для глядачів і просто цікавих – кинутися в ноги, покаятися, а той великодушно пробачить.

Та війна, як уже говорилося, перекреслила все.

Позбавила Коломійця змоги звільнитися раніше. Зробила вдівцем.

І тепер лишалося плисти за течією...

– Чого замовк?

– Так точно, громадянин капітан, – стрепенувся Максим, справді поринувши в спогади на довше, ніж того вимагала ситуація.

– Бач, по-військовому відповідаєш. Ніби рапортуєш, – Ярцев знову сплюнув, сказав без жодного переходу: – Отак буває, залітає наш брат через слабких на передок баб. Знаю я кілька таких випадків. Особливо про одного свого друга, разом були на курсах... А, то таке, – відмахнувся, зиркнув на загразовані вікна. – Коротше, Коломієць, давай дружить. Мій попередник тебе ніяк не використовував. Я буду. Ти єдиний нормальний серед цього зоопарку. Ну, є ще парочка людей, не дарма справи погортав... І щоб ти розумів, чому я прийшов сюди, а не викликав до себе. Крутиться таке отут, признайся.

Капітан за простою тицьнув указівним пальцем Максимові в лоба. Той вирішив промовчати, ще не розкусивши нового начальника оперчастини. Хоч така зацікавленість його персоною Коломійця, людину з досвідом, дещо насторожила й напружила. Копати почне, ну, а як не в той бік.

– Пояснюю, – Ярцев послинив пальця, витер об галіфе. – Зараз тебе Зубов підрізав, бо блатні зовсім страх загубили. Як побачать, що кум триндить із тобою, не ховаючись, стерегтимуться. Тебе тепер почнуть обходити десятою дорогою.

– Ви погано знаєте блатних, – вирвалося в Максима. – Їх узагалі мало що й коли зупиняє. Мою безпеку в бараку гарантувати ви не зможете.

– А перевести на особливий режим – можу, Коломійць. Війна, бандитизм по області, сам же бачиш по контингенту. На фронті теж не ясно, як воно все складеться. Коротше, нема в країні нічого стабільного. Тож свої мають триматися разом.

– Ми – свої?

– Ти – зек. А я – ще не вирішив. Вважай, даю тобі аванс. І раджу триматися мене, Коломійць. Бо справді, гляди, безпеку ніхто не гарантуватиме.

Сказавши так, капітан Ярцев поправив портупею, розвернувся й пішов геть, усім своїм виглядом демонструючи: заклопотаний, справ навалом.

Нічого, подумав Максим. Напевне, це не остання така в них розмова. Чогось хоче опер, чогось домагається, на щось розраховує. Нехай. Кому-кому, а в'язневі спішити точно нема куди. Усе з'ясується, і рішення доведеться приймати по ситуації.

Знизавши плечима й легенько тримаючись рукою за поранене місце, яке ще боліло, Коломійць повернувся назад у санітарну частину.

Найперше зазирнув під подушку.

Цигарки не було.

Сусіди-кримінальники дивилися кожен у свій бік.

Район Здолбунова, село Гніздяни

Відділ побачили на сільській околиці перед полуднем.

Бійці вийшли з лісу, не ховаючись. Двоє в авангарді. Трохи далі – підвода, на ній розмістилася основна частина. Ще пара автоматників рухалася у хвості, звично прикриваючи тил. Удова Ксеня Савчучка, як її звали в селі, саме поралася на обійсті й випросталася, дивлячись на прибулих з-під долоні. Вона чекала на їхню появу раніше.

Напередодні, глибокої ночі, жінку розбудив стукіт у вікно, спершу легенький, та майже відразу – сильніший, наполегливіший. Схопилася миттю, глянувши на малих. Двійко діток, десятирічний Славко та восьмирічна Галя, сопіли на одному ліжку в сусідній кімнаті. Але могли прокинутися від найменшого шереху, бо війна вже кілька років як позбавила людей можливості спати спокійно.

Діти взагалі стали більш чутливими. Дякувати Богові, її синок із донечкою не бачили, як німці повісили на сільському майдані двох лісових хлопців. Ксеня змогла заховати їх у льосі, аби не йшли разом із нею дивитися на страту за наказом пузатого унтершарфюрера.

Сталося це ранньою весною.

До того часу вони з'являлися в селі не часто. Уперше навідалися влітку, щойно витіснили совітів із Волині. Комуністів по тутешніх селах після майже двох років більшовицької влади не любили. Тож Ксеня була серед тих, хто зустрічав німців-визволителів хлібом та сіллю на вишитих рушниках. Благо в Гніздянах був свій млин, місцеві пухкі короваї славилися в окрузі. Добре пам'ятала високого худого офіцера, котрий приймав гостину, картинно знявши при цьому кашкета й передавши верткому ад'ютантові. Відламавши кутик, умочив у сіль, зжував, демонстративно поцілував спершу хлібину, потім – дівчину, яка її тримала.

Далі на сільському майдані пройшов мітинг, де офіцер через перекладача пояснив: він представляє здолбунівську комендатуру. І тепер у селі буде своя влада, з місцевих. Люди навіть знали хто. Іван Бунчук, шкільний учитель, який вийшов із підпілля. Переховувався через загрозу арешту за антирадянську пропаганду.

На нелегальне становище перейшов два роки тому. Мусив, бо на нього доніс місцевий п'яничка, якого совіти поставили свого часу в Гніздянах головою сільради. Був неписьменним, але політично підкутим, на диво складно калатав язиком перед людьми, розповідаючи про переваги комуністів над польськими панамі. Тож, отримавши високу посаду за заслуги та благонадійність, попросився до Бунчука на науку. Потім, коли насобачився читати по складах і виписувати короткі речення, нашкрябав кляuzu й послав у район. Мовляв, учитель – прихований ворог Радянської влади, пропагує самостійність України й узагалі підтримує тісний зв'язок із націоналістичними бандами ще за Польщі.

Куди втік голова, ніхто не знав. Зник на третій день після того, як радіо оголосило про війну. І весь цей час, доки Бунчук не повернувся з німцями, село жило без начальства, не надто від того потерпаючи. Коли ж ті пішли, а вчитель лишився старостою, життя в Гніздянах теж особливо не змінилося. Владу вважали своєю, включно з місцевими чоловіками, котрі записалися в допоміжну поліцію. Незабаром почали регулярно надходити українські газети з Рівного. І без малого рік люди не мали й не знали горя, задоволені з того, що живуть за власними законами, виконуючи розпорядження тих, кому вірять і кого знають.

Та згодом німці почали втручатися дедалі частіше.

Спершу різко збільшилися норми армійських поставок. Потім на роботи в Німеччину почали вербувати, а то й просто гребти молодих дівчат і хлопців. Староста Бунчук особисто втручався, їздив до Здолбунова із кимось сваритися, навіть пробував дійти до Рівного, де сиділо найвище німецьке керівництво. Результатом стало ще більше озлоблення, і тоді в окрузі почали створюватися загони самооборони. Поліцаї не втручалися, демонстративно ігнорували їх. Адже звичними були обставини, коли батько носив поліцейську пов'язку, а син сидів у лісовому курені.

Нарешті німцям урвався терпець. На початку цієї зими, незабаром після Водохреща, Бунчук поїхав до Здолбунова й не повернувся. За якийсь час лісові хлопці принесли страшну звістку: старосту забрали в гестапо. Підстава – підтримка повстанців, котрі отаборилися в лісах і вже кілька разів зривали поставки, підриваючи колії та розвантажуючи продуктові ешелони. Під час чергової сутички бійці не змогли забрати всіх загиблих, їх пред'явили для опізнання, і в одного знайшли

перепустку, підписану Бунчуком. Хлопець, зовсім молодий, сімнадцяти не мав, виявився родом із Гніздян, утік, аби не забрали на роботи. Зв'язок простежувався чітко, і село вирішили обезголовити.

За два дні його понівечене тортурами тіло разом із чотирма іншими в'язнями показово повісили в центрі Здолбунова. Крім Бунчука, лише двоє мали стосунок до лісового війська. Інші працювали на радянське підпілля, один із них виявився поляком, і це збентежило селян. Адже роками українці з поляками не могли помиритися, і ані радянські комуністи, ані німецька влада не змусили їх забути давні образи й стати по один бік барикад. Чи бодай тримати нейтралітет. А тут виявляється, що для німців усі навколо або слуги, або вороги. Ніхто в Гніздянах не міг припустити, що колишній сільський вчитель, якого за Польщі ледь не посадила дефензива і чийого далекого родича застрелив до війни польський офіцер, сидів в одній камері, а потім висів на одній шибениці з поляком.

Коли обговорювали новину, двадцятирічний поліцай, теж із місцевих, бовкнув: мовляв, віднині напевне всі гуртуватимуться за принципом, що ворог нашого ворога стає нашим другом. Старші затюкали нерозумного – ич, нахапався, начитався невідомо якої агітації. Ніколи не воюватимуть українці пліч-о-пліч із поляками, союзниками тут вони бути не можуть. Тим більше, забрали його в гестапо, бо співпрацював із більшовиками. Значить, вони об'єдналися й нічого доброго від такої злуки чекати не варто. Висновок зробили швидко, один із лісових командирів допоміг – не всякий, хто воює проти німців, відразу стає союзником. Нема в цій війні побратимів, окрім тих, котрі самі зголосяться й стануть під рушницю.

Карателі не забарилися. Хоча селяни до останнього вірили – німці в Гніздяни не прийдуть, просто призначать нового станового, як було раніше. Вони взагалі намагалися не потикатися далеко за межі міст, особливо боячись Чорного лісу, упритул до якого розкинулося село. Але, мабуть, німецька влада вирішила виступити показово – забагато дозволяє собі місцеве населення останнім часом.

Товстий унтер приїхав разом із карателями. Звелів через перекладачку, польку, у німецькій формі, з комендатури курва, не інакше, гнати до центру села всіх. Навіть, сказав, котів із собаками. Говорячи, постійно поправляв окуляри й витирив картатою хусткою голений загривок. Катами стали двоє шуцманів. Вибили колоди з-під

ніг приречених, коли пузань стрельнув у повітря, і не всі жінки, котрі були з дітьми, устигли відвернути їхні лиця від страшного видовища. Щоправда, Ксеня помітила – тлумачка теж не схотіла дивитися, повернула голову до натовпу, так, ніби її зацікавили люди. Це ніяк не вплинуло на вдову: до молодої, з вигляду не старше тридцяти, польської жінки відразу перейнялася лютою ненавистю. Бач, шмата німецька, очі верне. Не хотіла б їхати сюди, так знайшла б спосіб. Напевне, коханець є, та й не один, краля справна. Могла щось придумати, когось попросити замінити її, хворобу яку вигадала...

Та потім Ксенині малі почули про страту від тих, хто її бачив. Налякалися так, що самі полізли в льох, просидівши там до вечора й навіть лаштуючись там спати. Коли мама все ж умовила малих вибратися звідти, переконавши – нічого лихого з ними не станеться, вона не допустить і захистить, кілька ночей по тому Галя прокидалася й плакала, будячи Славка, і тоді матері доводилося мостити обох коло себе.

Але нині нічні гості їх, на щастя, не побудили.

Не відчиняти Савчучка не могла. Запитала лиш хто. Хоча якщо навідалися *червоні*, котрі почали віднедавна таборитися в тутешніх лісах, усе одно доведеться пускати. Проте з-за дверей заговорили українською. Сказали – з групи Холодного, а про цього командира в цих краях чули. Його псевдо стояло під листівками й відозвами, які час від часу поширювалися серед місцевих мешканців, розповідали про звірства німців, пізніше – *совіцьких* диверсантів. Та закликали опиратися й підтримувати українських повстанців.

Тож удова Савчучка пустила двох чоловіків.

Обом трохи за двадцять, неголені. В одного – щіточка рудих вусів, на ньому трофейний німецький френч зі споротими відзнаками й така сама пілотка. Інший, судячи с поведінки – старший у тандемі, носив сірий піджак, смугасту довоєнну сорочку, застібнуту під горло, штани заправив в офіцерські чоботи, картуза зняв, щойно ступив через поріг. В обох були радянські дискові автомати, і зброю не опускали. Попросили напитися води, пригостилися хлібом, кожному перепало по тоненькому шматкові сала. Довго не затрималися, лиш дізналися, чи є німці в селі, і zostалися помітно задоволеними, почувши:

– З того часу, як наші хлопці поруч, ніхто чужий носа не пхає. Люди вже чекають, заки наша влада прийде остаточно.

Нічні гості пообіцяли – недовго чекати, бо німці бояться заходити далеко в ліси, звідти не вийдеш живим. Червоних партизанів теж сюди ніхто не пустить, із ними вже ведуться переговори. Старший, котрий назвався Лавром, навіть трошки розговорився й пояснив цікавій до подібних вістей Ксені: більшовики домовляються з партизанами про нейтралітет. Водночас польські пляцуфки ^[6] схиляються до союзу з червоними, бо полякам вигідне ослаблення українців.

І тут, сказав Лавро, може вийти цікава історія: совіцьким партизанам потрібен хай тимчасовий, але мир із бульбівцями. Дожувавши кусень і запивши свіжою водою, продовжив: червоні почали тиснути на Гітлера і їм важливо для закріплення власної перемоги мати прикритий тил. Заходять сюди з шепетівських лісів, а також із боку Білорусії. Повстанці ж намагаються блокувати совітів у лісах, водночас не припиняючи воювати з поляками. Тому, як польські союзники, червоні, зі слів Лавра, готові до переговорів, аби стримати обидві ворогуючі сторони від взаємного знищення.

Проста сільська жінка, удова Савчучка не дуже-то й прагнула вникати в політику аж так глибоко. Їй наразі було досить, що під кінець свого дещо плутаного й не завжди зрозумілого їй пояснення Лавро сказав: російських партизанів боятися не треба. Так, мають тут власні інтереси, але на те й війна. Ось тільки далеко їх ніхто пускати не збирається. Та й не годують їх люди по довколишніх селах – правильно роблять. Силою взяти не наслідують. Знають, паскуди, що відразу настане розплата.

Та й Ксеня Савчучка сама не сліпа й глуха. Чула, як два тижні тому наші оточили й накрили совіцьку партизанську базу в лісі, бо перед тим вони пограбували село в сусідньому районі, ще й поранивши діда, котрий наважився опиратися свавіллю. Про це написали в листівці за підписом командира Холодного, запевнивши громадян – так буде з кожним, хто почне грабувати людей на чужій землі.

Прощаючись, Лавро попередив: завтра їхній відділ прийде в Гніздяни. Вони – забезпеченці, збирають продукти для потреб повстанського війська. Навіть мають спеціальний документ за підписом Холодного. Власне, за цим і прийшли – нагадати, що годувати краще своє військо, аби чуже не прийшло. До неї ж постукали задля розвідки, дізнатися обстановку.

Ну, і пояснити: червоних партизанів поки можна не боятися.

Помахавши на прощання, обоє розчинилися в червневій ночі.

А Ксеня потім довго крутилася, не могла заснути, все думала: як то воно вийде, невже ж удасться втримати українську владу, уберегти від чужих – поляків, німців, росіян, усе одно.

Її чоловіка, Миколу Савчука на псевдо Осика, убили цієї зими. Він прийшов із лісу до Ковеля на зв'язок із місцевим підпіллям, наскочив на засідку польської поліції й у короткій сутичці не дався живим. Удові Савчучці дуже хотілося, аби чоловікова загибель була не даремною. Ще й поклялася особисто помститися полякам, хай лиш випаде нагода, заховала в хаті револьвер і вірила – рука не здригнеться, була б нагода, ляха здибати...

Ксеня підозрювала: нічні гості знали, до кого безпечно постукати в хату. Хоча останнім часом у Гніздянах та кількох найближчих селах людям стало відносно спокійніше, боятися, що викриють зв'язок із партизанами, уже не треба. Місцевість брала під контроль Українська повстанська армія.

Ще до появи карального загону та навіть до загибелі старости сільські поліцаї не відчували себе чимось зобов'язаними німецькій владі, по суті, підтримуючи старосту й місцеву, свою адміністрацію. Потім дезертирство, яке раніше мало місце, та не було масовим, стало звичним, повальним явищем. Дійшло до того, що в Гніздянах та інших довколишніх селах керували лише цивільні. А повстанці, перебравшись із початком весни до лісу, на партизанку, контролювали територію й створювали довкола таку обстановку, що ніхто чужий сам не ризикував поткнути сюди носа.

Як і більшість жінок, удова Савчучка прала, шила й перешивала одяг воякам, за потреби брала кількох чоловіків на постій, готувала їсти. Млин далі справно працював, а в сусідньому селі димів невеличкий спиртовий заводик: чистий спирт ходив в обігу краще за німецькі окупаційні марки, на які повстанська армія ставила спеціальні штампи, «друкуючи» в такий спосіб власні гроші. На нього міняли практично все. За чутками, удалося роздобути великий запас мін у червоних партизанів. Словом, села завжди були готові допомагати лісам, варто лиш попередити й іти до станового, той розпорядиться.

Побачивши серед прибулих знайоме обличчя, Ксеня помахала Лаврові. Той на ходу віддав честь, поправив автомат, більше не

відволікався. Невеличкий загін проминув її обійстя, завернув і зник з очей. Вона мимоволі полічила чоловіків, нарахувала сімох, разом із тими, хто на застеленому соломою возі. Потім озирнулася на дітей, котрі бавилися з котом під вишнею з досяглими ягодами. Розстелила малим брезент на траві й мала собі на якийсь час святий спокій. Тоді наморщила лоба, згадуючи, від чого відволікла поява вояків. Згадала – збиралася йти до курей.

Навіть дійшла до курника, перетнувши двір.

І завмерла, зловивши обережний рух відразу кількох людей.

А наступної миті через тин у двір переліз чорноволосий та чорновусий чоловік, зовні подібний до тих, хто ось недавно пройшов вулицею повз її хату. Темно-зелений френч німецького зразка, галіфе, солдатський ремінь із вибитим на латунній блясі тризубом, кашкет із гострим верхом, схожий на добре знайому місцевим жителям польську конфедератку. Смикнувши правим плечем, скинув пас автомата, перехопив рукою, метнув стрімкий погляд на жінку, запитав неголосно:

– Сама?

– Діти... – Ксеня розгублено кивнула в бік саду.

– Більше нікого?

– Удова я.

– То й що? – і, видно, не бажаючи займати час пустими розмовами, наказав: – Бери дітей, веди в хату. Зачиняйтесь, сидіть там. Ще краще – лізьте в пивницю. Хутко.

Далі нічого не розуміючи, Ксеня гукнула малих, і ті послушали миттю: навчені воєнним часом, підхопилися, побігли до матері. Славко в останній момент прихопив кота, той не зрозумів, куди тягнуть, заняквав, вислизнув із рук, прожогом чкурнув у кущі, розганяючи на шляху курей.

Чорновусому не сподобався зчинений простими, здавалося б, діями гармидер, та нічого не сказав. Перейшовши двір, уже не озираючись, прочинив хвіртку, обережно визирнув назовні, тримаючи зброю напереваги. А потім ступив уперед, рушив туди, куди перед тим проїхали забезпеченці від Холодного.

До сільського центру.

Галя захникала, засмучена котовою втечею. Відваживши дитині легенького, не болісного, швидше – виховного потиличника, Ксеня

загнала доньку до хати за вже зниклим усередині братом. Ставши на поріг, завмерла, наморщила чоло. Тоді звеліла, крикнувши всередину:

– Славку, гляди сестру, лізьте в льох двоє, сидіте тихо! – і щільно зачинила двері, лишившись у дворі.

Усе, що відбувалося, жінці зовсім не подобалося.

Та ховатися не збиралася, поки не розбереться що до чого.

Не встигла наблизитися до хвіртки, як здалеку, від центру Гніздян, розірвала тишу автоматна черга. Перша була довгою. Потім захлинулася, і майже відразу відгукнулися інші, коротші. Звучали так, ніби перегакувалися між собою сільські собаки, розбуджені серед ночі котримось одним. Ксеня про всяк випадок відійшла, присіла під великим бузковим кущем. Стрілянина не наближалася, але й не вщухала. Навпаки, поряснішала, немов у Гніздянах раптом почалася справжня війна.

Потроху заспокоївшись та зрозумівши – зараз тут влада своя, а отже, навряд чи їй та іншим селянам загрожує щось серйозне й скоро наведуть порядок, що б там не сталося, удова Савчучка випросталася. Поправила легку хустку, яка збилася на потилицю, почала слухати постріли уважніше. Дуже скоро зрозуміла: вони ляскають ніби з різних боків, при тому не наближаючись. Бій – а в Гніздянах, поза сумнівом, із якоїсь причини спалахнув раптом неочікуваний бій – вівся десь в окремому місці. Одна група оточила іншу й тепер не дає прорватися. Чим далі, тим більше переконувалася Ксеня у своїй правоті: довгі черги звучали відчайдушними криками, короткі у відповідь нагадували поведінку спокійних, упевнених у собі людей.

Довго це не тривало. Заглухло так само несподівано, як почалося. Коли за наступних десять хвилин перестрілка не відновилася, жінка, озирнувшись на хату й переконавши себе – діти не вийдуть, поки мама не дозволить, поспішила туди, звідки стріляли. Страху вже не було, уперед вела цікавість.

По дорозі бачила інших, хтось лишився у дворі, хтось так само виходив. Переважно жінки, молоді й старші. Тривожно запитували одна одну, що там, відповідей не було, тож надіялися зараз побачити її на власні очі. Уже наближаючись до центру, жінки враз зупинилися – спереду рвонула граната, відразу друга, далі огризнулася довга автоматна черга, і аж тепер запанувала звична тиша, яку порушив гучний заклик:

– Виходьте! Можна! Ходіте всі сюди!

Діставшись нарешті до невеличкого сільського майдану, який вінчала будівля управи з не знати ким і коли вивішеним українським прапором, Ксеня побачила там близько півсотні місцевих. На майдані схрещувалися всі головні гніздянські вулиці, і люди далі стікалися з них живими струмочками – старі, жінки, навіть старші діти.

На ганку управи стояв староста Петро Біляк. Він до війни був старшим на млині, а тепер, зовсім недавно, під кінець квітня, повстанці поставили його керувати селом.

Саме тоді місцеве начальство остаточно перестало маскуватися й або втекло, звільнивши місце, або лишилося, повикидавши німецькі печатки та помінявши символіку. Ліс якраз почав активніше огризатися, а німці, зламавши після кількох спроб зуби в лісових сутичках, припинила спроби відновити владу, зосередившись на утриманні міст і залізничних станцій.

Староста саме говорив із вояком в однострої та німецьких офіцерських чоботях. Свій автомат, трофейний МП [7], він повісив на шию. Чоловіки не зважали на інших, котрі саме стягували в центр майдану вбитих, викладаючи біля баченого вже Ксенею воза.

Трупів було чотири.

Решта шестеро, серед яких уже знайомий їй Лавро, роззброєні й простоволосі, стояли поруч із піднятими руками під дулами інших вояків. Жінку знову збило, що супротивники носили однаковий одяг, і за інших обставин точно не розрізнити, хто з них є хто. Але зрозуміла обман й проштовхалася ближче до переднього краю, аби розгледіти всіх краще.

Тим часом вояк в однострої, потиснувши старості руку, розвернувся. Пружними кроками перетнув площу, здіймаючи суху пилу. Скочив на підводу, мов на трибуну, аби зібрання краще бачило й чуло його. Тепер Ксеня теж могла розгледіти. Не дуже високий, зріст навіть трохи нижчий від середнього. Визначила відразу, бо цей був приблизно одного зросту з її загиблим чоловіком. То єдине, чим вони подібні. Цей – русявий, пасмо спадало на лоба, відкидав машинальним жестом. Ніс бульбочкою, від чого виглядав трохи несерйозно. Та перше враження зникло, щойно глянув на Савчучку спідлоба, ніби відчув – жінка свердлить його очима. Погляд виявився гострим, пронизливим, колючим, мовляв, знаю я тебе й бачу наскрізь. Коли

заговорив, спокійно, рівно, ледь хрипкувато, силу відчула не лише Ксеня – усі, хто зібрався.

– Слухайте уважно. Я – Хмара, хорунжий Української повстанчої армії. Командир окремої чоти відділу особливого призначення з куреня «Сокіл». Виконую завдання курінного. Знають його в цих краях по псевдо Холодний. Ці люди, – показав згори вниз на своїх полонених, – котрі прийшли до вашого станового по харчі нібито від «Сокола», – насправді совіцькі партизани. Вони вдерлися в наші ліси. І перебираються в українців. Хіба не вони товкли вам, що большевицьких партизанів не треба боятися, бо вони наче наші союзники нині?

Люди недружно загули, підтверджуючи його правоту. Ксеня й собі гукнула, лиха через те, що дозволила отак легко себе обдурити.

– Ви спитаєте, нащо вони то роблять? – Хмара прокашлявся, витримав невелику паузу, обводячи зібрання пильним поглядом, знову на мить затримавши його на Ксені – чи їй здалося, – і повів далі: – Большевицькі озброєні диверсанти прийшли сюди, у наші краї, на нашу місцевість, аби закріпитися. Ви знаєте, сталінська Червона армія взялася гнати Гітлера назад. Тут довго були поляки, які наш народ поневолили. І справді, наші люди ждали Сталіна як визволителя. Але прийшли сюди ті комуністи, придушили наш нарід гірше навіть за клятих ляхів. Тому люд сподівався помочі й визволення від Гітлера. Сталося не так, зараз нас поневолили й нищать німаки. Нарешті вкраїнці перестали шукати підтримки, самі взяли за зброю. Гуртуємося й даємо опір усякому окупантові на своїй землі. Тож не можемо допустити, хоби [\[8\]](#) большевики знову сюди повернулися. Правду кажу чи ні?

– Правду! – сказав староста Біляк, і Ксеня, підтвердивши це, влилася в дружний хор.

– Наші люде тямлять се без спеціальної агітації, – повів Хмара далі. – Та й східняки не такі вже й причумлені. З нами, у повстанчій армії, уже воюють ті, кого роками дурила комунія: так обіцяла ліпше життя. Що воно таке – чужа влада, за сей час усі українці, де би вони не жили, таки встигли нас собі пізнати. І за Польщі, і за Москви, тепер – за Гітлера на цих землях кожний раз кров проливали. Зараз, поки великі війська воюють між собою, ми з вами маємо добру нагоду ізсередини тут по всіх бити. Й обидві ворожі армії, як можемо, – послаблювати.

Тож ані німці, ані совіти в наших селах не мають ніякої підтримки. А в наших лісах так само їм нема ні спокою, ні безпеки. Але, – він знову вказав рукою на полонених, – вони все одно вперто лізуть сюди, хоби знову витіснити нас зі своєї землі. І ні один не хоче ніяк відступитися. Та знаєте, у чому їхня біда? – голос Хмари раптом невловимо змінився, зазвучавши інакше, зовсім просто, так, ніби не промовляв із воза, а розмовляв довірливо з рідними за столом. – Вони хочуть їсти. Москалі – голодні, розумієте? Хто їх годуватиме? Наша українська партизанка контролює німецькі продовольчі шляхи, і те, що грабує озброєний окупант, вона вертає назад, нашим людям. Москалі ж не просто голодні. Вони тут, на нашій території, усі чужі. Не знають місцевості, погано орієнтуються, утрапляють у засідки. Тож мусять отак, видаючи себе за повстанців, ходити по селах і брати харчі.

– Я повірив, – уставив Біляк. – Тут же, серед них, такі самі українці, тільки звідти, зі Сходу. І все одно трохи не так говорять. Дурити недовго доводиться.

– Саме ця група раніше тут недалеко, у Потрухи, навідалася, – пояснив Хмара. – Звідти й сигнал надійшов. Наша летюча боївка до уваги взяла, і ось тепер перевертні по заслугах отримають.

– Прямо тут? – вирвалося в Ксені.

– Чого це – тут? – щиро здивувався Хмара. – Хто опирався, підняв зброю, того вже нема. Інші зробили правильно, коли здалися самі. Усе ж українці, хай східні, Сталіним та комуністами обдурені. Вони теж із нами підуть. Як із ними бути, то вже курінний Холодний вирішуватиме. Захочуть на наш бік стати і разом за свободу воювати, ласкаво просимо, як то кажуть. Не захочуть, почнуть грати вар'ятів... Не мені вам пояснювати, люди. Тож пильними будьте. Ні шматка хліба, ні кухля води ворогові, прихованому та явному. Пам'ятайте: повстанча армія вас не лишить. Слава Україні!

Скінчивши, Хмара зістрибнув на землю, жестом звелів мостити полонених. Вояки заходилися скручувати їм руки за спинами й зав'язувати очі. Ті корилися мовчки й виглядали пригніченими. Той, хто раніше називав себе Лавром, узагалі зробив вигляд, що не знає Ксені, демонстративно відвертаючи голову, хоч явно визначив знайому серед інших. Удова, котра хотіла вертатися до дітей, по дорозі ще збираючись трохи попліткувати, не стрималася. Відсторонивши одну з

сусідок, ступила до полоненого, кинула воякові, котрий вовтузився з ним:

– Чекайте.

Тоді, коротко замахнувшись, ляснула Лавра по щоці.

Раз.

Другий.

Третій ляпас зупинив сам Хмара. Перехопив руку за кисть, легенько здавив, мовив спокійно:

– З нього досить.

– Він обдурив. Свій, а обдурив.

– Доста, кажу, – ледь підніс голос хорунжий. – Ліпше, як далі будете пильнішими.

3

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля ^[9]

Dziki czlowiek.

Польською це означає «дикий чоловік» або ж «дикуна», і Ванда не могла називати цього прикрого наполегливого німецького капітана інакше. Офіцер зовні не нагадував дикуна. Навпаки, дбав про себе й не виглядав надто грубим. Швидше, від народження роздався в кістках і нагадував збоку ведмедя. Проте поводив себе, наче свиня. Особливо коли випадала нагода лишитися з перекладачкою сам на сам.

Звали капітана Франц Хольман, військовий мундир одягнув торік, а в райхскомісаріаті Україна опинився цією весною. До того часу працював у Варшаві, куди його направили як пропагандиста. У мирний час Хольман був заступником редактора партійної газети в Дрездені, потрапив під мобілізацію і якийсь час редагував агітаційні брошури в Польщі. Коли відряджали, дозволили взяти з собою родину – дружину Юту й двох доньок-двійнят. Військова посада передбачала офіцерське звання, до роботи він ставився ретельно, тож, відповідно, почав зростати по службі.

Після поразки під Сталінградом виникла нагальна потреба підсилувати пропаганду й агітацію серед українців. Ванда Мостовська служила в здолбунівській комендатурі і, як ніхто, розуміла причини.

Найперше – умови життя, які стали для тутешніх людей жорсткішими. Перемога Червоної армії на Волзі й подальший стрімкий наступ, що призвів до витіснення німців із Донбасу та Харкова, зробили місцеве підпілля сміливішим. Опір активізувався, акції проти німецької армії та адміністрації робилися дедалі зухвалішими. У відповідь підрозділи СС діяли агресивно й жорстоко, не надто церемонячись із цивільним населенням, яке й без того давно розчарувалося в новій владі. Проте, за Вандиними спостереженнями, ще до кінця минулого року німцям вдавалося тримати хисткий баланс лояльності людей, переважно за рахунок не надто глибокого втручання в місцеві справи. Тут був глибокий тил, місцевість переважно сільська,

а в містах ключові керівні пости посідали українці. Це створювало ілюзію «свого начальства». Саме ілюзію, бо Ванда чудово розуміла реальні сили й можливості повністю контрольованої німцями української громади.

Проте вже весною ситуація значно ускладнилася. Німецька адміністрація почала розуміти: не лише цивільне населення жило ілюзіями, а й німці – виявляється, на тутешніх не можна покладатися, бо замилюють очі, зображаючи відданість Райху й фюреру. Насправді реальна влада сформована й сидить або в глибокому розгалуженому підпіллі, або в лісах, звідки роздає вказівки та дедалі активніше огризається. Усе це вилилося в зриви поставок продовольства для потреб німецької армії, адже фронт і навіть частково тил забезпечували за рахунок місцевих громадських господарств [10]. Силові методи закономірно викликали опір, ще більше озлоблюючи людей. Так виникла ідея підсилити агітацію й пропаганду на місцях. Тим більше, що не минуло й місяця після сталінградської катастрофи, як війська вермахту перейшли в контратаку й змогли повернути собі частину втрачених територій. Отже, як багато разів чула Ванда на різних нарадах у комендатурі, треба використати це, щоб переконати людей – поразка німецької армії тимчасова, Німеччина – така ж велика, сильна й непереможна, а отже, заклики до саботажу йдуть не стільки від ворогів, скільки є причиною нерозуміння ситуації.

Ось чому Франца перевели з Варшави спершу до Рівного, а потім – запроторили в Здолбунів, підвищивши заодно у званні. Родину капітан вирішив із собою не брати, аби не наражати на небезпеку: про українські національні банди в довколишніх лісах дізнався ще до того, як отримав нове призначення. Спершу думав, як би відкрутитися самому. Але наказ є наказ, тож єдине, що зміг зробити, – відправити дружину з дітьми назад у Дрезден, бо без нього фрау Хольман не хотіла лишатися в Польщі. Нехай, так навіть спокійніше.

Можливо, та обставина, що благовірна не просто далеко, а дуже далеко, і провокувала пропагандиста на активний пошук любовних пригод.

З'явився він у Здолбунові за обставин, які можна було б вважати не лише кумедними, а й такими, що мали б свідчити про високу довіру до фаховості Хольмана. Агітаційну продукцію готували переважно в Берліні. Тексти передавалися на місця, їх лишалося належним чином

перекласти, а потім видавати на потужностях місцевих друкарень і поширювати. Одним із перших об'єктів уваги стали спекулянти, котрі приховують хліб від влади, не здають, як того вимагає порядок, а продають на чорному ринку. Для їх розвінчання підготували гостру статтю з ілюстрацією-карикатурою. Художник зобразив сільського дядька у вишиванці верхи на мішку з хлібом. Кожен буханець перекупник продавав за п'ятсот карбованців. Утім, зусилля розвінчати саботажників пішли в пісок. Як згодом доповіли, люди справді посміялися – але не з тексту й малюнка, а з дурних авторів.

Виявляється, на чорному ринку хліб продавали по сто двадцять карбованців. Більше того, платня, яку отримували працюючі громадяни, дозволяла придбати в спекулянтів лише дві хлібини. Розмір зарплати на зайнятих територіях визначався в Берліні, і виникло цілком закономірне питання: звідки в місцевого населення на руках сума грошей удвічі більша, ніж належить за законом. Вибухнув скандал, його вдалося звести до локального й досить швидко загасити, але надалі інформацію вирішено було перевіряти й готувати на місці.

Так Франц Хольман опинився на чолі відділу пропаганди вермахту в Здолбунові.

На нове місце служби він прибув у квітні. Ванду Мостовську побачив у комендатурі відразу, та вона не особливо переживала за те, що надмірна увага пропагандиста колись створить їй проблеми. Її опікав слідчий районного гестапо Ерик Венцель, тож перекладачка вважалася недоторканною. У гестапівця так само не виникало труднощів: стосунки з представниками нижчих рас справді заборонені, та Ванда виявилася фольксдойч ^[11], мала всі документи, тож Венцель нічим не ризикував. До того ж у місті діяли не лише солдатський, а й офіцерський борделі і Хольман туди регулярно вчашав.

Відчув себе вільніше, коли в гестапо з'явилося більше роботи і Венцель почав надовго зникати, лишаячи Ванду без опіки. Загалом її це влаштовувало, бо все одно її гестапівець лишався в Здолбунові й не потрібно було шукати іншого прикриття. Лиш капітана Хольмана це не стримувало – давав волю рукам і щоразу все активніше.

На лихо, Ванду почали відряджати до керівника пропагандистського відділу дедалі частіше. Вона однаково добре володіла, крім рідної польської, також німецькою та українською. Російську за ті два роки, що тут стояла радянська влада, освоїла не аж

так добре, та в цілому могла нею говорити й писати на досить пристойному рівні. Для відомства, керованого капітаном Хольманом, перекладачка виявилася дуже цінним кадром. Плюс німець вирішив за будь-яку ціну затягнути фройляйн до свого ліжка.

Якщо точніше – бодай завалити на шкіряний диван у своєму кабінеті.

Ванда Мостовська у свої двадцять вісім уже мала досить життєвого досвіду, аби не вважати себе красунею. Хоча, як усяка жінка, відчувала – привертає чоловіків невловимим шармом, який компенсував нестандартну зовнішність. Від природи отримала трохи видовжене лице, гостре підборіддя видавалося вперед, і коли йшла, то могло скластися враження – витягує шию, при цьому з погордою деручи носа й дивлячись на всіх зверхньо. Так ніби люди довкола не вартували її уваги, навіть побіжного погляду, і повинні все це заслужити. Коли вбирала цивільне, навмисне вдягалася так, аби сукня, блузка чи спідниця висіли вільно. Але, працюючи в комендатурі, мусила носити форму військового крою, перетягуючи талію шкіряним паском, і від цього тугі, хоч не надто великі груди й круті стегна обтягувалися й підкреслювалися.

До появи Франца Хольмана все було гаразд. Ванді подобалося виглядати під час війни цікавою жінкою, на яку звертають увагу. Проте капітанові атаки нагадували навіть не залицяння, а наполегливі домагання спрагло до жінок самця, котрий давно постив і тепер не мав іншого об'єкта для зазіхань. Тому й вирвалося якимось мимоволі *ote dziki czlowiek* – інакше Ванда капітана вже й не називала.

Саме зараз ледь відбила чергову атаку. Хольман запросив її обговорити зміст брошури, у якій німецьке командування збиралося розтлумачити місцевому населенню, чому не варто підтримувати радянських партизанів – листівки комуністичного змісту нещодавно виявили на одній квартирі, мешканець якої загинув у перестрілці. Капітан, доповівши по інстанціях, отримав указівку докладно нагадати людям, які злочини скоїли більшовики. Причому не лише за той час, що панували на Волині, а й за весь час від моменту захоплення влади в Петрограді.

Але Ванда готувалася – приставатиме.

Не помилилася.

Хольман укотре поскаржився на тяжку долю чоловіка, змушеного жити далеко від родини. Нагадав – він людина інтелігентна, культурна. І хоча поважає таємну поліцію, не думає, що такій витонченій жінці, як фройляйн Мостовська, затишно поруч зі слідчим гестапо. Тим більше, на таких, за чутками, відкрили полювання підпільники. Тож поруч із ним, людиною інтелектуальної праці, значно безпечніше. Довелося знову викручуватися, і цього разу, на щастя, у зачинені двері капітанового кабінету досить вчасно постукали. Це дало Ванді підставу швиденько почати збиратися, тим більше робочий день добігав кінця, а основна її служба все ж у комендатурі. Хольман нав'язався проводити, причин відмовити не знайшлося. І молода жінка неабияк зраділа, побачивши надворі, біля виходу, знайомий уже чорний «хорьх», завжди прибитий сірим дорожнім пилом.

Поруч стояв обер-лейтенант, чия форма безпомилково вказувала – він інтендант, і про щось запросто балакав із армійським колегою. Трохи знаючи його, Ванда зрозуміла: травить анекдоти, ними офіцер сипав рясно. Часом здавалося, запас ніколи не вичерпається, як будь-які інші запаси досвідченого постачальника.

– Добрий вечір, пане Крюгер! – дзвінко вигукнула Ванда, швидко збігши сходами вниз й демонстративно ігноруючи прикрого Хольмана. – Ось хто підвезе мене додому!

– Із задоволенням, фройляйн Вандо! – обер-лейтенант спершу віддав честь їй, потім козирнув капітанові, той відповів і помітно спохмурнів, знову впіймавши облизня. – Але вибачаюсь наперед, сьогодні не запрошую вас до офіцерського казино, як минулого разу.

– Шкода, пане Крюгер, – розвела руками Ванда, далі не дивлячись у бік капітана. – З іншого боку, так навіть краще.

– Чому? Вас не влаштовує моє товариство?

– Пане Крюгер, я б слухала анекдоти у вашому виконанні цілими днями. Без перебільшення. То значно цікавіше, аніж те, що доводиться вислуховувати по службі. Тільки того разу ми вечеряли із паном Венцелем. Зараз він у відрядженні й не пробачить мені.

– Ерик не подарує вам невинної дружньої вечері в казино?

– Ви ж знаєте, Венцель вище цього й довіряє мені, – просто відповіла Ванда. – Але будуть нові анекдоти. Ми, жінки, позбавлені належного почуття гумору, аби переповідати їх потім. Колись я намагалася переповісти один із ваших чудових жартів ось панові

капітану, хай використає у своїй роботі. Він не посміхнувся, лише скривився!

– У мене від природи така посмішка, фройляйн Вандо! – почав виправдовуватися несподівано для себе ображений Хольман.

Інтендант пропустив його слова повз вуха.

– На жаль, не можу затриматися в місті. Сьогодні відрядження коротке, треба було підписати кілька паперів, і зараз їдемо назад, щоб устигнути до темряви. Хоч ночі влітку довші, усе одно в сутінках місцевими шляхами краще не їздити. Особливо через ліс.

– Ви без охорони?

– Я завжди без охорони, хіба забули? Не така важлива персона, якою, скажу чесно, хотілося б бути. Але вас підвезу, пропозиція лишається в силі.

– Не відмовлюся, – Ванда ступила до машини. – Змучилася за день, ноги не тримають. Ви ж пам'ятаєте, де я живу?

– Забув, коли чесно. Ви ж покажете дорогу.

– Звичайно.

Із ввічливості Ванда кивнула на прощання Хольману, потім, зовсім сухо – приятелеві інтенданта, умостилася ззаду в салон. Хряснувши дверцятами, обер-лейтенант так само віддав честь присутнім при розмові на прощання, сів поруч із водієм.

Той запустив мотор, «хорьх» рушив, здійнявши невеличку хмару пилуки.

Доїхавши до кінця вулиці, завернув праворуч за ріг.

– Зробіть із ним щось, – стомлено промовила Ванда ламаною російською, додавши польською: – Kurwi syn!

– Німецькою говори, краще виходить, – сказав інтендант так само російською, але чистою, зовсім без акценту, тягнув слова й ковтав закінчення, як це водиться за вродженими москвичами. – Пристає?

– Не те слово. Уже пробував лапати. Боюся наробити дурниць.

– Так поступися чоловікові, – реготнув інтендант і знову перейшов на німецьку: – Вирішуй сама. Або своєму гестапівцю накапай на цього кнура. У нас нема завдання відстрілювати всякого, хто до тебе пристає. Закриймо тему, Вандо. Новини є?

Молода жінка приречено зітхнула, машинально обсмикнула спідницю, марно намагаючись натягнути край на круглі коліна.

– Приїхали ви, товаришу Єрмолов. Я так розумію, новини повинні бути у вас.

Ванда була впевнена – росіянин назвався несправжнім прізвищем. Законтакував із нею, агентом Армії крайової [12], підпорядкованій безпосередньої керівнику її Рівненського районного інспекторату капітанові Кліковському, на початку травня. Сказавши пароль для зв'язку, який могли дати лише в польській армійській розвідці, він представився майором НКВС Василем Єрмоловим, хоча відповідних документів при собі не мав. Зате передав папір, у нижній частині якого стояв знайомий Ванді підпис – та добре знала, як розписується *Niedźwiadek*, це псевдо взяв собі пан Окулицький [13]. Листом підтверджувалися повноваження того, хто його пред'явить, після прочитання майор спалив аркуш. Пояснивши: керує диверсійною групою, головна база якої розмістилася в шепетівських лісах, і невеликі загони час від часу висуваються сюди, під Здолбунів, плануючи та реалізуючи акції в глибокому німецькому тилу.

Тепер Ванда, згідно з наказом командира Ведмедика, мала співпрацювати з Єрмоловим та його групою, передусім добуваючи й передаючи відомості про пересування німецьких ешелонів. Здолбунівська залізниця вважалася одним зі стратегічно важливих транспортних вузлів. Тож установлення контролю над нею могло означати лише одне – Червона армія почала підготовку до наступу по всьому західному напрямку. Диверсанти мали підривати й розхитувати тили, угноюючи в такий спосіб ґрунт для подальшого просування вперед регулярних армійських частин.

Відтоді майор Єрмолов на своєму «хорьху» із документами на ім'я Оскара Крюгера з'являвся в Здолбунові вже кілька разів. Граючи роль інтенданта, він жбурляв на всі боки відомі прізвища старших офіцерів у Рівному та згадував тих, кого могли знати чи пригадати завсідники місцевого офіцерського казино. Німецька цього росіянина навіть за Вандиною оцінкою звучала бездоганно. Так справді говорив правдивий уродженець Мюнхена, за якого він себе видавав. Тож за досить короткий час, менш ніж за місяць, диверсанта почали впізнавати, радо віталися, говорили, мов зі старим добрим другом.

Почасти цьому сприяло, що інтендант смітив грішми – пани німецькі офіцери дуже любили, коли за них щедро платив компанійський Оскар. Звідки в того постійно купа грошей, нікого не

дивувало. Уважалося, і то не безпідставно, що до рук армійських забезпеченців постійно щось прилипає і той, хто не користується з ситуації, – звичайний дурень. Тому капітана Крюгера ніхто й ні в чому не міг запідозрити, а значить, його компанія була для Ванди цілком безпечною. Нікого не дивувало, тим більше не насторожувало, коли перекладачка з комендатури, до того ж коханка слідчого гестапо, запросто базікала з заїжджим армійським офіцером, навіть сідала до нього в авто.

І все ж частіше Ванда ділилася інформацією через зв'язкових.

Особиста поява Єрмолова всякий раз означала серйозні зміни ситуації чи нові спеціальні інструкції, які звичайний посильний не передасть належним чином.

– Мене цікавить великий ешелон із продовольством, що мали б відправляти на Схід.

– Труднощі з цим, – пояснила Ванда. – Місцеве українське населення активно саботує. У Чорному лісі закріпилися партизани, називають себе повстанською армією. Німці ж глибоко в ліс поки не потикаються. Але ви все це знаєте, товаришу майоре.

– Знаю, – погодився Єрмолов. – Тому я тут, пані. Треба якомога швидше вийти на Кліковського. Ваша районна, як її... – майор на мить замовк, згадуючи, потім старанно промовив: – regionowy inspektorat повинен докласти зусиль, аби німці отримали по можливості повну інформацію про місця можливого скупчення українських націоналістичних банд.

Ванда була в опорі вже кілька років, із часів Союзу збройної боротьби ^[14], тому не вважала себе наївною, знала, що до чого й хто за ким стоїть. Тож відповідь вийшла миттєвою, вона навіть не склала її в голові:

– Ваше керівництво в Москві, товаришу майоре, не віддає наказів моїм польським керівникам. А ви не можете наказувати мені.

Єрмолов зиркнув через плече, ковзнув поглядом, знову втупився в дорогу за переднім склом, промовив спокійно:

– Це не наказ. Прохання. У нас співпраця, ми лише координуємо дії.

Зрозумівши – короткий емоційний сплеск був помилкою, Ванда вирішила далі мовчати про власні відчуття. Їй не треба бути наближеною до підпільних штабів, не варто сидіти й слухати на

нарадах, аби розуміти: домовленість про спільні дії з радянськими партизанами й диверсійними групами існує через нібито гарантії Сталіна відмовитися від претензій на території, які належали Польщі до початку війни. Сама вона не бачила ані письмових, ані усних підтверджень того, що в Москві свого слова дотримають. Адже одного разу саме Сталін домовився зі своїм тоді ще союзником Гітлером розірвати навпіл її країну. Тому, попри задеклароване військове союзництво з більшовиками, Ванда завжди ставилася обережно до якихось наказів, що йдуть від російського, а не від польського керівництва.

– Гарзд, – сказала вона, тепер опанувавши себе. – Прошу пояснити, яка мета всього цього. Адже я не вирішую, у цьому випадку ваше прохання піде естафетою до належної вищої інстанції. Там і вирішать.

– Добре, – кивнув Єрмолов. – Але зважай, Вандо: говоритиму коротко, і лише те, що ти повинна знати для загального розуміння ситуації. Отже, зараз тут, – він зробив рукою півколо, – маю на увазі, тут, у цій місцевості, у тилу, польські патріоти ведуть боротьбу з бандами місцевого українського націоналістичного підпілля. Зі свого боку, відразу кілька наших груп має наказ командування закріпитися в тутешніх лісах та готувати військові бази. З вашою армією ми домовитися можемо. Проте будь-які переговори з тими, хто називає себе українськими повстанцями, неможливі. Вони, так само, як і ви, вважають себе на своїй землі, – росіянин замовк, зібрався з думками, *акуратно* повів далі: – І тому радянське командування підтримує союз із польським підпіллям. Ви боретеся з німецькою окупацією, і тут ми йдемо одним фронтом. Та з огляду на нову ситуацію, у тому числі на фронті, доведеться *вашим*, Вандо, шукати можливість, щоб планомірно виказувати німецькій владі місця, де знаходяться бази так званих бульбівців.

– Ні! – Ванда знову не стрималася.

– Чому? – тепер Єрмолов повернувся до неї всім корпусом, обіпершись на шкіряний верх спинки. – Ось ти подумала, що вас штовхають до співпраці з німцями? Нічого подібного! Польське підпілля має активніше нацьковувати одних своїх ворогів на інших. Це правда, що в українських бандитів із окупаційною владою нейтралітет?

– Не так давно це діяло, – погодилася Ванда. – Зараз, коли німці стали активніше вигрібати продовольство й вивозити людей на роботи, усе це вже не діє. Хоча, я так слухаю в комендатурі, сутички поки локальні.

– Бач, невеликі, – Єрмолов кивнув з виглядом, ніби нарешті отримав бажану відповідь. – Треба, щоб українці отримали тут війну масштабну. Найкраще, коли їх знищать. Але якщо видавлять звідси, теж непоганий варіант. І такий момент, Вандо, – він знову розвернувся до співбесідниці вистриженою під машинку потилицею. – Повноцінний, належний опір ваше підпілля та бойові групи націоналістам поки дати не зможуть. Проявите себе рано чи пізно, і німці пустять вас під каток. Здавати ж бандерівців чи бульбівців, один чорт – нищити своїх ворогів чужими, будемо відвертими – сильнішими руками. Ось такий задум. І той максимум, який я можу дозволити тобі розтлумачити. Тим більше, приїхали.

Справді, «хорьх» зупинився біля будинку, котрий Ванда Мостовська займала сама. Раніше, коли, виконуючи завдання тоді ще СЗБ, опинилася в Здолбунові й почала влаштовуватися в комендатуру, довелося тулитися в бараку разом із такими ж дівчатами. Завести стосунки з відповідальним працівником гестапо було частиною завдання, і Ванда, котрій уже доводилося проходити через подібне, не відчувала нічого, лягаючи в ліжку з Ериком Венцелем. Аби дістала наказ ліквідувати його – виконала б без жодних вагань. Не миттю, вона не була вбивцею, за весь час війни не забрала жодного життя. Та все ж підготувала й здійснила б подібну акцію.

Поки ж статус коханки слідчого районної таємної поліції дозволив отримати окреме помешкання, зайнявши будинок розстріляної раніше єврейської родини. Коли Венцель був вільний – приїздив до неї та лишався, на свою службову квартиру коханку-польку не возив, хай вона й фольксдойч. Зате вона могла час від часу користуватися машиною з гестапівського автопарку, що було важливо й доречно.

– Зрозуміло, – кивнула Ванда, беручись за ручку дверей зсередини, та враз пустила, швидко сказавши: – На нас дивляться.

Цей «хорьх» уже довозив мешканку додому, причому грізного гестапівця в такі моменти зазвичай не було в місті. Через те сусіди, серед яких було чимало українців, усякий раз дивилися з цікавістю, явно збираючи факти для пліток: хто ж її привозить, поки коханець у

справах... Ванду тут не любили й боялися водночас. Вона це знала, через те домоглася в комендатурі офіційно виданого дозволу носити з собою зброю. Перекладачка з парабелумом у кобурі на боці, хто ризикне...

Єрмолів включився миттю, зіграв підкреслено галантного німецького офіцера – вийшов із машини, не звертаючи уваги на роззяв, хряснув передніми дверцятами, широко розчахнув задні. Простягнувши руку, допоміг фройляйн вийти, дочекався, поки Ванда зайде у двір. Лише тоді сів, наказав дотепер мовчазному водієві у формі німецького єфрейтора:

– Уперед, Колю. На нас справді витріщаються.

Рушивши, легковик дістався кінця вулиці, потім завернув ліворуч. Треба розвернутися й зробити коло, тримаючи курс назад, до східної міської околиці. Єрмолів мав при собі перепустку, з якою можна проїхати всюди. Справжнісіньку, її добули *товариші* в Рівному, при цьому сильно ризикуючи.

Пізніше майор дізнався: група, що виконувала завдання, спалилася. Гестапівцям не вдалося взяти нікого, ті відстрілювалися, скільки могли, з чотирьох уцілів один, дочекався, коли оточать німці, рвонув гранату.

А ще за тиждень після того, коли його загін уже перекинули під Шепетівку й почалося виконання завдання, Василь почув ніби між іншим про одну деталь – ту команду навмисне здали.

Надійні, на сто відсотків залізні документи вони роздобули не тільки для нього, забезпечили також інших командирів. А операцію запланували масштабну. Не можна припускати найменшої можливості, щоб хтось із виконавців потрапив у полон та зламався під тортурами, видавши все. Перепустки візьмуть на замітку, постам будуть роздані потрібні інструкції – і все, старанно розроблений спільний план НКВС та УШПР ^[15] потрапляє під ковпак СС, абверу, гестапо, чорта лисого – кого завгодно. Ось чому було вирішено списати групу, зачистити німецькими руками.

Єрмолів не здивувався. Навпаки, подив викликала б відсутність подібних дій. Його чекістський стаж становив шість із гаком років. Війну застав старшим лейтенантом, до майора дослужився швидко, і насамперед завдяки тому, що швидко навчився розмінювати людей, навіть найвідданіших, якщо так треба для успіху справи. Озираючись

назад, згадуючи непрості роки, коли довелося починати службу, – кадровий склад після масового вичищення зрадників оновлювали більш як на дві третини й треба було відповідати рекомендаціям, виправдовуючи довіру старших товаришів, – Василь, котрому недавно виповнилося тридцять чотири, дивувався. Виявляється, йому щастило. Усякий міг і мав негласне право розміняти новачка так само, як пізніше тим займався й сам Єрмолов.

Або – як таке саме відбувалося на його очах.

З його відома.

Тож зараз, як раніше, спокійно, упевненим та недбалим жестом він показав перепустку шуцману на виїзді з міста. Той козирнув. Кивнувши у відповідь, майор відкинувся на спинці сидіння. Коли «хорьх» від'їхав досить далеко й за три десятки кілометрів водій готувався завернути до лісу, Єрмолов нарешті дозволив собі розпружитися остаточно.

І аж тепер, не зважаючи на Колю, видати довгу, майже з одних матюків сплетену тираду, у якій він кілька разів згадав Ванду Мостовську.

Курва польська – то ще лагідні слова на її адресу.

Бач, огризається. Лягає під гестапівця, бо так велено, а після того нахабно заявляє: не виконуватиме чужих наказів. Корчить із себе шляхетну панянку, а не знає сучка: щойно його, Єрмолова, керівництво перестане бачити вигоду в співпраці з Армією крайовою, полякам вкажуть на їхнє справжнє місце. Їм ще пощастить, якщо воно буде там, де його визначили чотири роки тому, бо, як зовсім заграються, дивись, узагалі зітруть.

Вони думають, сюди знову колись повернеться Польща.

Хер.

Сюди повернуться переможці.

– Ви про що, товаришу майоре?

Єрмолов здивовано зиркнув на водія.

Дійшло: щойно сказав це вголос. Ну, хай собі.

– Так, думки. За дорогою, Колю, стеж.

4

Урал, неподалік Туринська, виправно- трудоий табір НКВС, окремий табірний пункт N 5

– Громадянин капітан, засуджений номер...

– Відставити, – жестом зупинив Ярцев, чого на Максимовій пам'яті не водилося раніше ані за цим, ані за іншим начальником оперативної частини. – Не надривайся, Коломієць. Ось товариш прекрасно розуміє, що ти знаєш, як треба звертатися. Присядь. Закурюй.

Незнайомий офіцер із майорськими погонами – поки Максим був у таборі, офіцерські відзнаки встигли змінитися, – сидів за столом під незмінним портретом товариша Сталіна, зайнявши місце господаря кабінету. На відміну від Ярцева, котрий звично припалював чергову сигарету від майже скуреної раніше, гість димів люлькою. Перед ним на аркуші табірної багатотиражки лежав розпотрошений брикетик тютюну, судячи по упаковці з іноземними літерами – англійський, отриманий разом з іншою закордонною допомогою. Тонкі, мов у музиканта, пальці з доглянутими нігтями м'яли й терли крихти. Люлька була дивної форми, не такої, з якою в руці народ бачив на картинах свого вождя: неглибока й приплюснута згори та внизу чаша, коротенька шийка, довгий тонкий мундштук.

Принц.

Здається, так називаються подібні. Колись до війни, у минулому житті, Коломієць знав одного дореволюційного дідка, якого не чіпали, бо сидів тихо-тихо, прижившись нічним сторожем і не привертаючи до себе уваги. Максим допитував його як свідка в одній не надто складній справі і так зробив відкриття: дідок курил люльку. А вдома мав навіть невеличку колекцію, залишену чи то в спадок, чи на збереження одним «колишнім», верховодом повітового дворянства. З його коротенької лекції Максим дізнався, що, наприклад, такої ось форми люльку полюбляв котрийсь із британських принців, звідти й назва.

Потім дідка арештували, виявився англійським шпигуном. Що за інтерес мав на Полтавщині, лишилося невідомим – помер, не доживши

до суду, серце не витримало. Куди поділися люльки, теж ніхто не знав.

– Сідай, тобі сказано, – повторив Ярцев, для чогось додавши зовсім не до речі, аби здатися дотепним: – Будь як удома.

– Присядьте, – утрутився незнайомий майор, затягнувшись люлькою. – Учіться виконувати накази, Коломієць.

Знизавши плечима, Максим примостився на краєчок міцно збитого зеками в тутешніх цехах табурета. Не чекаючи повторного припрошення, узяв цигарку, покрутив у пальцях, пошукав вогню. Ярцев підштовхнув йому коробку сірників, дочекався, поки в'язень закурить, потім поцікавився:

– Голодний? Може, їсти хочеш?

Від несподіванки Коломієць захлинувся димом, закашлявся. Офіцери не намагалися допомогти, хоча в таких випадках заведено постукати по спині. Дивилися на нього, немов стежили за не зрозумілим поки Максимові експериментом. Йому самому вдалося впоратися з диханням, надавив легенько долонею на груди, сказав хрипкувато:

– Води б...

Хлюпнувши з чайника в алюмінієвий кухоль, Ярцев поставив питво перед в'язнем. Той кивнув, жадібно, трьома ковтками, осушив, зробив нову затяжку.

– Так пожереш? – повторив начальник оперчастини.

– З чого б таке... Ми ж ніби ні про що остаточно не домовилися, громадяніне...

– Тобі велено бути готовим, Коломієць, – учительським тоном нагадав Ярцев. – Не кажи тільки, що зеки не хочуть жерти. Ваш брат тут завжди голодний. За пайку дехто цілу ніч готовий паханам брудні п'яти чухати, у кращому разі. Добре, – він хлопнув долонею по столу. – Значить, їсти від пуза не готовий. А на фронт?

Коломієць знову закашлявся. Цього разу води не просив, але й отямився швидше. Роки табору відбили звичку викидати недокурене. Тож, послинивши пучку брудного пальця, Максим пригасив цигарку, акуратно поклав у кишеню ватних штанів, сказав:

– Я писав рапорт. Не один. І вам це відомо, громадяніне капітан.

– Тоді ситуація була одна. Тепер інша. Усе змінюється, Коломієць. Тим більше, коли війна. Ось, товариш комісар державної безпеки тобі

далі все пояснить. Я йому вже своє слово сказав. І не лише про тебе, май це на увазі.

Залишаючи чоловіків наодинці, Ярцев хотів прихопити свій «Казбек». Уже простягнув руку, та враз передумав, замість того знову повівся несподівано – поплескав Максима по плечу, чого табірний опер ніколи б собі не дозволив. Думки в Максимовій голові остаточно сплуталися, і він, не знайшовши нічого кращого, витріщився на майора з люлькою, знаючи напевне – тільки той може все пояснити. І правда: він заговорив, щойно за Ярцевим зачинилися двері:

– Капітан справді найперше звернув мою увагу на вас, старший лейтенанте Коломієць.

– Колишній.

– Що?

– Колишній старший лейтенант міліції.

– Хочете повернути звання?

– А це так просто, як ви кажете?

– Ще простіше, Коломієць. Як ви вже почули, я – комісар держбезпеки Руфін Юрій Ілліч. На початку цього року носив звання старшого майора. Кажу це, аби ви розуміли – міняються звання, нашивки, кубики, шпали, зірочки. Повноваження ж лишаються, і моїх повноважень, Коломієць, цілком достатньо, щоб ви вийшли з цього кабінету знову старшим лейтенантом.

– Міліції?

– Не суттєво. Ви офіцер, маєте як на свій вік досить вагомий досвід оперативно-розшукової роботи. Нам же знадобляться насамперед ваші оперативні навички.

– Кому «нам»?

– Правильне запитання, Коломієць. Але дурне, – Руфін пихнув люлькою, сиза хмарка пахучого диму піднялася до стелі. – Коли наша з вами країна воює з лютим ворогом, знадобитися ми з вами можемо лише Батьківщині. Ну і, звісно, товаришеві Сталіну. Готові виконувати завдання партії та Верховного Головнокомандувача для наближення нашої перемоги?

Максима щось підштовхнуло знизу.

– Так точно! – виструнчився він, витягнувши руки по швах.

– Сядьте вже. Стрибати не треба, то потім, як бажання буде.

В'язень знову опустився на ослін, тепер уже не на край, усівся зручніше. Руфін, підсунувши до себе сірий газетний аркуш, вибив об нього люльку, помилювався невеличкою гіркою попелу. Затим поклав «принца» поруч на стіл, легенько провів пучкою по лакованій поверхні.

– Трофей. Коли вибили німців із Харкова взимку, один із моїх офіцерів знайшов у кинутій поспіхом німецькій машині дві валізи. В одній – документи, не аж такі важливі, усе серйозне встигли спалити. В іншій – набір люльок, різних. Мені сподобалася ця. Харків потім довелося залишати, але трофеї лишилися. Добре, не про те мова, – майор відсунув люльку ближче до краю столу. – Є можливість піти на фронт, Коломієць. Знаю, за що засуджені. Згоден, були вагомі причини лишати вас у таборі. Хоча в штрафні батальйони, як ви, мабуть, знаєте, набирають із табірнього контингенту море покидьків. Хіба ні?

– Вам видніше.

– Напевне. Але ваш випадок особливий. Бачте, виглядає, ніби вас тримали до пори, до часу, немов навмисне до мого приїзду.

– Поясніть, громадянине майор. Я далі нічого не розумію.

Руфін підвівся, обсмикнув кітель. Уставши, виявився на зріст вищим за середній і не надто пропорційним як для звичної чоловічої статури складеним. Фігура нагадувала перевернутий видовжений фужер – недосяжний ідеал для багатьох жінок.

– Досить лірики й політінформації, Коломієць. Я розмовляю з вами тут і ось так, у вільній манері, лише тому, що уважно прочитав вашу справу. Так, начальник оперативної частини підсунув мені її першою. Але я не обмежився змістом сухих протоколів, зробив відповідні запити. Ви – наша людина, Коломієць. Хіба ні?

– Наша – це чия?

– Знову те ж саме нерозумне питання. Ви, мабуть, трохи здичавіли тут, у таборі. Радянська. Ви ж комуніст?

– Був членом партії більшовиків. Партквиток здав разом зі зброєю при арешті.

– Це все атрибутика, Коломієць. Бо наші органи не прирівнюють вас до десятків тисяч злочинців й відвертих ворогів, зібраних тут і в інших виправних таборах. Ваша провина лише в тому, що приревнували керівника до власної дружини, маючи для цього всі підстави. Хіба ні?

Заперечувати Максим не збирався.

– Так... Так точно.

– Отож. А ми пізніше зібрали матеріальчик і на вашу жертву, Матвія Романенка.

– Ви особисто?

– Ми – це органи НКВС, Коломієць. І не важливо, хто на якій ділянці працює. Робимо одну роботу. Так що скажу... – майор, нахилившись, узяв люльку, почухав мундштуком підборіддя. – Романенко був відданий нашим ідеалам чоловік. Багато працював, викриваючи прихованих ворогів радянської влади. Це допомогло вашому кривдникові зробити досить швидко та успішну службову кар'єру. Наша влада, як ви знаєте, на тому й стоїть, щоб молоді люди активніше витіснили старі кадри, котрі не готові працювати в радикально нових умовах. Пам'ятаєте, що з цього приводу писав товариш Сталін?

Максим вчасно стримався від негативної відповіді. Не тримати в голові висловлювань, думок та цитат вождя саме по собі за певних обставин могло вважатися злочином, за який пришивають політичну статтю. Чи, принаймні, беруть на олівець як украй підозрілу особу. Проте Руфін й не чекав відповіді, говорив далі:

– Товариш Сталін влучно назвав поведінку таких, як джерело ваших бід товариш Романенко, запамороченням від успіхів ^[16]. Він дав це визначення досить давно, але воно досі актуальне й не до всіх доходить. Різко пішов угору той ваш кривдник. Не всі витримують, далеко не всі. Ось і він почав морально розкладатися. Від цього, Коломієць, і до зради Батьківщині небагато кроків. Хтозна. Раптом ви своїми імпульсивними діями зупинили потенційного ворога народу раніше, ніж він би встиг себе проявити й наробити значно більше лиха... Ви можете гарантувати, що морально нестійкий Романенко не піддався б з часом на свідому провокацію американського, англійського чи японського агента?

– А що робити іноземній агентурі в Миргороді? – вирвалося в Максима.

– Ворог усюди, – Руфін загрозливо помахав чубуком. – Думаєте, до війни не готувалися? Будь-який залізничний вузол по всій нашій території іноземних агентів цікавив завжди. А Миргород ваш – важлива залізнична ділянка, самі прекрасно знаєте. Не кажучи вже про

теперішній час, воєнний. Знаєте, скількох виявляють? Знаєте де? Тут, за Уралом, куди евакуйовані стратегічно важливі підприємства й переведені на оборонні рейки, – шпигуни й диверсанти тарганами розводяться. І, до речі, активно вербують морально й соціально нестійкі кримінальні елементи. Вірите?

– Підозрюю, – Максим вирішив не сперечатися з комісаром держбезпеки. – Ви хочете мене залучити до такої роботи, диверсантів ловити?

– Для того є інші служби, – відрізав Руфін. – Але ви на правильному шляху. Як тут раніше зазначив капітан Ярцев, ви можете вийти з табору достроково, відновити звання офіцера міліції та вирушити на фронт. Готові?

Коломієць чекав, коли майор так скаже, тому відповів відразу:

– У мене є вибір?

– Стоп, – офіцер помітно збентежився. – Чому ви заговорили про вибір? Ви не хочете служити Батьківщині й партії, вийти з табору та стати в лави?

– Ви мені не наказуєте, громадянине майор, – говорячи так, Максим дивився йому просто в очі. – Ви спитали, чи я готовий. Так, я готовий. Раніше мої клопотання не розглядалися, бо, як відомо, я вбив офіцера міліції. Кримінальні злочинці на моєму фоні виглядали надійнішими. Саме тому, до речі, їм дають більше прав зробити два кроки вперед та піти в штрафні підрозділи, на передову. Мене ж попереджали – навіть не думай. Зараз щось помінялося. Але ви не наказуєте мені, громадянине майор. Ви питаєте про готовність. Отже, може бути інша відповідь, крім «так точно»?

– Може, – погодився Руфін. – Тільки вона дорівнює смертному вироку. Для вас.

Максим зловив себе на думці – почуте не здивувало.

– Коли більшість блатних не виходить на заклик записуватися в штрафні батальйони, їх автоматично не розстрілюють за зраду. Чогось я не розумію, громадянине майор? Чому моє «ні, не готовий» коштуватиме життя?

– Бо йдеться не про штрафні підрозділи, – пояснив Руфін, далі граючись люлькою. – Вам пропонується очолити групу, яка буде закинута за лінію фронту для диверсійної роботи. Ви будете діяти в тісному контакті з партизанськими загонами, що віднедавна

закріплюються в лісах та активізують підривну роботу у ворожому тилу. Відповідно, тепер ви, Коломієць, уже стали носієм цілком таємної інформації. Повернути вас у табір, у барак, означає припустити ризик розголошення, вільного чи невільного. Самі розумієте, ваш вибір зараз стає чистою формальністю.

Сказавши так, Руфін відсунув стіл, примостився й почав наново натоптувати люльку духмяним тютюном із іноземної пачки. Процес захопив майора раптово, відразу, занурив по маківку. Офіцер навіть не відволікся, коли Максим проговорив:

– Ви впевнені, що я впораюсь?

– А у вас, повторюся, нема виходу. Ви сумніваєтеся в собі, відмовляєтеся, і протягом доби ваша подальша доля швидко вирішиться. Або приймаєте пропозицію, повертаєтеся до органів НКВС, отримуєте перше бойове завдання та виконуєте його. Третього, як кажуть у подібних випадках, не дано. Хіба ні?

Поки пояснював, закінчив із люлькою, прикурив, запахтів, відкинувся на спинку стільця. Коломієць, вирішивши не питати вже дозволу, так само пригостився «Казбеком», глибоко затягнувся.

– Мене... нас... ну... групу довго готуватимуть?

– Війна, – укотре нагадав Руфін. – Часу на розкачку нема ні в кого. Ви, до речі, людина цілком підготована. Скільки маєте стрибків із парашутом?

– Тринадцять.

– Число нещасливе, – криво посміхнувся майор. – Проте практики досить, аби стрибнути в чотирнадцятий раз. Поки служили в міліції, вогневу підготовку здавали регулярно. Результати більш ніж втішні. Рукопашний бій, змагання між районними міліцейськими управліннями в Полтаві, тридцять шостий рік, забули? Почесне третє місце.

– Мені тоді руку вивихнули, – згадав Максим.

– І це зафіксовано, де треба, – кивнув Руфін. – Як уже було щойно сказано мною, моральне обличчя вбитого вами офіцера лишало бажати кращого. І не відповідало образу працівника радянських органів. Тож реабілітувати вас, Коломієць, особливих проблем не складе. Шляхи застосуються цілком законні. Після успішного виконання першого завдання вам повернуть звання й поновлять у партійних лавах. Нарешті, ще трохи про підготовку, – він знову всміхнувся, тепер уже з

хитринкою. – Адміністрація табору ставилася до вас, колишнього колеги, який залетів через слабку на передок жінку, досить лояльно, поблажливо. Неважка робота, навіть певні привілеї. На доходягу не схожі. Для відновлення сил вам потрібно не більше трьох діб. Сон, посилене харчування, спортивні вправи, вогневі заняття. Приймається?

Або казка – або пастка. Максим ще не знав, до чого схилитися.

– Так точно, громадянине...

– *Товариш.*

– Так точно, товаришу комісар державної безпеки! Але...

– Що знову не так, Коломієць? Чому у вас постійно оці «але»?

– Винуватий, товаришу майоре, але... Гм... Ви сказали, я прийму командування групою. Підлеглі нормально поставляться до того, що накази віддаватиме людина, щойно звільнена з табору?

Люлька згасла. Руфін знову запалив сірника, розкурюючи, при цьому кивнув:

– Умгу. Нормально поставляться. Саме ці підлеглі – зрозуміють. Жодному командирові, крім вас, Коломієць, таких не довірять. Аби дати новим підлеглим лад, вам не треба повертати звання. Вони й без погонів бачитимуть у вас офіцера міліції. Ви ж усіх знаєте. Декого навіть дуже добре. І з ними подібних розмов отут, у цьому кабінеті, ніхто не вів і не збирався вести. Кожному з чотирьох запропонували, коротко пояснивши суть. Погодилися всі. Дивіться, це теж чоловіки з багатим досвідом та зовсім не доходяги.

Майор явно готувався.

Відсунувся назад, ковзнувши ніжками стільця по лінолеуму підлоги. Переклавши люльку в ліву руку, правою потягнув до себе шухляду. З неї видобув тонкий стосик фотографій, зроблених із матеріалів справ. Розклав перед Коломійцем у рядок.

Анфас і профіль.

Мирон Князєв на прізвисько Князь, бандит, рецидивіст.

Дмитро Зубов на прізвисько Зуб, ватажок банди грабіжників, убивця.

Савелій Болотов на прізвисько Савка, злодій, торговець анашею, зарівав коханку, котра хотіла здати його міліції.

Петро Ігумнов на прізвисько Піп, грабіжник, чистив військові склади.

Це не жарти. Далеко не жарти.

Засудженому за вбивство міліціонерів Максимові Коломійцю випало бути закинутим у ворожий тил на чолі радянської диверсійної групи, яку склали повністю з кримінальних злочинців.

Один із них навіть ударив його заточеною залізкою – пікою: хотів зарізати, дізнавшись, що в одному з них таборі сидить лягавий. Вони колишніми не бувають.

До того ж лють була свіжісінькою – у квітні спіймали та засудили.

Зуб гострив на Коломійця зуб.

За інших обставин звучало б кумедно.

5

Північніше Здолбунова, село Ташківці, генеральний округ Волинь-Поділля

Хмара сам спланував операцію й вірив у її успіх.

Загальну ситуацію ускладнювали не німці. Від весни відділи УПА збільшилися, новобранці пройшли швидкий вишкіл, не забарилося бойове хрещення. Досвіду повстанська армія набувала в щоденних сутичках із регулярними німецькими частинами й водночас із польськими пляцуфками, котрі, на думку більшості провідників, були більш небезпечні.

Німці, полюючи на загони бульбівців, украй рідко виходили далеко за межі міст, містечок та селищ, де стояли їхні гарнізони. Небезпека загрожувала селам, що лежали ближче до великих транспортних шляхів. Якщо ж треба було заглибитися далі в ліси, аби черговий раз спробувати забрати в повстанців контроль над територією, кулеметною чергою міг відгукнутися кожен кущ, а з-за кожного дерева міг шукати мішень захоплений у ворога в бою карабін. Тому на якомусь етапі між німцями, їхніми союзниками мадярами та українцями утворилося щось на зразок негласного нейтралітету.

Звісно, довго так тривати не могло, але навіть активізація каральних операцій з розквітом весни майже не вплинула на статус-кво. Хмара розумів значення цього терміна, бо колись, ще за Польщі, уперше потрапивши в тюрму та вирішивши стати правником, щоб захищати українців у судах, перечитав у камері багато юридичної літератури. Тобто загалом усе лишалося, як було. Керівництво ОУН разом із повстанською армією, своїми збройними силами, контролювало певну частину території, переважно сільську місцевість, облаштовуючи в запіллі нормальне життя та не допускаючи туди німецьку владу, яка, своєю чергою, рапортувала про вдалі каральні операції, що лишалися здебільшого на папері, бо насправді німці далі отримували по зубах, порушуючи негласно встановлені кордони.

З поляками натомість складалося важче. Армія крайова на той момент контролювала польські села й колонії. А польська

самооборона, як і поліцейські частини, походила з місцевих. Тож вояки добре орієнтувалися на території і, головне, зовсім не боялися Чорного лісу. Хмара так і не визначився, як треба сприймати акції польських боївків – ударами з фронту чи наскоками з тилу. Проте близько місяця тому з району, на який поширив свій вплив курінь «Сокіл», вони витіснили польські загони в західному напрямку. Українці вже планували зміцнити владу у відвойованій із кров'ю місцевістю, що в найближчій перспективі давало змогу отримати контроль над одним із потужних залізничних вузлів.

Це – зброя.

Це – продовольство.

Це – звільнення людей, котрих німці почали активно вивозити в рабство.

Радянські партизани впали, мов сніг на голову. І хоча за діями Червоної армії керівництво ОУН та УПА стежило, поява в тутешніх лісах окремих червоних партизанських загонів та диверсійних груп змусила додати до переліку ворогів ще одного. Як досить швидко з'ясувалося, серйознішого за поляків, котрі тут же прогнозовано почали шукати союзу з більшовиками.

Червоних партизанів забезпечували регулярно. За радянськими стояла величезна військова машина, на яку працювала промисловість величезної держави. Новий ворог мав, куди відступити, як правило, рухаючись у напрямку Білорусії, аби незабаром наскочити знову, уже більшими силами і далі облаштовувати в лісах власні бази, щоб приймати військові вантажі, нових людей, розширювати діяльність та розвивати великий фронт у німецькому тилу.

Про це Хмара знав із протоколів, складених службою безпеки, – контррозвідка допитувала полонених партизанів, тож про наміри червоних українцям було відомо все. Його особовий відділ отримав від курінного Холодного завдання забезпечити контроль над районом та створити базу для створення тут міцної залоги ^[17]. Для цього, звісно, треба дізнатися, скільки чужих у лісах, та по можливості вичистити совіцькі бази. Або хоча б відсунути далі.

По окрузі таборилися як стаціонарні загони, так і мобільні диверсійні групи, невеликі числом. Лісові бази були їхніми опорними пунктами.

Виявлення й ліквідацію таких баз Павло Бережний, більше відомий як хорунжий Хмара, визначив основним завданням для свого відділу.

Водночас помилкою було б забувати про німців. Інший ворог останнім часом знову став активнішим, і морочити себе пошуком причин Хмара не збирався. Тим більше, їх могло бути відразу кілька. Тут – поява радянських диверсантів у тилу, боротьба з якими прямо зачіпала й українські повстанські підрозділи. Сюди ж додати відомості про планомірну підготовку контрудару на Східному фронті, що означало збільшення потреб у харчах для війська, а отже, грабунки почастишали. Українська самооборона відповідала, підтягувалися загони УПА, бої за продовольство ставали дедалі жорсткішими та інтенсивнішими. Нарешті, російські диверсії в тилу прогнозовано бісили німців, вимагали від них каральних дій у відповідь. І найперше страждали мирні жителі довколишніх сіл – гітлерівці влаштовували показові акції пацифікації [18], супроводжуючи їх звичними вже пограбуваннями людей.

Саме така готувалася нині ранком у селі Ташківці.

Два дні тому партизани напали на німецьку автоколонну. Наскочили стрімко, обстріляли, закидали гранатами й відступили, як вдалося дізнатися Хмарі, без утрат. З німецького боку лишилося п'ять трупів, у тому числі старший офіцер. Оскільки від місця засідки до Ташківців рукою подати, німці вирішили зробити з селян винних. Місцева влада складалася повністю з українців: староста, начальник допоміжної поліції та її особовий склад дотепер зберігали вірність Райху. Звісно, на той час усі вони потай уже співпрацювали з УПА, чекаючи нагоди й команди повертати зброю проти вчорашніх хазяїв. І план Хмари полягав у тому, аби не квапити події, а трошки відтягнути їх.

Швидко прорахувавши ситуацію й зваживши всі ризики, хорунжий передав голові ташківського громгоспу грипс, у якому розпорядився зібрати людей на майдані та оголосити: аби село не палили, продовольство для німецької армії треба дати добровільно. Відкупитися, інакше не назвеш. У той самий час місцевий поліцай осідлав коня й погнав до найближчої німецької комендатури, щоб запевнити владу – у Ташківцях порядок, населення лояльне, радо самі зберуть кілька возів із провізією. Треба тільки приїхати й забрати. На що отримав відповідь: усе заберуть разом із возами й кіньми, і

погодилися: сільська поліція має всі підстави боятися УПА, тому німці приїдуть самі за приготованим.

Хмара не сумнівався, що ворог полізе в досить примітивну пастку. Лісова війна нічого не вчить, у подібне німці вважали раз по раз, не роблячи для себе жодних висновків. Напевне вважали правильною стару військову приказку про бомбу, яка нібито ніколи не впаде двічі в одну вирву.

Ташківська поліція чекала німецьких гостей та сигналу від повстанців. Відділ Хмари вирушив на підмогу. За стратегічним задумом, німців, котрі планували прислати сюди не менше роти, затиснуть у подвійне кільце. Хорунжий розраховував на ефект несподіванки, і вся операція, за його прикидками, не мала зайняти більш ніж півгодини. Адже схожа тактика відпрацьована не раз, та й ворог сам ішов у старанно підготовану й гостинно відчинену мишоловку.

Командир та його бійці не відразу розібралися, що сталося.

Перша міна рвонула метрів за десять попереду, варто було повстанцям лиш наблизитися до сільської околиці. Перед тим вістун [19] Тополя особисто перевірів пересування ворожої колони й доповів – усе за планом. Щоправда, коли друга міна впала позаду групи, забираючи скалками одне життя й відрізаючи шлях до відступу, Хмара зрозумів – розвідник не побачив, куди саме завернули мотоцикли та криті автомобілі. Швидше за все, той, хто спрямував їх в обхід, – і тепер міномети розгорнулися й били з тилу, – наперед знав не лише про пастку, а й про те, якою дорогою рухатимуться до Ташківців упівці.

Усе це майнуло в голові Хмари стрімко, і він прийняв єдино правильне зараз рішення – дав команду розсіятися та рухатися далі, углиб села. Що, чому і як сталося, з'ясує потім. Для цього треба бодай лишитися живим та вберегти по можливості більшу частину людей. Схоже, хорунжий ризикував потрапити у власну пастку – не його відділ оточував німців, а поліцаї зустрічали їх вогнем, – кільце в будь-який момент могло замкнутися довкола Ташківців, і всіх, хто всередині, розстріляють із мінометів.

Тому Хмара вирішив виграти час – і прориватися через усе село на протилежний бік.

Судячи з усього, діяв правильно: з тієї сторони, куди вояки відступали від мінометного вогню, ураз долинуло густе клацання одиночних пострілів, підключився автомат. Припустивши – там прийняли бій тепер уже колишні поліцаї, тримаючи оборону й не даючи пастці захопнутися, Хмара, пригинаючись і петляючи, побіг сільською вулицею на звуки бою. Намагався рухатися далі від середини шляху та частіше завертаючи у двори, аби перебігти городами. Партизани, розсипавшись, повторювали дії командира, не відволікаючись на те, щоб стріляти у відповідь. Німці вперто не показувалися, далі рясно й хаотично засипаючи все довкола мінним дощем.

Коли перетнули майдан й завернули в найближчу вуличку, що вела до лісу, спереду почувся шум та гучний тупіт і назустріч вилетіло троє кіннотників, із трофейними радянськими дисковими автоматами на шиях. Зупинившись та відступивши, аби не затоптали, Хмара впізнав у найближчому Івана Сердюка, начальника кущової поліції. Розпашілий кінь під ним став дибки, чоловік утримав його, прокричав:

– Зрада, друже Хмаро! Станового вбито, п'ятеро моїх з того боку оборону тримають!

– Ну?

– У німаків броня, друже Хмаро! Самохідна!

Далеко попереду глухо рвонуло раз, потім – другий, третій. Із протилежного боку сипалися міни. Сердюк, стримуючи коня, обернувся на вибухи.

– Схоже, нема самоходу!

– Або твоїх хлопців нема! – гаркнув Хмара.

До них уже збігалися інші бійці. Ніхто не виглядав розгубленим, та всі чекали наказу.

– Не стоїмо! – крикнув він. – Виходимо відразу, трьома малими групами! Усі, хто є, нікого не лишаємо! Раненого чи мертвого з наших побачили – з собою брати! Іване! Людей, як знаєш, виводіте! Друже Тополя, ті, хто з тобою, – ударна група, на прорив! Я з рештою праворуч піду, вогонь на мене буде! Місце збору – Сиве урочище! Уперед!

Рвонуло зовсім близько, в унісон його наказам.

Кінь під Сердюком знову здибився, тепер удалося скинути вершника. Поки той піднімався, кінь помчав уперед, подалі, іржучи на

бігу й мотаючи чорною розпатланою гривною.

Іншим разом видовище могло б захопити Хмару.

Зараз було не до того – треба вириватися, не оточили б.

6

Диверсійна група. Підмосков'я – військовий літак

Уже в літаку з'ясувалося – грабіжник Піп ніколи не стрибав із парашутом.

Кожного завербували в диверсанти окремо, капітан Ярцев рекомендував, майор Руфін викликав до себе за списком. Пізніше, вже коли команда опинилася в Подольську, під Москвою, на тренувальній базі, Максим дізнався: найперше в кожного з кандидатів питали, чи були стрибки й скільки. Якщо у відповідь чулося «ні», розмову припиняли й кликали наступного. Невідомо, що рухало Ігумновим, коли він збрехав. Мабуть, відчув: брехня дає шанс вийти на волю.

Попа не викрили, не випало нагоди. Коли всіх п'ятьох завезли на базу, кілька днів змушували бігати, вправлятися в стрільбі й рукопашці. Битися й стріляти прогнозовано вміли всі, хоча злодій Савка Болотов – найгірше. До арешту зброї в руках не тримав, подружку зарізав великим кухонним ножем, але автомат і пістолет освоїв досить швидко. Зубов із Князевим могли дати фору професійним стрільцям. Сорокарічний Зуб устиг повоювати в Громадянську, уже після демобілізації ставши бандитом, а Князь, молодший на три роки, довго ховався по тайзі разом із розкуркуленими, час від часу налітаючи на села й хутори. А там зброя була завжди. Піп же з автоматом не відразу впорався, зате з пістолетом поведився так, ніби тримав у руцях із колиски.

Про стрибки не йшлося. Ба більше: Коломійця здивувало, що серед них нема радиста, їх не вчили дати раду бодай елементарній армійській рації. Міліцейський досвід свідчив про зворотне: кримінальники в країні загалом цікавилися радіотехнікою і не рідкістю були захоплення саморобними детекторними приймачами. Загалом злочинці, особливо молодші, дружили з будь-якою технікою й часто вміли водити автомобілі. Знання та навички допомагали, робили їх мобільнішими й, відповідно, хитрішими та зухвалішими. І той-таки Піп, виявляється, серйозно цікавився радіосправою, чого не приховав.

Тим не менше, навіть примітивною рацією команду Коломійця не забезпечили.

Набравшись нахабства, Максим поставив питання інструктору, котрий при знайомстві назвався капітаном Орловим й велів звертатися до себе лише так. Орлов не здивувався, пояснив: виконавши завдання, група повинна піти у вказаному напрямку для зустрічі з партизанським загonom «Суворов» та поступити в розпорядження його командира Дмитра Маневича. Рація є в партизанів, вони вийдуть на зв'язок, після чого Коломієць буде отримувати наступні накази.

– Формально підпорядковуєшся Маневичу, – сказав інструктор. – Фактично дієш автономно. Просто використовуєш партизанську базу, ось і все, – і додав: – Не годувати ж тебе з урками окремо.

– А партизанів хто годує? – вирвалося в Коломійця.

– Не пухнуть із голоду, – відрубав Орлов, і з тону Максим зрозумів: розмову скінчено.

Пізніше, прокрутивши ситуацію подумки ще кілька разів, дійшов висновку – насправді все правильно. Тоді ще їм не дали бойового завдання, та Коломієць уявляв, як повинні діяти диверсанти. Група мусить мати мінімум: сухий пайок, зброю, вибухівку, карту місцевості. Так зберігається максимальна мобільність, і якщо на них чекає готова, належним чином обладнана стаціонарна база, це знімає будь-які питання. Окрім, звісно, належного виконання завдання.

Його Максим отримав за кілька годин до виходу. Орлов викликав до себе, поставив перед фактом: закидування сьогодні, група має бути в повній бойовій готовності. Несподіванкою це стало для Коломійця лише в кілька перших хвилин. Далі вже зосереджено слухав інструктора, зробивши висновок – так треба, накази не обговорюються, на те вони й диверсанти, аби знятися з місця будь-якої миті. А зробити мусили таке: десантуватися в район Здолбунова, замінувати й підірвати залізничний міст. За даними розвідки, які Москва отримує щодня, до відправки на фронт уже готовий ешелон із танками. Відомо, що німці планують великий наступ по лінії фронту від Курська до Белгорода, тож основні сили потроху стягують у той напрямок. Здолбунів – великий залізничний вузол, можливості дозволяють забезпечувати транспортний потік. Цей ешелон кілька днів тому прийнятий із Німеччини, але загрозу диверсії ворог відчуває, бо їхня контррозвідка теж не пальцем роблена. Тому платформи з

технікою загнали на запасну путь, а перед тим відправили один за одним три несправжні ешелони.

– Але, – пояснив Орлов, водячи по карті тупим кінцем олівця, – завдяки злагодженій роботі наших підпільних груп ми знали про ці маневри. Тому була команда пропустити ті ешелони. Водночас активність німців наші спрямували на банди націоналістів, ними кишать місцеві ліси. Тож оперативна комбінація дала ворогу зрозуміти: на техніку полюють так звані українські повстанці. Їх відігнали чи вони самі відступили – не має значення. Важливо, що німчура заспокоїлася. Тому завтра приблизно о десятій сорок потрібний ешелон пройде отут, – олівець перевернувся в пальцях, тепер позначку на карті капітан зробив заточеним кінцем. – Знищити його силами загону «Суворов» не вийде, бо саме в цей час партизани імітують активність отут, – вістря змістилося ближче до Здолбунова. – Черговий відволікаючий маневр. Поїзд повинен відійти від станції якомога далі, на відстань, яку німці вважатимуть безпечною. Вони ж бо стримують партизанську активність. І вважають, що роблять це успішно. Ось чому твоя група, Коломієць, висаджується окремо. Її появи саме в цьому місці ворог не чекає. Питання?

– Мали б урахувати, – мовив Максим.

– Хто? Що? Ясніше говори.

– Самі ж кажете, німці не пальцем роблені, товаришу капітане. Через те мусили б передбачити такий варіант.

– Згоден, – кивнув інструктор. – Але чому б гансам не припустити, що диверсанти висадяться, наприклад, тут? – олівець легенько черкнув на карті вздовж лінії, яка позначала колю. – Або отут? Чи десь там? – позначок на карті додалося. – Твоя логіка, Коломієць, нікуди не годиться.

– Тобто?

– Якщо йти за нею, німці повинні поставити охорону всуціль, стіною. Уздовж слідування ешелону. Усього шляху. Вони підуть на таке, твоя думка?

– Ні, – погодився Максим, визнаючи капітанову логіку.

– Ще питання?

– Нема. Усе ясно. Дозвольте йти?

– Уперед, Коломієць. Доведи сказане своїм уркам. Готовність номер один, отримуйте зброю та пайок, виліт о першій нуль-нуль. Літо, світає

рано, викинути вас треба затемна.

Ніхто з команди не здивувався. Хіба Піп буркнув, мовляв, попереджати треба. Загалом за той недовгий час, що вони перебували на базі, між собою не мали часу спілкуватися до пуття. Попервах Максим усе ж остерігався того ж Зубова, бо чудово знав подібні натури. Виявилось, варто було четвірці опинитися на волі, табірна злоба або зовсім зникла, бо вони перейнялися важливістю моменту, або глибоко заховалася і невідомо, коли та за яких обставин вилізе назовні.

Утім, тепер між Коломійцем і Зубовим різниці вже не існувало, бо за колючим дротом, у бараку, один був колишнім міліціонером, інший – кримінальним злочинцем, а вони колишніми не бувають. Так само не існує для таких колишніх лягавих, закон джунглів вимагав одного разу поквитатися з Максимом за всі Зубові невдачі. Але зараз усі вони зараховані до радянського військового підрозділу. І кожен із блатної четвірки тим самим порушив негласні закони кримінального світу: владі служити заборонено, а записатися до міліції чи війська – смертний вирок. З огляду на це в Дмитра Зубова та інших не лишалося іншого виходу, крім як прийняти нову даність: слухати Коломійця, свого нового старшого, і виконувати його накази. Максимові ж дано право карати й милувати, з чим кожному з його команди доводилося миритися.

Принаймні, так міркував Коломієць.

Інакше не міг пояснити, чому Зубов, ще кілька тижнів тому гострячи на нього ножа, тепер тримається, ніби нічого не сталося. До того ж, як устиг Максим переконатися ще в таборі, Зуб сприймався рештою як неформальний лідер. Тож, перш ніж виконати наказ чи просто послухати командира, Князь, Савка та Піп чекали мовчазного Зубового дозволу – і аж тоді робили, як сказано. Ну, а сам Зубов поки не ставив під сумнів авторитет і вплив того, кого кликав мусором.

Отже, стежачи за злагодженим збиранням групи, Коломієць зробив заспокійливий для себе висновок: проблем із ними в тилу ворога не виникне.

А вже за пару годин зіткнувся з першою – Піп не стрибав із парашутом.

– Чому раніше мовчав? – грізно спитав Максим, розуміючи – відповіді не почує, та й питання риторичне.

– Думаєш – зможу, – бовкнув Ігумнов, косуючи в бік похмурого Зубова.

– Зараз, значить, так не думаєш? Не зможеш? Боїшся?

– Не жени хвилю, начальнику! – визвірився той, про всяк випадок відсуваючись далі.

– Тут нема начальників. Ми військовий підрозділ. Є командир, і є бійці.

Коломієць говорив так, бо ще не визначився, як реагувати на ситуацію. Поки микитив, Зубов, котрий сидів навпроти, подався трохи вперед:

– Не бзди, начальнику...

– Товариш командир, – машинально поправив Коломієць. – І відставити словечки.

– А то ти їх не знаєш. Одну баланду жерли, командире. А цілок тут нема, самі мужики.

– Проїхали. Кажі.

– Скажу. Я Попа, командире, з літака сам викину, – серйозним тоном пообіцяв Зуб. – Піп, ти мене добре почув?

– Як ти мене викинеш, Зубе? – той ураз трошки осмілів. – Я тобі не мішок картоплі. І не чемодан із бану ^[20].

– Думаєш, назад полетиш?

– Страшно, – признався Піп. – Розіб'юся. Грохнуся об землю – і хана.

– Отак – не страшно? – Зубов спокійно витягнув з кишені ТТ, зняв із запобіжника.

– Не стрельнеш.

– Хто тобі сказав? Ти мене знаєш, Піп.

– Начальнику... командире, скажи йому.

– А що сказати? – Коломієць ураз зрозумів, що, сам того не бажаючи, узяв бік Зубова. – За язика тебе ніхто не тягнув. Або стрибаєш, або...

Він запнувся. Виглядало, зараз дозволить стріляти в боягуза просто тут, над землею. Та відповідь знайшлася негайно, і, говорячи, Максим щиро вірив у власні слова:

– Відмову стрибати вважатиму дезертирством. Боягузтво, Ігумнов, теж прирівнюється до зради. Закон воєнного часу. Зубов нічого не зробить, я забороняю своїм наказом. Даною мені владою розстріляю

тебе сам. Труп скинемо з літака, спишемо на бойові втрати в разі чого, – перевівши погляд на Зуба, мовив коротко: – Ховай зброю.

Знизавши плечима, той прибрав пістолет. Повисла напружена тиша, яку порушувало голосне сопіння Попа. Лампи на стінах пасажирського відсіку світили тьмяно, та навіть при такому освітленні Коломієць побачив крапельки поту, що рясно вкрили обличчя Ігумнова. Він витерся, почав соватися на місці, ненароком штовхнувши найближчого до себе Князя. Нарешті наважився щось сказати, вже розкрив рота. Але тут із кабіни пілота визирнув бортовий стрілець, кинув на диверсантів підозрілий погляд, зупинив його на Максимові, попередив:

– Ну так, ми на місці. У смислі, над місцем. Літати довго не можемо, знизу смалити почнуть. Тому вперед.

Повертатися не квапився, і Коломієць, підвівшись, не без зусиль відчинив двері бортового люка. Усередину тут же увірвався вітер, загуло. Піп мимоволі сахнувся, влипнув спиною в стіну. Зараз на нього дивилися всі, включно з бортстрільцем, – там, у кабіні, суперечку могли чути або він сам зрозумів, у кому найбільша проблема.

– Ану, – кивнув Коломієць на холодну чорну пройму. – Перший пішов.

– Я?

– Ти. Ми за тобою. За що треба смикнути, тобі показали. Уперед.

Ігумнов покрутив головою, немов шукаючи підтримки серед інших. Савка Болотов демонстративно відвернувся, Князєв, навпаки, свердлив поглядом. Бажаючи повністю заволодіти ініціативою, Максим випростався, глянув на Зубова:

– Викидайте його. На раз-два.

– Узяли, Князю, – той теж підвівся, трошки нагнувши голову та ступивши вперед, поправивши при цьому парашутні лямки.

Ніби давно чекаючи команди, Князєв відірвав зад від лавки, розпрямився.

Тепер на Ігумнова насувалися з усіх боків.

Літак завершив перше коло над потрібним квадратом.

– Пішов, – повторив Коломієць.

Товаришів Піп боявся більше, ніж темної безодні, позадкував, ступив до краю люка, зиркнув через плече. Міг би стояти так довго,

але варто було Зубові зробити півкроку до нього – і, підбадьоривши себе криком, Ігумнов вивалився назовні.

Літак почав заходити на нове коло.

– Другий пішов! – наказав Коломієць.

Якщо Болотов боявся, з його вигляду цього ніхто не помітив. Він вистрибнув, немов бовкнув із крутого берега в глибокий ставок, легенько розбігшись. Майже відразу, не чекаючи команди, спокійно, навіть із гідністю, немов виправдовуючи прізвисько, назовні вийшов Князь.

– Тепер ти, командире.

Зуб посміхнувся кутиком рота. Бортовий стрілець перевів погляд із підлеглого на старшого.

І, попри напруженість моменту, Коломієць зрозумів: злочинцеві вдалося втягнути кулеметника у власну маленьку гру.

Слід визнати, цієї миті Дмитро Зубов банкував²¹.

²¹Банкувати – розпоряджатися, володіти ситуацією, тримати ініціативу (*жарг.*).

Так це називається в блатного контингенту, з яким він мав справу третину життя.

– До зустрічі, – більше Максим нічого не зміг придумати, тож, аби покінчити з цим, махнув правицею й ступив у порожнечу, мимоволі заплющивши очі.

Відчуття охопили незнайомі, чи, точніше, давно забуті. Спершу – холод і жах, тут же – вільне падіння, що перейшло в політ, у вухах загув вітер. Розкинувши руки, Коломієць спробував на коротку мить уявити себе птахом. Вистачило справді ненадовго, бо спрацював інстинкт самозбереження – рука почала судомно шукати рятівне кільце. Ураз здалося – його нема, саме цей парашут виявився бракованим, зіпсованим, навмисне підсунули такий, так задумано, його вирішили ліквідувати езуїтським способом. Та поки ці думки бігли наввипередки, пальці вже знайшли, що треба, учепилися, рвонули.

Смикнуло.

Над головою розкрився білий купол.

Максим зависнув між небом і землею, падіння вповільнилося, зробилося м'яким.

Ліворуч та праворуч у на диво зоряному червневому небі майже синхронно виникло ще два куполи. Нижче майорів третій. Більше нічого й нікого Коломієць не бачив.

Над ними пролетів, стрімко віддаляючись, літак.

А ще за якийсь час верхівки дерев почали стрімко наближатися, і Максим злякався – уявив, як нахромиться знизу на товсту гілку, тож знову заплющив очі.

Зашурхотіло, гілля обшмагало з усіх боків. Устиг згрупуватися, таки дався взнаки попередній досвід, усе ж тринадцять стрибків.

І приземлився, відразу завалившись на бік та міцно тримаючи стропа.

Ліс, район Здолбунова

Трохи поволочило, та дерева загальмували, зупинився.

Коломієць звівся на ноги, звільнився від парашута. Тепер треба прикопати, але з цим він поки не поспішав. Завмер, услуховуючись та дивляючись у лісову темряву. Рух почув позад себе, ішли сміливо, значить, свої. Але, розвертаючись, Максим усе одно витягнув пістолет, скинув запобіжник.

– Хто? – почулося з-за дерев.

Коломієць опустив зброю, упізнавши голос Зубова. За мить він уже вийшов із-за кущів. Очі потроху звикали до темряви, до того ж ніч видалася місячною, і Максим мимоволі звернув увагу – той рухається з хижацькою пластикою. Ніколи в житті не бачивши левів, тигрів та навіть живих вовків, Коломієць школярем читав книжки про полювання та мисливців. Може, їхні автори так само ніколи не бачили хижих звірів у природі, проте описували їхні рухи майстерно, аж вірилося, що саме так і є.

– З приземленням, начальнику, – Зубов намагався говорити пошепки.

– Ми домовилися, товариш командир.

– Кому це тепер цікаво.

– Не розумію...

Із темряви почулися нові звуки, Зуб легенько свиснув. Один за одним виринули Савка й Князь, причому бандит, значно сильніший за вбивцю коханки, волочив на собі важкий вантаж. Відразу здогадавшись, що це, Коломієць пропустив повз увагу – Болотов для чогось тримав перед собою білий шовковий оберемок: тягнув парашут із собою.

– Наш фарт, начальнику, – мовив Зубов. – Тихо, вітру нема. Скинули нас акуратно, не розкидало в небі. Так би до світання перегукувалися. А воно вже скоро, тому часу мало.

Хекнувши, кременезний Князєв звалив вантаж собі під ноги.

– У нього не розкрився. Чи з переляку розгубився, не за те смикнув. Яка різниця.

Він перевернув тіло Петра Ігумнова носом чобота горілиць.

– Буває ж таке, – реготнув Савка, кидаючи на землю парашутний оберемок.

– Що – буває? – Максим ураз відчув, як перестає розуміти ситуацію.

– Я, значить, приземляюся, завалився набік. Оця штука, – наступив на білий клумак, – мене трошки смикнула. І я об Попа перечепився. Валявся мішком. Каменем жажнув, схоже.

– Для чого ви притягнули сюди труп? – Коломієць повернувся до Болотова. – А ти на хріна приволік оце з собою? Хоча, – тепер він глянув на Зубова, – не так треба. Він усе правильно зробив. Парашути закопати треба. Чому свої лишили? Чи ви встигли сховати сліди?

Зуб не поспішав із відповіддю. Поправив ремінь, солдатський, як і гімнастерки. Старі, линялі, без жодних відзнак. При бажанні четверо чоловіків, одягнуті так, могли з однаковим успіхом зійти за партизанів та дезертирів. Людина у військовому одязі під час війни не дивує, навіть менш підозріла, ніж особа в цивільному. І поки він так стояв, переминаючись із ноги на ногу, Коломієць зробив ще одне прикре відкриття.

– Так, бійці, вантаж де? Вибухівка?

– Нема.

Він далі стояв, опустивши руки вздовж тіла й не роблячи різких рухів. Зате Савка Болотов зняв з шиї автомат, наставивши дуло в бік Максима. А Мирон Князєв витяг із кишені галіфе парабелум.

– Слухай сюди, начальнику, – заговорив Дмитро Зубов. – Дохлого Попа ми приперли сюди, аби тобі показати. Ховати його в землю ніхто не збирається. Забагато мороки зі жмуриком. У кущі затягнути, гілками прикидати, хоре з нього. А командирів у нас із цього моменту нема. Та й начальник ти липовий. Або з нами йдеш, або лягаєш поряд із Попом. Ясно?

Правиця судомно стиснула руків'я пістолета.

– Так. Бунт на кораблі. Давно задумали?

– І кораблів нема, – парирував Зуб. – Нічого нема. Чорний ліс кругом, ніч, тиша, фронт далеко. Зона ще далі, за Уралом. Ми вільні люди, Коломійцю. І ти такий самий, як ми. Те, що між нами було, можна проїхати. Там, у таборі, ти був лягавим, якого свої ж посадили,

але дали шанс. Значить, для нас, злодіїв, лишався чужим, хай жерли з одного баняка. Тепер усе помінялося. Сам вирішуй.

– Що вирішувати?

– Красноперки вже шансу не дадуть, якщо підеш із нами. Я – дам. Не підеш, так само нічого не виграєш. Зубами порвемо, тут на місці, усі троє.

Торгуватися – лише трошки затягнути час. Проте Максимові треба було почути ще одну дуже важливу для себе відповідь.

– Чого ти, Зубов, просто не застрелив мене? Раз ви все вирішили між собою ще в літаку, як не раніше, – для чого базари? Чому ти... ви всі вирішили кликати мене з собою, а не вбили мовчки?

– Був би ти, Коломійцю, краснопузим офіцером, з тобою б ніхто слова не сказав, – пояснив Зуб. – А так ти ніби наш. Тягнув лямку. Люди, ось хоча б Савка з Князем, з тобою довше сиділи. Кажуть, мужик ти нормальний, не підлий. Собі на умі, так кожен щось собі думає. Бугром тебе поставили, бо для начальства ти ніби теж не чужий, тільки в лайно вступив через бабу. Бач, я багато про тебе знаю.

– Не все.

– Досить, аби терти з тобою всі ці розмови! – він підніс голос. – Що тобі дали партія й рідний товариш Сталін? Спершу – пайок, потім – пайку. Жерить і живить, товаришу Коломієць. Наш брат так не вміє. У нас інші закони, у нас своїх не їдять. А, херня, – Зубов відмахнувся, мов розганяв комарів. – Слухай сюди, Коломієць. Тут, у лісах, купа різного народу ховається. У нас є зброя, документів – жодних. Можемо стати, ким захочемо. Вибір великий, не те, що там, по той бік фронту. Ліси для сильних, Коломієць. Так ти з нами?

Тишу враз розірвало різке:

– ЗУБ! СТВОЛ!

Зубов здригнувся, бо його, схоже, заспокоїли й навіть трохи приспали власні слова.

А Максим за час, поки той говорив, устиг переконатися: пістолета в його опущеній руці ніхто з трійці не розгледів. Кожен був надто перейнятий тим, що відбувалося. Та лиш починав усвідомлювати масштаб події: вони вирвалися з зони та волю менш ніж за тиждень, про що навіть мріяти не могли, і при цьому їх ніхто не змушує бігти в атаку.

І густіша, ніж зазвичай, темрява зараз зіграла на Максимовому боці – Савка побачив пістолет лиш тоді, коли рука метнулася догори.

Постріл злився з короткою чергою.

Коломієць стріляв навмання, не сподіваючись влучити в когось із першого пострілу. Автомат Болотова полоснув у відповідь, Савка мав більше шансів збити ворога, клав кулі віялом. Та, стрельнувши, Максим тут же стрибнув до найближчих кущів, прорвався крізь гілля, забіг за широкий стовбур, знову вистрілив у темряву, огризаючись. Нова черга збила листя з верхівки куща, одна з куль смачно впилася в дерево.

– Стій, сука! – почувся крик Зуба, відразу за ним гримнув пістолетний постріл, потім – ще один, уже з іншого боку.

Вступив Князєв.

Воювати вночі проти трьох бандитів, а відтепер зрадників, Максим не збирався.

Про всяк випадок стрельнувши ще кілька разів, він зігнув ноги в колінах, повернувся й, давши собі старт, побіг, петляючи й пригинаючись, між дерев. Услід стріляли, та чим далі він віддалявся, тим рідшими ставали постріли. Скоро взагалі стихли, і стало ясно – погоні не буде. Трійця втікачів просто піде в інший, протилежний бік.

Куди?

Коломієць зупинився, не сів – упав на землю, відхекався, перевернувся горілиць. Якийсь час полежав, розкинувши руки й удивляючись у чорний клопоть неба. Тоді став рачки, підліз до дерева, зіперся спиною об стовбур. Мацнув кишеню, переконавшись – запасна обойма ніде не поділася. Поклав пістолет біля себе.

Вирівняв дихання.

Справді – куди податися. Речовий мішок із сухпаєм та індивідуальним пакетом для перев'язки лишив там, на місці сутички. Усе, що має, зброя та набої, запас невеликий. Про виконання поставленого завдання можна забути, бо диверсійна група перестала існувати, щойно парашутисти приземлилися. Гратися в героя, пробиратися до колії самому й шукати спосіб, як висадити її в повітря, героїчно загинути при цьому – ідіотство, дурість чистої води. Шукати партизанів, загін «Суворов»? У великому лісі? Карту місцевості при собі мав, у чоботі, та зі зрозумілих причин там не стояло жодної позначки, адже вона могла потрапити до ворожих рук і стала б

чудовою знахідкою. Вона дозволяла орієнтуватися, не загубитися – але не більше. Проте Коломієць знав координати й збирався вести групу в потрібному напрямку після того, як підірвуть ешелон.

Тут же заворушився черв'як сумнівів: хто гарантував, що після виконання завдання диверсанти лишаться живими?

І взагалі, чомусь саме тепер Максима сильніше гризнуло, хоч раніше лиш підкушувало, – усе сталося надто швидко. Серйозні операції так не готуються. Але думки гнав, бо відчув можливість знову повернутися до нормального життя й робив поправку на війну, де не зволікають із рішеннями.

Подібні роздуми затягували, наганяли непотрібний зараз смуток, і Коломієць змусив себе перемкнутися на інше, практичніше: як діяти далі. Зрештою, варіантів наклюнулося два.

Шукати загін Маневича.

Або пробиратися самому до лінії фронту.

Обидва рішення – шлях до своїх. І втілювати доведеться, дочекавшись світанку.

Тому Максим Коломієць заплющив очі, змушуючи себе трохи подрімати. Не боявся, що наздоженуть Зуб та компанія. У цій частині лісу йому взагалі навряд чи хтось загрожує.

Подрімати вийшло. Видно, діалося взнаки нервового напруження, організм сам вимагав нехай короткого, але перепочинку.

Та вирвав зі сну сторонній звук.

Десь недалеко бахнув постріл.

Розплющивши очі й стрепенувшись, Максим побачив – ранок поволі вступав у свої права. Ліс довкола виявився густішим, ніж Коломієць звик бачити. Тут навіть улітку відчувалася вогкість у повітрі, а промені пробивалися не всюди, у деяких місцях створюючи ілюзію вічних сутінків. І все ж сонце зійшло, наручний годинник, виданий інструктором йому як командиру, показував десять по п'ятій, значить, Максим таки прихопив на сон пару годин.

Більше не стріляли.

Не заспокоїло.

Підвівшись, узявши пістолет, Коломієць обережно рушив у напрямку, звідки почув небезпечний звук. Логіка вимагала забиратися подалі, у своєму становищі одинак у лісі дуже ризикував нарватися на

ворога. Проте могли зустрітися й свої. Тому потрібна розвідка. І вже потім рішення: вийти чи ховатися.

Він намагався йти обережно, та все одно під ногами тріщало гілля. Переконаючи себе, що ліс повний ще й не такими звуками, а значить, підозрілим не буде, Коломієць сунув уперед. Аж поки між дерев не проявилася невеличка галявина.

Покрутивши головою й переконаючись, що поруч нікого нема, Максим притулився лівим плечем до найближчого широкого стовбура.

Визирнув.

Не відразу, але розгледів людину на краю галявини, на межі з гущиною.

Чоловік не ворушився.

Вийшовши зі свого укриття, Максим підійшов ближче. Тепер міг розгледіти вбитого – чоловіка застрелили. Лице залите кров'ю, але все одно видно – молодий. З вигляду нема ще тридцятки, старанно виголений, навіть свіжий поріз на щоці. Він лежав на боку, бо, зловивши кулю в голову, падав незграбно. Поруч – німецький автомат, з одягу – сірі галіфе, кирзові чоботи, цивільний піджак, підперезаний широким солдатським ременем. З-під нього вибивався відкладний комір білої, несвіжої сорочки.

Коломієць торкнув убитого за плече.

Раптом недоречно згадалася міліцейська служба – так виглядає місце скоєння злочину. Мимоволі окинув поглядом місцевість. Тоді знову придивився до залитого кров'ю лиця.

– Стій! – пролунало за спиною. – Руки вгору! Залізку кидай!

Максим або відволікся на пригоду, безпечно забувши про все на світі, або справді не почув, як до нього наближаються. Спробував повернутися, хльоснув новий вигук:

– Ані руш! Не встигнеш! На місці застрелю, москалю!

Звернув увагу – говорили українською. Трошки не такою, яку Коломієць звик чути на Полтавщині й пізніше, у таборі, де сиділи, серед інших, в'язні з Харківщини, Сумщини, Чернігівщини та інших міст радянської частини України. Але так говорили між собою засуджені за різні провини перед новою владою волинські дядьки, котрі зазвичай трималися окремо й, здається, бачили довкола самих ворогів, бо нікому навіть трошки не довіряли й до жодної з табірних груп не приставали.

– Чого вкляк! Пістоля викинь, кажу!
Максим жбурнув зброю подалі від себе.
Слухняно підніс руки на рівень плечей.
Аж тоді отримав дозвіл – повільно повернувся.

Частина друга

Свої

Українські націоналісти особливо сильні в Рівненській області. Тут їх, за деякими підрахунками, декілька десятків тисяч, озброєних і організованих у так звану Українську повстанську армію. Експлуатуючи ненависть українського населення до німців, вони зуміли підняти маси на збройну боротьбу. Але сили вони березуть для боротьби з радянською владою.

Зі звіту командира 1-ї Української партизанської дивізії Сидора Ковпака про Карпатський рейд 1 жовтня 1943 року

29 червня – 2 липня 1943 року

1

Ліс, район Здолбунова, база відділу УПА

Максим відразу зрозумів, до кого потрапив, згадавши розмови про діяльність націоналістичних банд у тутешніх лісах.

Хоч на цьому армійський інструктор не зупинявся докладно, час від часу нагадував: на загони, які іменують себе повстанськими, доведеться зважати. Звичайно, ніхто всерйоз не припускав зіткнення диверсантів із місцевими партизанами. Але так само не уявлялося, що вчорашні кримінальники зрадять і Коломієць лишиться один.

Чоловік, котрий узяв Максима в полон, відгукувався на Явора. Так зверталися до нього товариші, полоненому ж партизан себе не назвав, забагато честі. Коломієць теж відмовчався, бо той категорично заявив:

розмовляти з ним буде командир Хмара. Та хвилювала не цілком закономірна зустріч із повстанським ватажком, що сама по собі, на Максимову думку, могла дати йому надію залишитися живим. Наприклад, прикинув він, його могли обміняти на якогось свого полоненого, бо подібний обмін, напевне, має місце тут, у німецькому тилу, де підпілля цінує кожну людину.

Проте сподівання повернути ситуацію в такому напрямку були примарними, хоч весь час, поки повстанець вів його до своїх, ці думки роїлися в Максимовій голові.

Перше, що сказав Явір, коли полонений кинув зброю та повернувся: «Ти вбив нашого побратима, друга Тополю!» Коломієць спробував пояснити: нікого не вбивав, хоча й чув постріл, та партизан слухати не хотів. Крім нього, москаля у формі червоного бійця, поруч нікого не було. І взагалі, сюди, у Чорний ліс, чужі бояться заходити, і найперше німці. Можуть пролізти ляхи, тільки тих давно звідти витіснили. Лишаються червоні партизани або совіцькі парашутисти, лише в них стає нахабства залазити на чужі землі й поводитися тут зовсім по-хазяйськи.

Після кількох безглузвих спроб незграбно виправдатися Коломієць облишив цю справу. Справді, краще пояснювати все старшому, бо, дивись, цей застрелить на місці, якщо гарикання набридне. Тому, підкорившись та взявши мертвого Тополю на плечі, Максим рушив уперед, керований своїм полонителем. Добре, хоч годинник залишився. Час від часу просячи перепочинку, Коломієць обережно клав тіло на землю, сідав поруч, закурював – мав при собі фабричні папіроси «Делі», щедрий дарунок капітана Орлова, – і позирав на циферблат. Так, із зупинками, до місця, де розташувалися основні сили, вони дійшли трохи менш ніж за дві години.

На підступах до бази їх зупинили двоє вартових, які виринули з-за дерев, немов з'явилися з повітря. Упізнали Явора, від нього першими дізналися – полонений москаль застрелив вістуна Тополю, і жоден із них не намагався забрати в бранця тіло товариша. Коломійцеві довелося пройти свій шлях до кінця: покласти ношу Явір дозволив посеред невеликої галявини, де розмістилися повстанці.

Чим вони займали себе до того, Максим не розгледів. Його поява привернула загальну увагу, і полоненого миттю взяли в щільне кільце, яке Явір розширив, ставши по центрі й вигукуючи:

– Розійдіться! Посуньтеся! Командира пропустіте!

Поки по того збігали, Коломієць із неприхованою цікавістю роздивився чоловічий гурт. Перше, що кинулося в очі, – строкате, зовсім не уніфіковане вбрання. На більшості були німецькі мундири, дехто не відпоров відзнаки. Хтось натягнув під мундир зелені галіфе, і не всі Максим упізнавав, як штани радянських бійців. Чоботи майже в усіх доглянуті, попри обставини лісового життя, – звичайно, взуттєвою ваксою тут не пахло, зате їх старанно витирали й навіть, судячи з усього, за першої ж нагоди мили.

Кілька вояків не знімали плащ-наметів, і це теж мало своє пояснення: у серці Чорного лісу звичного для літа тепла не відчувалося. Голови прикривали гостроверхі шапки, Максим бачив такі на картинках: здається, їх називають «петлюрівками» чи щось таке, точно з буржуазією пов'язано.

Військовий одяг був не на всіх. Один вояк, старший, із зарослим дводенною щетиною обличчям, носив під піджаком із ватними плечима вишиту сорочку, заправлену в штани. Холоші, своєю чергою, акуратно заправив у халяви чобіт.

І всі тримали зброю. Переважно німецьку, та Максим помітив радянські дискові автомати. А ближче до центру галявини, біля згаслого вогнища, розмістився на шматку брезенту розібраний, готовий для чищення кулемет Дегтярьова.

Трофеї, інакше бути не може. Так само, як галіфе чи солдатські чоботи.

Їх здобули в боях, убиваючи попередніх власників, своїх ворогів.

Той, хто заволодів ППШ, мусив убити радянського солдата чи офіцера.

Коломієць мимоволі стиснув кулаки. Він точно не серед своїх, слід відкинути найменше бажання порозумітися, шукати спільну мову, щось там погодити. Навіть урахувуючи те, що табірні вертухаї за Уралом мали ту ж саму зброю, однаково Максим не збирався домовлятися чи проситися в тих, хто вбиває наших.

Стоп, виринуло з пам'яті. Хіба не він сам застрелив офіцера міліції, теж ніби свого, на сто відсотків нашого, перевіреного. Нехай майор Руфін потім розкрив очі, явивши справжню суть Матвія Романенка, і той виявився мало не прихованим ворогом, хіба ні? Більше того, Максим Коломієць не шкодував про наперед продуманий та безжально

скоєний злочин незалежно від того, що потім, через два з гаком роки, повідав комісар держбезпеки. Навпаки, нічого не змінилося, бо він визнав: убив би радянського міліціонера й комуніста ще раз, якби виникла потреба чи той би, не дай Бог, вижив.

Коломієць труснув головою, навіть легенько прикусив губу.

Ще трохи подібних думок, і він, чого доброго, поставить себе в один ряд із цими бандерівцями, німецькими посіпаками. Хоча й тут не все складалося. Адже якщо радянська форма й зброя – бойові трофеї, чому німецькі кітелі, автомати й чоботи повинні мати інше походження. Виглядає, усе теж узято з мертвих ворогів. Те ж саме стосується польської зброї, в одного з вояків Максим помітив польський карабін.

Коли вже так міркувати, ці люди тут, у лісах, з усіма воюють. Навіть можна сказати – з усім світом.

Хід думок полоненого перервала поява того самого командира, до якого Явір звернувся «друзе Хмара». Даючи йому дорогу, вояки розступилися, і Коломієць зробив ще одну замітку для себе: схоже, тут зібралися всі. Їх небагато, а отже, він потрапив до невеличкого мобільного підрозділу. Скоріш за все, розвідка чи така сама диверсійна група, яку невдало очолив він сам, тільки чисельніша. Хмара ж, яким погрожував Явір, виявився непоказним, трохи нижчим не лише за полоненого, а й за більшість своїх бійців, і кирпатим, що робило його простецьким на вигляд. Волосся стрижене коротко, та спереду лишився чуб, який командир звичним жестом відкинув набік, потому запитав коротко:

– Хто такий?

– Він Тополю вбив! – укотре вигукнув Явір. – Друзе Хмаро, його треба отут катрупити! Руки його погані рубати! Чого з ними говорити!

Усі довкола слухали розмову уважно, і полонений відчував на собі погляди десятків пар очей. Вони не були добрими. Він розумів: вояки чекають наказу командира, аби розправитися з ворогом та зрадником, не сходячи з місця, дружним гуртом.

– З усіма треба говорити, – спокійно відбив Хмара, не зводячи при цьому очей із Максима.

– Друзе Хмаро! – вигукнув Явір. – Ну, наслухалися вже його! Доста наговорив! На станок його брати!

– Заткайся, – відрубав командир, відкинув набридливе пасмо з лоба, відступив трохи, кивнув полоненому: – Уперед ходи.

2

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля

Ванда дістала наказ перейти в розпорядження капітана Хольмана.

Нічого хорошого для себе від того не чекала. Дивувалася лиш, чому цей хтивий кабан терпів до останнього. Давно б міг скористатися своєю владою й домогтися в комендатурі, щоб перекладачку Мостовську відрядили до відділу пропаганди для його потреб. Вони без того бачилися в комендатурі щодня, і огрядний Франц ніколи не забував бодай ущипнути її жартома, при людях, не вбачаючи нічого ганебного в таких ось проявах уваги до симпатичної працівниці.

Якби Ванда не значилася в документах фольксдойч, підозрювала – події б розвивалися інакше. Хольман чи такі, як він, може й приховували б свої зв'язки з представницями неповноцінних націй. Але, з іншого боку, згвалтування в цих випадках не вважалося злочином. Навпаки, право переможця на жіноче тіло не скасовувала жодна з армій світу. Ванда не тішила себе ілюзіями стосовно поведінки частини польських солдатів та офіцерів за подібних обставин. Проте саме тепер її переймала цілком конкретна, власна проблема: уперті й наполегливі приставання німецького офіцера, котрий не може собі дозволити брутално скористатися правом завойовника.

Оскаржити розпорядження Ванда не мала права. Просити захисту в Ерика Венцеля, зв'язок із яким був її головним завданням від польського підпілля, теж марно. Адже ще нічого не сталося, її гестапівець отримав останнім часом купу роботи і якимось відповів коханці, байдуже, навіть з цинічним гумором:

– Розчарую, лібхен. Ти себе переоцінюєш. Чи, скажімо так, занадто високо цінуєш. Як ти називаєш Хольмана? Диким кабаном? Схоже, дотепно. Не знаю, мабуть, трапляються стурбовані сексом wildschwein, бо твій капітан Хольман чіпає всіх жінок, до яких може дотягнутися рукою. До речі, руки в нього коротенькі. Просто відходь подалі, і він заспокоїться.

Сперечатися не хотілося. Тим більше не бажала роздмухувати проблему, адже так мимоволі приверне до себе надмірну увагу не лише офіцера-пропагандиста і не тільки слідчого гестапо, з яким ділить ліжко. Німці з початком активізації партизанів усіх мастей, від радянських до українських, не кажучи вже про польських, стали надто підозрілими. Хоч Ванда Мостовська, згідно з метрикою, наполовину німкеня, однаково не може мати рівні з чистокровними арійцями права.

Значить, поскаржившись на дії німецького офіцера, вона неодмінно приверне додаткову увагу до себе. Наслідок цього – почнеться перевірка, бо того вимагають інструкції.

Рано чи пізно за нею вирішать стежити. Просто так, без підозр, задля очистки совісті.

Хтозна, чи не поставить стеження під загрозу якусь важливу операцію, яка готується саме зараз і в яку вписана Ванда, безпосередньо пов'язана не лише з підпіллям, а й з Армією крайовою.

Тож, поміркувавши, вона вирішила дати собі раду з капітаном Хольманом сама. І не чекала, що в його кабінеті буде ще один чоловік, Станіслав Юркевич. Тому, коли Франц, із незграбною галантністю поцілувавши їй руку, зачинив двері зсередини, Ванда не відчула загрози. Справді, не викликав же він цього сутулого, лисого, мов коліно, типа, аби давати собі волю з перекладачкою при свідкові.

– Щоб не заважали, – пояснив Хольман, потер руки й повернувся за стіл. Німецький пропагандист був чимось помітно заклопотаний та захоплений водночас, тож відразу форсував справу: – Ви ж знайомі з паном Юркевичем, фройляйн Вандо?

Так, Мостовська знала його.

Юркевич опинився в Здолбунові цією зимою, говорив тільки російською, виглядав переляканим, тому багато й охоче виступав на різних мітингах. Усякий раз, починаючи говорити спокійно, він дуже швидко накручував себе, піднімав градус емоцій, під фінал промови доводив себе ледь не до сказу, бризкаючи слиною. Ванда не могла зрозуміти, кого з німецьких вождів він при цьому мавпує. Німецька хроніка в кінотеатрах, яку завжди крутили перед німецькими ж фільмами, майже ніколи не обходилася без кадрів, подекуди цілих фрагментів із чергових звернень до нації Гітлера або Геббельса. Утім,

Ванда припускала: Юркевич міг наслідувати когось із комуністичних лідерів, про яких знала дуже мало.

Раніше він працював у більшовицькій газеті.

Коли чотири роки тому радянська влада почала вкорінюватися тут, на польській території ^[21], Станіслава перевели з Ленінграда до Львова. Там тридцятип'ятирічний комуніст спершу працював в одній зі створених на потребу нової влади газет, що пояснювала новим громадянам політику партії російською мовою. Потім очолив її. А коли в сорок першому прийшли німці, не встиг відступити, точніше утекти разом зі своїми. Кілька днів переховувався десь на міській околиці, аж поки його не видали вже німецькій владі в обмін на лояльність. Юркевич не втомлювався жалітися, що місцеві жителі виказали його, аби дістати можливість визволити з гестапо якогось свого родича. Виміняли чи ні, лишилося за дужками – того випадку стало досить, щоб колишній редактор зненавидів усе, так чи інакше пов'язане з Україною.

На співпрацю з німецькою владою пішов, аби повною мірою дати волю праведному гніву. Хоч Ванда підозрювала, що свою справу зробили кілька місяців концтабору, та не засуджувала Юркевича за це. Люди не народжуються, щоб витримувати життя в табірних умовах. Тим більше, не всякий наділений сильним духом, і Станіслав був серед таких. Своїх же слабких вистачало й серед поляків. Ванда знала про всі ліквідаційні акції, спрямовані бійцями Армії крайової проти зрадників та колаборантів. Проте Юркевича поляки не чіпали.

Його взагалі ніхто тут не чіпав. Тому й попросився сюди, у глибокий тил.

Спершу, написавши заяву про відмову від членства в комуністичній партії через прозріння з приводу руйнівної політики більшовизму, він працював у пропагандистському відділі дистрикту Галичина ^[22]. Та дуже скоро з'ясувалося – користі від нього мало, бо агітувати за німецькі порядки проти більшовицьких саме на тих землях особливої потреби не було. Навпаки, треба було підбирати кадри, здатні протистояти питомо українському підпіллю, яке мало в Галичині більший вплив, аніж польське, і тим більше більшовицьке: того близько не було. Через те Юркевича вже восени сорок першого спрямували до Смоленська, для роботи в газеті «Новий шлях» ^[23].

Там Станіслав проявив себе з гарного боку й навіть заслужив право відвідати Райх, аби потім описати свої позитивні враження на газетних сторінках. Кожна така публікація мала надихати росіян дружно й добровільно їхати на роботи в Німеччину або докладати зусиль, будуючи німецький порядок у себе вдома.

Коли тамтешні партизани оголосили Юркевичу смертний вирок і справді мало не вбили, він упав у ноги своєму начальству, молячи про захист. Тож минулого літа Станіслава перекинули до Рівного, де він занурився у творення агітаційних листівок та газет, призначених для поширення в наближених до лінії фронту генеральних округах Райху. І ось тепер ним підсилили Здолбунівський район – мусив допомогти впоратися з саботажем місцевих жителів своїм полум'яним словом.

Його часто возили по таборах, де колишній комуніст палко виступав перед полоненими, значна частина яких бійці та командири Червоної армії, вихідці з Росії, а також східних та південних частин України й Білорусії. Поява вчорашнього комуніста, який може власним прикладом показувати, як добре служити великій Німеччині, приносила плоди. Візити чи, як іменував сам Юркевич, гастролі майже завжди увінчувалися згодою кількох полонених перейти на німецький бік. Після чого їх найчастіше записували у веркшуци або шума ^[24]. Агітаційні таланти Станіслава цінувалися, і його діяльність не могла пройти повз увагу Ванди. Принаймні, як працівниця комендатури, вона мусила знати, хто він такий і чим займається. Тепер же, побачивши його в кабінеті Хольмана, подумки спитала себе, що тут, серед двох пропагандистів, робить вона.

– Особисто не знайома, – відповіла. – Проте пан Юркевич персона в наших краях досить відома.

Вони говорили німецькою, і Ванда звернула увагу: росіянин, слухаючи, тримається напружено й водночас виглядає розгубленим. Не розуміє, розуміє погано, розуміє не все. З трьох припущень правильним їй видалося третє. Тісно працюючи з німцями досить тривалий час, людина хоч не хоч, але мусила б навчитися мови бодай на примітивному рівні. Судячи з того, що таланти Юркевича німецька влада активно використовувала для пропаганди й агітації серед тих, хто розуміє лише російську, з ширшими комунікаціями той таки мав проблеми. Тож не стрималася, уточнила:

– Вибачте, гер капітан, пан Юркевич нас із вами добре розуміє?

– Добре, – замість Хольмана відповів Станіслав, при цьому трохи розправив плечі. – Але не настільки, щоб писати й перекладати. Думки ж формулюю, і, сподіваюсь, ви допоможете надати їм потрібних нам форм.

– Дозвольте мені пояснити, фройляйн Вандо, – виступив Хольман на перший план. – Ви знаєте, що з Берліна зараз наказують посилити роз'яснювальну роботу серед місцевого населення в генеральних округах райхскомісаріату. Особливо це стосується так званих Волині й Полісся, – ці назви німецький капітан старанно вимовив лаmanoю українською, потім відімкнув сейф, витягнув звідти й гидливо кинув на стіл невеличкий стосик друкованих аркушів. – Щоб довго не пояснювати, панове, маємо певну проблему. Ось тут, – зігнутий крючком товстий палець постукав по викладених трофеях, – зразки ворожої пропаганди. Є більшовицька, кілька примітивних листівок та газеток. Її чимало, та вона, як свідчить підготована мною аналітична записка, зовсім не дієва. Причини в мові.

– До чого тут мова?

– Скажіть, пане Юркевич, – дозволив капітан.

– Мова, – коротко пояснив лисий. – Місцеве населення погано розуміє. Попри те, що радянська влада була тут два роки, успіхів у загальній освіті населення не досягла. Я стикнувся з цим, коли почав працювати... ну... тут... потім...

– Ясно, – кивком Мостовська позбавила його необхідності вкотре пояснювати, що робить у цьому кабінеті. – Це справді так, гер капітан. Місцеві ліпше розуміють польську, ніж російську.

– А ще краще своєю! – багатозначно мовив Хольман. – Ось чому агітація й пропаганда місцевих повстанців працює значно краще, ніж більшовицька й німецька. З допомогою пана Юркевича я вивчив зміст зразків. Комуністи пояснюють тутешнім селянам, як добре було за Сталіна, бо радянська влада запровадила колгоспи. Ми пишемо – колгоспи придумані більшовицькими комісарами, аби грабувати простих людей, а Німеччина дала змогу вільно працювати на своїй землі. Націоналісти, наскільки я розумію, пояснюють: усі режими, включно з польським, пані Вандо, несли українцям лише горе. Тому закликають гуртуватися, чинити опір, боротися. І що завдає політиці фюрера найбільшої шкоди – вимагають саботувати поставки продовольства та виїзд на роботи в Райх. Скажіть, пане Юркевич.

– Те ж саме пишуть у радянських бойових листках та листівках, – мовив той. – Але люди довіряють своїм. Українською писати це не можуть. Не мають відповідних шрифтів, я дізнавався. У нас же такі шрифти є. Ми повинні щось протиставити.

– Ви – це хто? – поцікавилася Ванда. – Росіяни?

– Забудьте про національне питання! – підніс голос Хольман, тут же виправився. – Тобто, воно дуже важливе. Ігнорувати його не можна, сам фюрер наголошує на його важливості. Проте зараз, у цьому кабінеті, ми, фройляйн Вандо, – ті, хто відданий великій Німеччині та її перемозі в цій війні. Сподіваюсь, то буде наша, спільна перемога. Отже, як керівник відділу пропаганди вермахту в цьому районі, я вирішив залучити таланти пана Юркевича створювати агітаційні тексти, здатні позитивно діяти на людей і переконувати їх, та ваше знання місцевої мови й специфіки. Моя ідея така, – капітан машинально підірвав стосик на столі. – Юркевич пише максимально коротко, влучно, ясно. Треба пояснити місцевим, чому, наприклад, працююче населення отримує саме таку, а не іншу, більшу норму калорій на день. Насправді все обраховано німецькими фахівцями й харчування надається досить здорове. Обжиратися шкідливо для організму.

Хто б говорив. Після цих слів Ванда ледь стримала посмішку.

– Так само слід довести до людей, що Німеччина – рай для працюючих людей. Зокрема, усякий, хто виїде з власної волі, на місці відразу отримає право на збільшену норму харчування. Тут, де війна й усі сили армія спрямовує на Східний фронт, доводиться себе в чомусь обмежувати. Райх – місце, де можливості необмежені. Якщо, нагадаю, усі будуть гарно працювати. Нарешті продукти. Дуже важливо пояснити, особливо по селах, що добра воля знижує ризик насильства. Той, хто здає продовольство на потреби вермахту сам, своїми діями вберігає не лише себе, а й своє рідне селище від каральної акції. Треба розтлумачити: арійська нація – найгуманніша в Європі. Тому в умовах війни німецька влада не провокує насильство, а лише відповідним чином реагує на нього. У загальних рисах так, – Хольман усівся за стіл. – Я вірю в таланти пана Юркевича. Він досвідчений працівник, зможе знайти потрібні слова. Вам же, фройляйн Вандо, належить перекласти все це з німецької мови добре знайомою вам українською.

– Чому з німецької?

– Бо пан Юркевич зовсім не володіє мовою, якій довіряють аборигени. Його німецька досить вправна. Він напише, ви перекладете. Ось чому я попросив відрядити вас до мене на деякий час. Потрібно поки три агітаційні листівки. Вони повинні мати характер офіційного документу. І стати першим викликом масованій антинімецькій пропаганді місцевого підпілля і банд, що таборяться в Чорному лісі. Як вам ідея?

Франц Хольман неприховано тішився з самого себе. Сутулий Юркевич мовчав.

– Невже важко залучити для такої роботи когось, чиї, гм, витвори можна не перекладати в такий складний спосіб? – спитала Ванда.

– Можна, – легко погодився капітан. – Навіть треба. Аби не кілька чинників. Особисто я не довіряю тим українцям, котрі дотепер співпрацювали з Райхом на всіх напрямках. Виявляється, що вони в загальній масі були прихованими ворогами німецької влади, користалися зі співпраці для власних потреб. Зараз самі бачите – на бік повстанських банд переходять цілі поліційні відділи, зі зброєю, яку отримували від німецької влади. Учорашні віддані громадяни чинять активний опір, скрізь саботаж, і тому довіряти українцям таку важливу ділянку, як пропаганда й агітація самих себе, – він сумно всміхнувся, – не ризикую ані я, ані хтось вище. Не лише в Рівному, а й у Берліні згодні зі мною. Ну і, повторюся, пан Юркевич себе добре зарекомендував на подібній роботі. Дає стабільні й гарні результати. Співпрацю з ним та об'єднання зусиль вважаю ефективним. Вас, фройляйн, задовольнить таке пояснення?

Ванда відповіла ствердно.

Не хотіла озвучувати ще одну причину такого вибору, яку вважала справді головною.

А саме: Франц Хольман, *dziki czlowiek*, знайшов, нарешті, легальний привід тримати її поруч. Не забереш від Венцеля, уміє точно відзначити: на відстані простягнутої руки. Капітан поєднує інтереси, державний та особистий, і не треба ламати голову, що для нього важливіше: успіхи на ниві пропаганди чи прискорення процесу, що дозволить одного разу залізти їй під спідницю.

Ванда Мостовська хотіла помилятися.

Та досвід і жіноча інтуїція підказували: ох, правильні її передчуття.

3

Ліс, район Здолбунова, база відділу УПА

Коли спустилися в бункер, Хмара велів одному з бійців супроводу зачинити за ними люк.

Каганець на саморобному, збитому зі снарядних ящиків столику вже горів. Із чого Максим зрозумів: бандерівський командир обладнав тут командний пункт й саме займався своїми справами, коли привели полоненого. Квапився, тому й не загасив вогню, лишивши на столику все, як було. Тепер же Хмара прибрав зі сторонніх очей розкладені папери й карти, і Коломійцеві це раптом дало надію. Якби лісовий командир уже все вирішив і смертний вирок лише відтягується на короткий час, задля формального допиту, ніхто б від полоненого нічого не ховав.

Усе одно не розкаже.

Але зринуло інше питання, не менш важливе для Максима. Нехай не вбиватимуть, це добре, помирати отак не хоче жодна жива істота. Що замість розстрілу – полон? Можливо. Для чого бандерівцям тримати полоненого? Обміняти на когось із своїх? Нехай, таке трапляється. Та Коломієць не надто важливий трофей, аби хтось на нього спокусився. І потім, обмін із ким? Як пояснювали офіцери з НКВС, лісові вояки тут воюють на німецькому боці, підтримують окупантів. Значить, є варіант – здадуть своїм німецьким хазяям, на підтвердження лояльності, і Максим перекочує з Чорного лісу до гестапо. Чи, що теж ймовірно, *наші* партизани тримають у себе когось із бандерівських ватажків. Тому опинитися у своїх є все ж таки маленький шанс.

Головне – розгадати наміри Хмари.

А бандерівський командир почав відразу, довго не тягнув:

– Хто такий і як опинився тут? Яке маєш завдання, від кого?

Пан або пропав.

– А я з ким розмовляю? Документи, повноваження. Ми за лінією фронту, і я не певен, що повинен відповідати на невідомо чії питання.

Хмара далі зберігав загрозливий спокій.

– Я – хорунжий Української повстанчої армії Хмара. Полоненим папери не показую, хоч їх маю. Як і всі потрібні повноваження для того, щоб допитати тебе. Особливо панькатися не будемо. І потім, якщо на допиті не здохнеш, наказ на страту віддати.

– Це у вас тут манера така – розстрілювати всіх, кого допитали? Хай би що людина сказала, вирок ти вже виніс, хіба ні? А якщо я ні в чому не винен?

Хмара сплів пальці рук перед собою, хруснув ними, розплів, знову поправив жестом чуба.

– Ти солдат ворожої армії. На чужу землю зі зброєю в руках прийшов. Лихі наміри маєш. Нашого побратима вбив, хоч сам українець, з говірки чую – східняк. Зазвичай від нашого командування спеціальний припис щодо земляків маємо. Зокрема, полонених не вільно стріляти. Навіть маємо таких, як ти, назад, на власну територію пускати. Якщо на правильний шлях навернути не вдасться.

– Цікаво, який такий правильний? Ти тут про своїх сказав. А вбивати своїх нормально, теж у вашій інструкції прописано?

– Тебе не стосується.

– Що саме? – не зрозумів Коломієць.

– Жоден пункт настанови. Той, хто винен у загибелі бодай одного нашого побратима, партизана чи цивільної людини, тим більше свого, українця, під розстріл підпадає. Зокрема, я доставити тебе далі, у заплілля, маю. До нашої служби безпеки. Хай би ті, кому належить, тобою займалися. Та як командир окремої чоти відділу особливого призначення можу сам, без СБ, слідство провадити.

– Так розумію, ти своє слідство вже скінчив, – Максим поволі почав заводитися, майже не думаючи про небезпеку та ймовірний близький кінець. – Винного знайшов, доказів у тебе – слова твого ж бійця, підлеглого. Більше нічого. А завтра він чи інший прийде в те ваше СБ і заявить: хорунжий Хмара вбив свого побратима. Згоден наперед зі звинуваченням та вирок, а, товаришу командир чи як там у вас звертаються...

– У нас товаришів нема, то всі в більшовицькій партії та Червоній армії. Хочеш звертатися до мене, кажи – друже командир чи друже Хмара.

– Ми не подружимося.

– Тоді зви паном Хмарою.

– Пани в Польщі.

– Ич, мудрий який. Добре, ніяк мене не називай. Не звертайся. Просто кажи, що хочеш, відповідай, коли питають. Я тобі назвався. Хто ти такий – не почув.

– Мене звать Максимом. Прізвище – Коломієць. Раніше, до війни, служив у міліції, в Миргороді. Знаєш, де це?

– Маю уявлення, – кивнув той. – Здивуєшся, але ми про іншу Україну тут маємо більше розуміння, ніж ваша частина – про тутешню. Знаємо, зокрема, як вас Сталін голодом заморив і, на щастя, не всіх виморив. У вас, на Полтавщині, не було ліпше, ніж усюди. А ти все одно більшовикам служиш, та ще й у їхній міліції. Це ж ви, міліціанти, в людей по селах останні жменьки хліба забирали. Я ж правду кажу, Максиме Коломієць.

– Точно, – погодився він. – Буде бажання, сильно захочеш – розкажу таке, що в страшному сні не насниться. Тільки я нікого за колоски не саджав [\[25\]](#). І ні в кого останню картоплину з рук не видирав. Тобі, звісно, не цікаво, але я мав від держави додатковий пайок, продуктовий. По можливості знаходив спосіб передати частину тим, кого це могло врятувати. І чудово розумів, що буде, коли начальство пронюхає. Тільки товариша Сталіна не треба до кожного гнійника прикладати, він над дурнями й ворогами по всій країні особисто не стоїть.

– Ми тут зараз вашого Сталіна захищаємо? – брови Хмари спершу скочили вгору, потім різко насупилися. – Ти не агітатор часом засланий?

– Ні. Я офіцер міліції. Який отримав термін за вбивство іншого офіцера, старшого за званням. Сюди я потрапив, бо війна і влада дала можливість реабілітуватися. До вас та ваших повстанських... – на язичу крутилося «банд», та вчасно перегравав, – загонів моє завдання не мало жодного стосунку. Мусив пустити поїзд під укіс разом із групою. Її набрали з кримінальних злочинців, і всі виявилися зрадниками та покидьками. Хоча... покидьками вони були й до того. Лишився один проти трьох. Тікав, ішов, не розбираючи дороги. Думав вийти до своїх. Наскочив на вас. І ще, останнє і головне: товариша вашого, Тополю чи як його, не вбивав. Можу довести, як слухати захочеш. У міліції служив, це не лікується. Убивства розкривав, хай там, у Миргороді, з

цим лихом було відносно спокійно. То як, Хмаро, договоримо чи ставати до стінки?

– Тут стінки нема. Самий ліс.

– Тоді до дерева, чого ж. Один хрін. Кажу, до якого, стану. А ти командуй.

Хорунжий відповів на це не відразу. Звичним жестом забрав пасмо з лоба, кивнув на лавку, грубо збиту з розрізаних колод та дощок.

– Присядь, – і щойно Коломієць уместився, попередив: – Не кури. Мої хлопці бавляться, хай не всі. Але тут ми спимо, помешкання зле провітрюється.

– Потерплю, – відповів Коломієць. – Значить, отак ви живете.

– Тобі яка печаль, як ми на своїй землі живемо? – відрубав хорунжий.

– Я, виходить, чужий. Не свій. Прийшов із чужого краю, і німці там, звідки я, не хазяйнують?

– Ти з Полтавщини. Хіба Полтава не Україна?

– Українська радянська соціалістична республіка, – виклично відчеканив Максим.

– А тут, по-твоєму, що?

– Така сама Україна. І теж, до речі, окупована німцями, – сказавши так, тут же виправився: – фашистською Німеччиною, бо є багато обдурених Гітлером німців, не всі вони фашисти.

– Правильно, – легко погодився Хмара. – І є багато обдурених Сталіним українців. Сталіним, Леніним, більшовиками, комуністами. Чому Гітлер дурити німецький народ може, а Сталін український народ дурити не годен? Тих, кого надурити не вийшло, Сталін наказує розстріляти чи в таборах гноїти. Се не лише нашого народу стосується. Гітлер хіба зі своїм та іншими народами те ж саме не робить?

– Пропаганда, – відмахнувся Коломієць. – Ти мене агітувати зібрався?

– Не хочу агітувати, бо часу не маю. Хоча є розпорядження вияснювати східнякам, таким, як ти оце, політику Сталіна та всієї Росії. Приязно до вас ставитися. І без потреби не стріляти.

– І яка ж повинна виникнути потреба застрелити, наприклад, мене?

– Вороже налаштування. Неможливість схилити на нашу сторону, до співпраці.

– Ага. Ясно. Не завербуєте – так застрелите.

– Займатися вербуванням у мене зараз ані часу, ані бажання нема. Що робити з тобою, треба вирішувати. Але скажу так: в окремих випадках наша служба безпеки за погодженням із командуванням повстанчої армії пускати роззброєних опонентів назад на їхню територію дозволяє.

Коломієць злегка труснув головою.

– Так, стоп. Отут нічого не розумію. Яких ще опонентів?

Хмара зітхнув, немов батько, що виховує впертого малого неслуха.

– Українці, котрі піддалися більшовицькій пропаганді, не завжди ворогами є. Ти і такі, як ти, Максиме Коломієць, здебільшого обдурені. Таких шкода. І людину, якій заморочили голову, не слід карати на смерть лише за се. Тому ми з тобою можемо лише сперечатися, один одному власну правоту доводячи. Я переконаний – Сталін є ворогом українців. У відповідь протилежне чую. Гаразд, тоді маєш можливість повернутися назад без зброї до тих, кого справді своїми вважаєш. Навіть як захочеш, нічого до пуття про місце нашого розташування не розкажеш.

– Чому?

– Ти сюди випадково вийшов. За дорогою не стежив, бо на спині нашого забитого побратима тягнув. Назад тебе іншим шляхом виведуть. Очі зав'яжуть. Укажуть напрям, а далі вже сам. Знайдеш тих, кого вважаєш своїми, – добре. Знаєш, що на тебе там чекає? Чекіст у формі, котрий питатиме, де ховається відділ Хмари, бо про мене в цих краях гомін великий ходить. Тож свого псевдо не приховую. Більше того, десь у гестапо, навіть в архівах польської дефензиви, досьє на мене мають. Контррозвідка Пілсудського знала мене під іншим псевдо, та ім'я з прізвищем установили. Думаю, німці вже зробили те саме, зрадників вистачає. І жодним словом ти мені, Максиме Коломієць, не зашкодиш. Зате клопоту собі наробиш.

– Тобто?

– Не буде з тебе користі. Товариш чекіст вирішить – раз хорунжий Хмара тебе на волю пустив, значить, перевербував. Доведеш енкаведешникові, що то не так? Ні. Кажеш, сидів у таборі? Тебе в кращому випадку назад повернуть. У гіршому – на місці розстріляють після допиту, за зраду. Віриш?

Коломієць вирішив – краще не відповідати. Схоже, Хмару це потішило.

– Мовчиш? Мудро робиш, бо так вийде, як сказано, і ти се дуже добре знаєш. Наскочиш на німців, нічого не поміняється. Хіба для тебе вони чужі. Комуністи, енкаведе, червоні партизани – ось для тебе свої. Але кулю в голову від обох дістанеш. Питання лиш у тому, хто тебе довше й сильніше перед смертю помучить, – він лягнув у долоні. – Доста. Усього, що я тобі намалював у кольорах, може не статися з тобою, бо ти Тополлю вбив.

– Я його не вбивав.

– Про те й поговоримо. Що ти там говорив, ніби ладен свою невинуватість довести?

– Запросто, – Максим пожвавився, подався вперед. – Твій Явір чи як його там підтвердить – при собі в мене був пістолет марки ГТ.

– Ну? Що з того?

– Нічого, – огризнувся Коломієць. – Я почув постріл. Не дуже близько від себе, тому не скажу, з чого стріляли, пістолета чи гвинтівки. Один раз шмальнули, одиночним. Пішов на звук, обережно, бо чорт знає, на кого наскочиш, свого чи чужого. Побачив труп. Підійшов, оглянув. Потім, уже коли мене зловив ваш товариш, перевертав тіло, оглядав його. Влучили в голову, куля не пройшла наскрізь, сидить у голові. Ось доказ.

– Ну? – не знайшовши нічого кращого, повторив Хмара.

– Бублики гну! – Максим зовсім посміливішав, на короткий час забувши, де він, із ким говорить і в якому становищі опинився. – Хіба забув, хто я? Міліціонер! Убивства розкривав, ясно тобі!

– Я почув, – хорунжий не підніс голосу. – Аби ти знав, я сам хотів правником стати. Коли мене в тюрму десять років тому посадили, польського державного адвоката давши, освоїти ту науку вирішив. Підручники мені передавали в камеру, і хоч мене, звісно, засудили, апеляції домігся. Справу на перегляд повернули. І я, Максиме Коломієць, себе сам захищав!

– Успішно?

– Ні, об стіну головою. Потім мені втечу влаштували, – кинув Хмара. – Сказав се, хоби ти розумів: теж маю якесь уявлення про важливість доказів. Тільки куля в черепі Тополі тут ні до чого.

– Навіть дуже до чого! – вигукнув Коломієць. – Якщо в тебе в загоні є медик, хай витягне кулю. Усі тут люди військові чи принаймні давно мають справу зі зброєю. Легко відрізнити пістолетну кулю серед інших, будь вона вийнята з тіла чи іншого місця, у яке влучила, – відзначивши в напівтемряві землянки, що хорунжого почуте зацікавило й він почав слухати уважніше, повів далі, без передиху: – І подумай заодно, раз підкований, чому куля засіла в голові. З пістолета я влучити міг, але це ж зброя для ближнього бою. Застрелити й не дати вашому Тополі шансу почати першим я міг лише з близької відстані. У таких випадках куля часто проходить навиліт. Застряє в кістках черепа, якщо постріл зроблено під певним кутом. Навмисне, випадково, не має значення. Куля летить, куди і як собі хоче, не дарма її називають дуною. А знаєш, Хмаро, коли вона застряє в голові частіше? Якщо прицілитися й смальнути з відстані більшої, ніж треба для влучного пострілу з ТТ. Січеш, пане хорунжий, куди веду?

Хмара мовчки хитнув головою.

– Очевидно, у Тополю зі зброї далекого бою вцілили. Більшої, ніж у мого пістолета, прицільної дальності. Щонайменше кілометр, як не всі півтора. Мій ТТ так далеко не б'є, конструкцією та іншими характеристиками не передбачено. З гвинтівки лупонули, Хмаро. Щось мені підказує – з російської, радянської.

Хмара замислено потер перенісся.

– Припустімо, твоя правда...

– А ти не припускай! – перебив Максим. – Хіба складно кулю з голови виколупати й остаточно переконатися?

– Спробуємо, серед нас є медик, – кивнув командир. – Наприклад, Тополю вбили з гвинтівки. Чому неодмінно з москальської? Німецькі карабіни теж далеко дістають.

– Хіба німці з карабінами заходять у ці ліси так далеко? – парирував Коломієць. – Нас, нашу групу, готував спеціальний інструктор. Знає не все, але багато. Пояснив серед іншого: німчура глибоко не лізе, шустрить лише по краях. У лісах партизани господарі, і якщо припече, то німці пруть жирно, з танками й броньовиками, з мінометами, кулеметами, автоматами. По-твоєму, забрався один німчик із карабіном, аби застрелити бійця твого загону й утекти назад? Рапортувати своєму начальству про подвиг? Ти як хочеш, Хмаро, а я в таке не вірю. Німці відпадають, згоден?

– Нехай, – гмикнув хорунжий. – Тоді червоні партизани лишаються.

– Вони полюють на бандерівців, котрі необережно ходять по лісу самі? Розглядай усі версії, Хмаро. Чому, раз таке діло, Явора пожаліли? Стріляти – так усякого, кого застали й скільки б їх там не було. Але один, із автоматом, убитий. Другий, котрий взяв мене в полон, цілився з гвинтаря. У вас же трофейне все, правда? Німецьке, польське, радянське... Я помиляюсь, чи Явір наставив на мене родича моєї іграшки?

– Якого родича? – не зрозумів Хмара.

– Конструктор один. Токарев. Тільки в мене – пістолет, а в Явора – автоматична гвинтівка. Мені в зброї розбиратися, пане хорунжий, за родом діяльності належить. Треба знати, з чого можуть стріляти особливо небезпечні злочинці. Інакше мені копійка ціна в базарний день на Сорочинському ярмарку. Нічого більше не хочу тобі говорити, командире, тільки... гм... Ну, сам чув. Явір мене вбивцею Тополі називає. Причому вперто.

– Застукав чужого з пістолетом біля вбитого побратима.

– Є таке діло. Чому ж він сам живий? Їх у лісі двоє було. Для вправного стрільця – тьху. Кажу ж, де один убитий, там і другий. Чому не поклав Явора поруч? Чому Явір нікого, крім мене, чужих там не бачив?

Хмара рвучко випростався. Обсмикнув чорну гімнастерку. Максим скинув руки догори, вигукнув, попереджаючи:

– Усе, усе! Просто думки вголос! Далі, Хмаро, ти зі своїми людьми сам розберешся. Питань, бачиш, багато виникає.

Ніяк не зреагувавши, командир обійшов полоненого, стукнув у ляду знизу.

Вона миттю відкинулася, згори почулося:

– Слухаю, друже Хмаро!

– Побудь, друже Гармаш, погляди за ним, – розпорядився хорунжий, не уточнивши, про кого йдеться, і так усе зрозуміло.

Той, кого назвали Гармашем, чоловік років недалеко за тридцять на вигляд, але вже трошки сивуватий, спритно спустився, тут же наставив на Максима автоматне дуло, мовив грізно:

– Ану, у куток сядь, зайдо! – і знову до командира: – Може, руки йому скрутити?

– Боїшся не вберегтися?

– Не шуткуй так, друже Хмаро, – у голосі Гармаша бринькнули ображені нотки, повів стволом, визвірився на Коломійця: – І ти без жартів мені.

– Та не до сміху зараз, – охоче погодився Максим. – Покурити б.

– Потерпиш.

Вибравшись нагору, Хмара не поспішав іти до вояцького гурту, хоч розумів: хлопці чекають на рішення командира.

Йому треба було дещо обдумати. При полоненому хорунжий не збирався обговорювати вголос те, що хвилювало. Тим більше не мав наміру радитися з чужинцем, озвучувати власні сумніви й підозри. Між тим, зловлений у Чорному лісі радянський диверсант своїми висновками дещо для Хмари справді прояснив.

Можна не вірити йому. Навіть треба, бо цей східняк, схоже, не обдурений більшовицькою пропагандою, а просякнутий нею. Хитрий, викручується, намагається врятуватися, тож вигадує різні історії про кулі й гвинтівки. Але хіба на його місці Хмара не намагався б так само до останнього чіплятися за життя? Тут, у лісі, зібралися ті, хто налаштований не на загибель, а на перемогу. Звісно, іде війна, утрат не уникнути. Та людям властиво боротися до кінця.

Словом, Хмара признався собі: тримається східняк гідно. Навіть неохота називати його москалем. Бачити в ньому ворога теж нема особливого бажання. Адже поведінка Максима Коломійця зовсім не ворожа. Нерозуміння має місце, та, визнав хорунжий, він так само не готовий зрозуміти свого бранця.

Справа була зовсім в іншому.

Кілька днів тому в Ташківцях на його групу чекала засідка. Хоча мало піти навпаки: ресурсу тамтешньої допоміжної поліції було досить, аби застати німецьку команду зненацька. Загін Хмари летючий, через те нечисельний, тож не міг стати основною ударною силою, мусив лише допомогти. Якби розкладка була інакшою, група «Сокіл» вислала б на підмогу чоту, бо втримати Ташківці й закріпитися там для повстанської армії було важливо.

Примружившись, Хмара витягнув із пам'яті карту місцевості.

Село Ташківці розмістилося на тій, досить умовній лінії, вздовж якої стояли інші села, погано доступні для німців та здатні стати

повстанськими опорними пунктами. Узявши їх під контроль, можна було таким чином досягти відразу двох стратегічних цілей.

Перша – забезпечити надійний тил, зачистивши від німців велику ділянку, уздовж якої проходила залізнична колія від Здолбунова далі на схід, до лінії німецько-радянського фронту. Залізниця цікавила командування УПА, особливо зараз, коли, за даними власної розвідки, вермахт готує великий наступ. Тож на фронт ідуть ешелони зі зброєю, продовольством та медикаментами. Усього цього українській повстанській армії критично бракує, тому атакувати залізницю треба активно й ефективно. Чим більшу ділянку вдасться взяти під контроль, тим більше можливостей послабити ворога. Адже тоді йому доведеться відтягувати сили, щоб виставити охорону через, у буквальному розумінні, кожних десять– п'ятнадцять кілометрів. Бити німців можна й треба з різних боків, а відступати швидко, глибше в ліс, куди вони досі не наважуються потикатися.

Виконання першого завдання ускладнювала поява в довколишніх лісах несподіваних та небажаних сусідів – червоних партизанів. Якщо з поляками вдалося встановити певну, досить хистку, але все ж реальну лінію розмежування території, то більшовицькі загони створювали додаткову проблему: поводитися агресивніше за німців та поляків разом узятих. Хмара мав достовірну інформацію не лише про зв'язок та координацію дій між радянськими партизанами та підрозділами Армії крайової, а також про те, що більшовицькі партизанські групи з однаковим завзяттям та успіхом грабували як українські, так і польські села. Поляки ж то ковтали, скрегочучи зубами, бо не хотіли втрачати союзників.

Тож друга ціль – узявши під контроль лінію, яку Хмара зараз укотре протягнув подумки на уявній топографічній карті, відрізати червоних партизанів від залізниці. Адже ешелони їх також цікавили: зброї, а надто продовольства так само потребували. Крім того, виконували завдання свого командування й руйнували залізничні колії.

Своїми діями партизани ніби не заважали повстанській армії. Навпаки, здавалося, ворог у них один, німці. Проте радянські загони вперто відмовлялися визнавати УПА рівним собі союзником у спільній боротьбі, а навпаки – кидали всі сили на витіснення з тутешніх лісів та подальше знищення українських формувань.

Хмара прихилився плечем до стовбура. Верхівки дерев закривали полуденне червене сонце.

Отже, міркував далі хорунжий, операція з повернення та встановлення повного контролю над Ташківцями мала пройти без ускладнень. Але була зірвана. На них не просто чекали – німці майже напевне знали, що їм протистоятиме не надто чисельний противник. Утративши кількох вояків і ледь не всіх поліцаїв, котрі нарешті перестали шифруватися й гуртом перейшли на бандерівський бік, Хмара відвів людей назад, у глибину Чорного лісу, на цю стоянку. Тут же почав писати грипс, аби відрядити посланця до Холодного, щоб далі почалася перевірка СБ.

І саме тоді Тополя обмовився: незадовго до початку операції в Ташківцях вони з Явором заходили по хліб до Марного.

То було село неподалік, одне з тих, де вдалося зберігати мир між українським та польськими населенням. Воно складалося з українців та поляків майже навіпіл, окремі родини виявилися мішаними, і це ще одна причина, чому територію Марного слід зберігати нейтральною. Єдине, від чого в УПА застерігали, – так це від прямих й тісних контактів із тими поляками, хто може мати зв'язки в їхньому підпіллі.

Тополя пригадав – то рідне село Явора.

Його молодший брат, хлоп міцний, та кульгавий від народження, одружений із полькою. Нічого поганого про ту родину й той шлюб Тополя сказати не міг. Навіть згадував Яворові слова: мовляв, так склалося, що обом вигідний мир – бандерівці не чіпатимуть, бо хазяїн свій, а ляхи – бо господиня для них теж не чужа. Хоча краєм вуха Тополя чув: Яворова братова таки має якісь зв'язки із ласькими пляцуфками.

Тоді Хмара відкинув припущення свого вістуна: Явір міг проговоритися братові про Ташківці, той – жінці, а баба візьми й бовкни полякам, вільно чи невільно. Хорунжого стримувало від висновків те, що поляки, воюючи з українською армією, водночас стояли проти німців. Хоча від кінця весни стосунки між бандерівцями й Армією крайовою загострилися настільки, що легко собі уявити, як ляхи знаходять спосіб здати німцям плани УПА в окремо взятому селі, просто задля шкоди. Ворогові погано – то завжди перемога, мала чи велика.

Але Тополя весь цей час лишався зацикленим на польській родичці Явора.

Зринуло в пам'яті – двоє навіть коротко зачепилися між собою. І Тополя в запалі пообіцяв побратимові знайти спосіб, аби місцевий відділ СБ дізнався про той зв'язок та почав перевірку. Нехай підозра не підтвердиться. Усе одно бабу, у котрої дівер в УПА, а сама вона контактує з АК, варто взяти на олівець.

Нахилившись, Павло Бережний на псевдо Хмара підняв першу-ліпшу суху гілку.

Покрутив замислено в руках.

Із хрустом переламав. Відкинув геть.

Раптом згадалося те, на що дотепер не звертав уваги, бо вважав дрібницею. Та сварка між Явором і Тополею спалахнула й згасла вчора вдень. Потім вони пішли вартувати. Причому разом йти не мали, збирався Іван Сердюк, щойно після відходу з Ташківців поздиравши поліцейські нашивки й узявши псевдо Клен. Але потім Явір сам попросив помінятися – ніби замирилися з вістуном.

На ранок Тополі не стало.

Явір звинуватив захопленого біля тіла східняка, котрий не повинен був там опинитися.

Ну-ну.

Сплюнувши під ноги, витерши долоні об штани та для чогось перевіривши парабелум, Хмара пружним кроком рушив до гурту.

– Друже Явір!

– Так, друже Хмаро.

– У тебе яка зброя?

Прозвучало несподівано. Вояки насторожилися, навіть трохи розступилися, даючи командирові більше місця. Ніхто, схоже, далі не чекав прикрих несподіванок, і все ж Хмара зачепив боковим зором Клена – той, скинувши з плеча автомат і взявши його обома руками, опустивши ствол, неквапом став трохи позаду Явора. Той нічого не помітив, відповів запросто:

– Та, яку здобув. Маю наган, маю гвера [\[26\]](#).

– Давно вони в тебе?

– Як тиждень тому автомата заклинило. Коли на совіцьких набігли. Тих, котрих звідси назад гнали. Їх жени не жени – сарана, бігме сарана.

– Значить, гвер і наган у тебе – московські?

– Хіба то гріх – бити москаля його зброєю?

– Не гріх. Покажи гвинтівку.

Аж тепер Явір помітно напружився.

– Та що таке, друже Хмаро? Чого тобі там той москаль наклепав? – він кивнув у бік криївки.

– Чому ти вирішив, друже Явір, що твоя трофейна московська гвинтівка мене цікавить, бо полонений наговорив? І чому наклепав? Звідки ти взяв, Яворе? Я допитувати вмію, не перший рік ворогів виявляю. Мене не обкрутиш.

– Та я ж не обкручую!

– Тоді прямо кажи: на кого клепав полонений східняк, по-твоєму?

Явір мовчав, закусивши губу.

– Тебе старший запитує! – гаркнув Хмара, і вояки мимоволі виструнчилися, хоч наказу такого не почули.

– Говорив – не він убив Тополю, – вичавив із себе Явір.

– Хто б отак признався? Він усе правильно зробив. Чого ж ти нервуєш, Яворе? На кого східняк клепле? Може, на тебе? Якщо це неправда – чому напружився? виправдовуєшся – пощо?

Клацнув автоматний затвор. За ним – ще кілька.

Може, Яворові далі вдавалося б мотати. Але вивели оці звуки, не витримав, зірвався на крик:

– Не вбивав! Я не вбивав Тополю! Бреше він, москаль бреше! Вони вміють баки забити, друже Хмаро! Ти ж знаєш... ми всі дуже добре їх знаємо!

На нього дивилося дуло парабелума, який стискав хорунжий.

– Він нічого про тебе не сказав, – Хмара говорив, ніби вбивав цвяхи. – Я так само лиш збирався дещо перевірити. Мені б дуже хотілося, хоби той чоловік помилявся. Навіть збрехав свідомо, аби тінь на когось із вас напустити. Ти, Яворе, сам проговорився.

– Я не вбивав! – повторив той, не знайшовши інших слів.

– Тепер не зі мною говоритимеш, – спалах злості вийшов коротким, натомість змінила втома, бо Хмара зрозумів – давно не відпочивав: – Тебе у відділ СБ доставлять. Тікатимеш по дорозі, цільно стріляти вже наказую. Спроба втечі, Яворе, для тебе визнанню провини дорівнює. Так шанс матимеш. Заразом поясниш, чи про Ташківці братові не обмовився.

Явір стояв, опустивши очі. Хмара ж зробив нове відкриття, тут же озвучив для всіх:

– Ти міг не мати лихої думки, Яворе. Не збирався своїх зраджувати. Та коли Тополя припустив, від кого про Ташківці витекло, ти за брата злякався. Менший, кривий, а бабі проговорився – приречений. Крім Тополі ніхто тут про те не згадував. Вістун пильним виявився на свою голову. Так, ні, Яворе?

Відповіді знову не було.

– Гаразд, – Хмара опустив револьвер. – Друже Сокіл, друже Микола, dopravте його, куди слід. Хай там розбираються, мені то вже не цікаво. Поясню, де нас шукати, звідси йти доведеться. Явір міг братові про місце нашої стоянки бовкнути.

– Не робив я того! – вигукнув Явір.

– Мовчи, – відмахнуся Хмара. – Кажу ж, як усе з'ясується і моя помилка знайдеться – тільки радітиму. Друже Гнат, ти фельдшер. Зможеш вийняти кулю з голови Тополі? – побачивши кивок згоди, повернувся до одного з посильних, молодого гостроногого Сокола. – Гвера його ти візьмеш. Разом із кулею передаси Холодному, решту в грипсі напишу. Усе, виконуйте накази.

Уже збираючись йти до криївки, зупинився, повернувся до Явора, котрого саме роззброювали:

– І не москаль він, полонений. Українець, зі Сходу. Раніше тут ті місця Великою Україною називали. Думаю, свій він, Яворе. Не такий, як ми, але свій. Для всіх сказано.

Ліс, район Здолбунова, база радянського партизанського загону «Суворов»

Єрмолов навідався до загону Маневича, бо партизанам скинули нові батареї для «Северка» [27] – так любовно іменував радист свою станцію.

Загалом командири підпорядковувалися різному керівництву. Дмитро Маневич, в оперативних зведеннях позначений як «Манок», був армійським офіцером, капітаном Червоної армії, який за наказом УШПР готував ґрунт для великого партизанського рейду по ворожих тилах. Від НКВС до нього приставили комісара Пахомова, і цим втручання іншого відомства в діяльність підрозділу обмежалося. Група ж майора Василя Єрмолова, позивний «Васильєв», керувалася безпосередньо одним зі створених для війни за лінією фронту підрозділів НКВС, а керівники отримували розпорядження особисто від Андрія, товариша Судоплатова [28].

Згідно з останнім завданням, Єрмолов мусив організувати низку диверсій в німецькому тилу, які спровокували б німців до більш активних дій проти українських повстанців – саме так вони себе називали. Єрмолов іменував їх для простоти бандитами, рідше – бандерівцями. Уперше зустрівшись із Маневичем та вислухавши його рапорт про діяльність націоналістичних груп, заперечив, не категорично, але досить твердо:

– Не треба чухати їхню повагу до себе, товаришу Манок.

– Тобто? – не включився той.

– Отак! – Єрмолов картинно клацнув пальцями. – Мені в Москві підібрали на них матеріальчик, я погортав папери, почитав. Аби довго не морочити тебе, скажу просто й коротко: вони вважають себе визволителями. Народною армією. Ідеологія, січеш?

– Так, ясно, – кивнув Маневич.

– Ні хріна тобі не ясно, – мотнув головою Єрмолов. – Вони не вже зібралися, Дмитре Яковичу. Давно, ще коли тут керували поляки, почали свою так звану боротьбу. Хотіли, бач, замість буржуазної

Польщі якусь свою буржуазну Україну. Самостійники, одним таким у Громадянську голови поскручували. Ну, на цьому ґрунті злигалися з німецькими фашистами. Тепер їм служать.

– Знаю, чув.

– А з тими, хто на боці нашого лютого ворога, не треба цирліх-манірліх розводити! – Єрмолів знову клацнув пальцями, ніби збирався показати складний магічний трюк. – Бандити, зрадники, фашисти, інакше я їх називати не хочу й не буду. Те, що вони себе називають бандерівцями, то себе виправдовують. Значить, є в них один такий ідейний, усі його слухають, поважають, і він ніби хохол. Тобто, хитра штука, Яковичу. Своїх же людей по селах дурять. Не Гітлер, бач, ними керує, а пан Бандера. Не німець, а свій. Працюють на довіру, січеш? А для мене вони – бандити, баста!

Сказавши так, майор рубонув рукою повітря, різко, аж свиснуло.

Партизанський командир Маневич із ним не сперечався, бо не мав бажання й підстав. Йому було все одно, як називається ворог, із яким треба воювати і якого підтримує в масі своїй місцеве населення. Як устиг переконатися Єрмолів, капітанові взагалі багато на що було, кажучи простіше, покласти з величезним прибором, бо, схоже, своє відрядження в глибокий ворожий тил він сприймав путівкою на курорт чи особливою відзнакою за сумлінну службу.

Про Дмитра Маневича майорові Єрмоліву було відомо досить небагато. Але, чесно кажучи, того, що знав, вистачало. Досить того, що навесні минулого, сорок другого року йому дали взвод бійців та переправили через лінію фронту в район Харківщини, аби зібрати там по лісах роздрібнені, збиті переважно місцевими силами партизанські загони та об'єднати в один. Наскільки успішно Маневич впорався, Єрмолів не знав. Та щось чув, ніби цієї зими, після Сталінграда, коли почався масований наступ по всьому фронту й армія пішла на Харків, партизани Маневича підтримували з тилу і їм досить сильно перепало – від підрозділу мало що лишилося. Потім, коли навесні Червона армія знову почала відступати, Маневича відкликали в Москву в розпорядження головного штабу. Ось тепер він опинився у волинських лісах, де почувався спокійніше, аніж на сході, поряд із лінією фронту.

Звісно, там треба було воювати.

Загін «Суворов» раз на два дні регулярно доповідав командуванню про свої подвиги, винищення живої сили й техніки противника при

мінімальних власних втратах. Єрмолов тут, на місці, розумів справжню ціну таким рапортам, бо на власні очі бачив рівень порядку й дисципліни в Маневича. Комісар, відчуваючи до колеги з НКВС величезну довіру, доповідав йому, що здебільшого бойові виходи партизанів – це напади на довколишні села з метою роздобути харчів і самогонки. Усе подавалося як перевірка інформації про розташування в тій чи іншій місцевості німецьких підрозділів чи загонів кущової поліції, які, згідно із завданням командування, треба безжально знищувати.

Звіти ж про пущені під укіс ешелони – переважно підрахунок підірваних залізничних полотен. Причому тут розвідка Маневича діяла справно: дбайливо перевіряла, щоб довкола точно не було німців чи інших ворогів, із якими треба вступити в бій, і вже потім підричники висувалися на позицію, шинкували колію толом і підривали, пускаючи струм по дроту, котушку якого відмотували чимдалі. Після того, горді з власного подвигу, партизани поверталися на базу й на кілька днів, а то й тижнів припиняли бойові виходи.

Особливо обурила комісара брехня, подана в рапорті «Манка» про виявлення та покарання двох зрадниць Батьківщини. Насправді ті двоє дівчат утекли від німців до лісу, шукаючи бандерівців. Зустрівшись із радянськими партизанами, чесно зізналися: їх зловили навесні в Здолбунові під час облави й змусили працювати в солдатському борделі. Обізвавши їх проститутками, Маневич дозволив своїм бійцям із тих, хто, як сказав сам партизанський командир, не гидував, згвалтувати їх. Скоро з'ясувалося – утікачки мали венеричні хвороби, котрими обох заразили німці. І вони попереджали про те, комісар сам чув. Але їм ніхто не повірив, думали – брешуть німецькі вівчарки, не бажають мати справу з визволителями, тільки з окупантами.

Зараження венеричними хворобами Кримінальний кодекс СРСР уважає злочином. Закони воєнного часу дали Маневичу право своїм судом приректи обох на розстріл і тут же розпорядитися виконати вирок. Звичайно, радист загону відмовився передавати комісарове обурення в штаб, але про це треба доповісти, куди слід.

Майора Єрмолова за інших обставин, мабуть, зацікавили б подвиги «суворовців». Та, по-перше, зараз на своєму місці загін Маневича функції виконував – хитав ситуацію зсередини, змушував місцеве населення боятися й утрачати довіру до бандерівців як захисників. По-

друге, утримував базу для подальших комунікацій, потрібних великому партизанському з'єднанню, яке вже вийшло в рейд. І нарешті, усі скарги комісар Пахомов викладав Єрмолову п'яним. Тільки так міг випустити пару й розв'язати язик.

Простота, з якою партизанський командир прибрав до рук свого ж комісара, викликала в майора повагу. В особистій справі Пахомова зазначалося: розлучений через схильність до алкоголізму. Сталося це ще до війни, і, боячись нашкодити службовій кар'єрі далі, він на тривалий час зав'язав. Початок війни вніс свої корективи. Опинившись на фронті, де, згідно зі спеціальним розпорядженням товариша Сталіна, усім видавали «наркомівські» [\[29\]](#), Пахомов розбуркав усіх своїх демонів і частіше почав з'являтися п'яним на людях, одного разу через це ледь не загинув, після того, червоніючи, написав керівництву рапорт із проханням перевести в тил. Усі, кому треба, все зрозуміли, навіть зраділи – сам признався, не дав приводу виносити сміття з хати. Проте тилова служба так само не залагодилася, і Пахомов попросився до партизанів. Вирішив: там усюди сухий закон, бо не можна втрачати пильність, коли ворог поруч.

Реальність виявилася зовсім протилежною. Тверезим комісар Пахомов був досить непоганою людиною, проводив з особовим складом усю належну роботу. Та втручатися активно в партизанські будні, зіткані з пияцтва, відвертих розбоїв під виглядом бойових операцій та інших форм порушення дисципліни, міг лише до моменту, поки командир не погоджувався – кругом неподобство. А тоді запрошував Пахомова на розмову до своєї штабної землянки.

Отже, командир із комісаром порозумілися. Загін «Суворов», попри відомі моменти, загалом на своєму місці. Виконував покладену на нього функцію. І, що дуже важливо, Маневич забезпечив базу, готову до регулярного прийому літаків. Чим Єрмолів користувався, отримуючи з Великої Землі адресовані його групі вантажі. Усе, інше тут його не обходило. Тому поміняв тему, бо без особливого для себе бажання мусив розібратися ще з однією несподіванкою:

- Де твої полонені чи прибульні, хто вони там?
- До кінця не вирішили, товаришу майоре. На вас же чекали.
- Без мене думати не вмієте, чи як? – запитав риторично, розпорядився: – Давай їх до мене, усіх трьох.

Маневич поспішив особисто давати вказівки, а Єрмолов, шукаючи, чим би себе зайняти, наткнувся поглядом на молодого бійця, котрий примостився під деревом, розстелив перед собою старий плащ-намет, на нього прилаштував кулемет Дегтярьова й саме починав розбирати, аби почистити. Коли Єрмолов ступив ближче, боєць тут же облишив роботу, прудко скочив, випростався, козирнув.

– До пустої голови, – скривившись, зауважив майор.

Справді, пілотку молодий засунув за пасок. Чомусь почервонівши, висмикнув, одягнув, похапцем поправив, козирнув знову:

– Винуватий, товаришу майор.

– Звати як?

– Рядовий Жариков.

– Освоїв «дегтяря», рядовий Жариков?

– Наче рідний він мені, товаришу майоре. Сплю з ним.

– Нічого. Після війни з бабою спатимеш. І не з одною, – Єрмолов потер перенісся. – А скажи, боєць, мені таке. Ось у тебе бій. Ворог лізе, ти підтримуєш своїх кинджальним вогнем. І тут кожух кулемета розігрівся. Що треба зробити?

– Води дати. Остудити.

– Так точно, боєць. А як води нема поруч? Що будеш робити?

Жариков знову почервонів. Видно було, як судомно шукає правильну відповідь.

Угледівши трійцю, з якою повинен був переговорити, Єрмолов кинув бійцеві:

– Думай, я прийду – перевірю, – і рушив назустріч невеличкій процесії.

Василь Єрмолов насправді не дуже зацікавився появою в загоні затриманих партизанами диверсантів із групи якогось Коломійця. Нічого особливого в тому не було, усяке трапляється. Блукали, у лісі без досвіду складно. Їм ще пощастило. Могли б вийти на німецькій пост, нарватися на бандерівський.

Здивувало інше.

Ці не повинні були повернутися взагалі. Ані в повному, ані в залишковому складі. Хоч Коломієць у них був за старшого, хоч хтось інший.

Троє стояли перед ним розслаблено, ніби шкільні хулігани перед директором.

Їх тримали під вартою в окремому бліндажі, та Маневич ні в чому прибудних не підозрював. Зачинив і поставив вартового швидше для порядку. Так годиться, задля встановлення осіб усіх трьох. Єрмолов зі своїми людьми нагодився вчасно, бо Маневич не дуже хотів брати на себе відповідальність за чужих парашутистів. До того ж із плутаної розповіді одного з них, Дмитра Зубова, партизанський командир зрозумів – завдання отримали від іншого відомства, хай їхні куратори самі розбираються. Зібрався передати трійцю Єрмолову з дорогою душею або виконати будь-який інший наказ. Хоч розстріляти на місці, причина знайдеться.

Вирішити, на його думку, мусив хтось інший. Наприклад, керівні особи з підрозділів НКВС чи ГРУ або кому там ця диверсантська братія ще підпорядкована, бо сам Маневич виконував накази, що надходили безпосередньо від штабу партизанського руху.

Капітан чудово розумів хід думок Манка. Але той, своєю чергою, поняття не мав, що жоден із цих трьох прибудних не потрібен ані Єрмолову, ані його команді, узагалі вищому керівництву НКВС та ГРУ, що розпорядилося в максимально короткі строки формувати такі ось групи (спершу вони неофіційно, але згодом майже офіційно, тільки усно, без закріплення в письмових наказах, визначалися як одноразові). Якщо партизанський командир щось подібне й підозрював, навряд чи готовий був сушити собі голову ще й такими подробицями.

Дивлячись зараз на трійцю перед собою, Єрмолов розумів: нікому вони не потрібні, те, що дивом вижили, нічого не вирішує і товариш Андрій навіть слухати про них не стане. У кращому разі перехрестить матом того, хто потрапить під руку, а в радіограмі відповість категорично: приймайте рішення на місці. Тому, наперед знаючи результат, капітан не захотів доповідати керівництву нічого. Допитати цю компанію для порядку все одно треба.

Єрмолову було нудно з ними, тож вирішив закінчити швидше. Звернув лиш увагу: команду «струнко» не виконали, як належить. Стали рівніше, розправили плечі, і то ненадовго. Щоправда, один, Болотов, гостролиций, смиканий, з солом'яним волоссям, що встигло трохи відрости, сіпнувся був виструнчитись, почувши наказ Маневича.

Та зиркнув на Зубова, котрий стояв поруч із байдужим виглядом, і розслабився. Третій, кремезний вилицюватий Князєв, теж узяв за приклад поведінку товариша. Досвід підказав Єрмолову: ось хто серед трьох лідер.

Проте, наскільки він розумів, початковий розклад мав би бути зовсім інакшим.

– Прізвище, – запитав коротко, глянувши тому просто в очі.

– Говорив уже...

– Ще раз скажи! – гаркнув майор і тут же повернув нормальний тон. – Ви назвалися товаришеві Маневичу, коли вас допитували його підлеглі. Тепер по черзі називаєтесь мені.

– А ти тут старший, виходить, громадянине...

– Відставити!

Маневич кахикнув. Єрмолов тупнув ногою, знову заговорив голосно:

– Значить, так. Ми не в лісі серед здичавілих оточенців. Тут військовий підрозділ Червоної армії. З вами розмовляє офіцер, підпорядкований Головному розвідувальному управлінню. Фамільярності, блатним замашкам – відбій. Доповідати так, як доповідав би своєму командирові.

– А у нас тут...

– Мовчати!

Цей Зубов серйозно починав діставати Єрмолова. Той самий досвід, на який спирався капітан, підказував: чоловік із неприхованими кримінальними повадками зовсім не боїться його. Чи принаймні не поважає. Захотілося знайти привід, наказати пустити трійцю в розхід і забути про прикрий випадок. Замість того підступив ближче до Зубова, витримав сильний зухвалий погляд, змусив того нарешті кліпнути й відвести очі. Після чого поправив ремінь, торкнувшись кобури й навіть розстебнувши її.

– Слухай мене уважно, Зубов чи як тебе там...

– Зубов. Дмитро Павлович. Рік народження, стаття – потрібні?

– Ще одне слово без дозволу, і ти, Зубов Дмитро Павлович, сам собі не будеш потрібен. Віриш?

Той цикнув зубом.

– Креміль мужик. Так точно, вірю, товаришу капітан.

Єрмолов, прийнявши пас, цикнув зубом у відповідь.

– Усе, характер ти показав, а я побачив. Оцінив. З таким стрижнем, Зубов, у пеклі чортів ганятимеш. Баста. Серйозно говоримо. Ще раз: прізвище, ім'я, по батькові.

Тільки тепер Зуб показово виструнчився.

– Зубов Дмитро Павлович.

Єрмолов перевів погляд на того, хто стояв праворуч від нього.

– Князєв Мирон Миронович! – відчеканив кремезний.

– Болотов Савелій Кузьмич!

Третій не дочекався, поки капітан подивиться на нього. Та навіть у раптовій зміні поведінки Єрмолов угадав наслідування дій свого старшого. Вони все одно робитимуть так, як накаже Зубов. Будь-яке інше керівництво для них – формальне.

Н-да, треба все ж написати аналітичну записку нагору про подальшу доцільність використання засуджених за кримінальними статтями. Але й тут Єрмолов знав відповідь наперед: кого ще, крім них, можна й треба безболісно списувати в людські відходи. Що ж, тут керівництво так само праве.

– Зубов, зі мною. Іншим стояти, поки не гукну.

Маневич мовчки кивнув двом автоматникам, ті взяли зброю напереваги. Тим часом Єрмолов відійшов із Зубовим далі, зупинився біля густого малиннику, торкнувся пучками пальців найближчої гілочки.

– Набухає поволі. Скоро наїмося, ні, Зубов?

– Не по малину прийшли.

– І то правда. Закуриш?

– Своїх нема.

– Та ясно.

Василь витягнув із глибини галіфе кисет зі згорточком тоненького паперу всередині. Дочекався, поки співбесідник наслинить цигарку, сам зробив те саме, підкурих, пригостив вогнем Зубова. Зробили по першій затяжці, і Єрмолов почав, уже без командних ноток, намагаючись говорити просто, навіть довірливо:

– Не зрозумів, що з вами сталося, Зубов. Про вашу групу чув, планувалася диверсія. Потім – у розпорядження Маневича. А він мені сказав, ви плутаєтесь у свідченнях. Як так? Чого він не зрозумів?

– Свідчення дають, коли під слідством, – парирував той, уже помітно дбаючи про субординацію. – Я все написав, інші так само. Що

ще не ясно?

– Ти грамотний мужик, Зубов. Бач, написав. А зараз повтори. Тільки мені, своїми словами.

– І повторю! – він зробив нову зтяжку, випустивши сизий струмінь на малинник. – Значить, так. Командувати нашою групою призначили такого собі Максима Коломійця. Відбували з ним покарання на одному табірному пункті, за Уралом...

– Зайве, Зубов. Коротше говори.

– Ага. Коломієць, значить, сидів за вбивство. Когось там застрелив через бабу, мені воно не треба. Його зробили старшим, бо до посадки працював у міліції, колишній офіцер. Ми в таборі мало контактили, спільного в нас нічого не...

– Ще коротше.

– Добре, – ось тепер із Зубова полилося, не затинався й не шукав потрібних слів, уже знав наперед, що казатиме: – Коли ми опинилися разом у навчальному центрі біля міста Покров, я зрозумів під час особистих розмов, що громадянин Коломієць ображений на радянську владу. Він не згоден із тим, що його покарали. Я не доповів про це офіцерові, котрий займався із нашою групою, бо мені б ніхто не повірив.

– Чому? Інформація серйозна. Особливо важлива, якщо стосується старшого диверсійної групи, яку готують до закидання у ворожий тил.

– У мене з Коломійцем був конфлікт на зоні. Слово за слово, я вдарив його заточкою. Покарали мене. Тому моя інформація могла сприйнятися як брехлива. Зведення особистих рахунків, наклеп. Знаєте, як буває, товаришу майор.

Власну покірність Зубов знову ненав'язливо підкреслив. Показав ікла, тепер демонструє готовність домовлятися. Єрмолов ніколи особисто не мав справу з кримінальниками, та досить багато начувся про них та їхні манери вести справи від чисельних знайомих. Якщо цей хоче щось запропонувати й про щось домовлятися, у нього не вийде. Капітан не збирався використовувати такий баласт ніяк. Треба тільки розібратися в усьому для остаточних висновків.

– Знаю, Зубов. Трапляється всяке. Вас викинули в потрібний квадрат за лінію фронту. Завдання виконано?

– Ні.

– Чому?

– Через зраду Коломійця, товаришу майоре, – Зубов добив свою самокрутку третьою, фінальною затяжкою. – Ми приземлилися, знайшлися в лісі. Коломієць спершу почав агітувати нас не виконувати отримане завдання й перейти на сторону ворога. Сказав: Німеччина – велика й могутня країна, вона прихистить, у їхньому Райху ми не сидітимемо за колючим дротом, станемо шанованими людьми.

– Так прямо й говорив?

– Не буквально. Я суть передаю, бо від почутого був у шоці. Ніби в тумані, товаришу майор. Він, сука, вирішив: раз ми покарані вироком радянського суду, то готові зрадити свою країну.

Вуха Єрмолова досить давно натренувалися на фальш. Такі нотки чув і в словах Зубова. Зараз він уже не давав свідчення, а звинувачував, мов прокурор. Якась логіка в такій поведінці напевне була. Хоча б спроба показати – так, ми не ангели, проте є ще гірші за нас. До подібних прийомів вдаються ті, хто винен не менше того, на кого котить бочку. Але в чому винен Дмитро Зубов, капітанові в цей момент розбиратися не хотілося. Тим більше, усе, схоже, на поверхні лежить: цей думає – йому мало віри, бо недавно з табору, судили за бандитизм та вбивство, чого він не приховував, зазначив у письмовому поясненні.

Єрмолов зважав на це й усе розумів. Тому словесні маневри Зубова не насторожили.

– Що далі?

– Ми відмовилися, звичайно. Тоді Коломієць витягнув пістолет, почав нам погрожувати. Кричав – він наш командир і тому наказує переходити до німців, здаватися. Думав на понт узяти, тільки бачили ми таких, – Зубов сплюнув у куц. – Зрадник хотів налякати. Застрелив упритул нашого товариша Петра Ігумнова. Ми стали гатити по ньому. Один проти трьох Коломієць не потягнув, утік. Ми його не переслідували, пішли в інший бік.

– Чому не переслідували?

– Ліс. Темно. Більше стріляти не хотіли, німці ж кругом.

– І завдання не виконали.

– Вантаж із вибухівкою скинули окремо. Аби відразу почали шукати – знайшли б. Так заплуталися, утратили орієнтири. Не з автомата ж розстрілювати колію! І потім, карта ж у нього, у Коломійця. Боюся, з цією картою він німцям уже здався.

– Що на ній?

– Чиста, новенька. Карта місцевості, топографічна. У літаку Коломієць намалював хрестик чи щось подібне, якось інакше позначив місце диверсії. Усе.

Може бути, подумав Єрмолов, бо, якщо це не так і на карті вказані координати загону «Суворов», база, вважай, засвічена й накрилася.

Але фокус був ось у чому.

Капітан прекрасно знав – групи, призначені для одноразового використання, своїми дрібними диверсіями в тилу не завдаватимуть суттєвої шкоди. Проте пороштитимуть ворожу увагу. З цією метою людський матеріал розкидають за лінією фронту ледь не щодня, списуючи всіх, щойно вони зникають у череві літака. Тому їм не видають нічого, що б могло бути водночас цінним для потенційних смертників і для ворога.

Куди б не подався зі своєю топографічною картою той чортів Коломієць, до чийх би рук вона не потрапила, трофей непотрібний. Базі «Суворов» нічого не загрожує.

Єрмолов теж докурив цигарку до кінчика, але залишок курива не викинув, зігнув ногу в коліні, старанно розкришив крихітний бичок об підбитий металевую підковкою каблук чобота. Носив німецькі, офіцерські, не тому, що часто міняв форму, – зручніші. Трофейні, не під Москвою шили.

– Точно все сказав?

– Товариша в лісі закопали. Там, де...

– Ясно. Партизанів як знайшли?

– Ніяк. Хотіли пробиратися до лінії фронту. Компас же в Коломійця, карта теж. Прикинули по сонцю, де Схід, де Захід, і вперед. Хто на кого наскочив, ми на своїх чи наші на нас, – хрін поймеш. Але ми ж знали, що загін товариша Маневича десь тут, у цих лісах.

– Не тільки ви це знаєте, – Єрмолов обсмикнув гімнастерку без погонів, мазнув поглядом циферблат. – Сядете окремо. Вам дадуть по аркушу паперу. Знову напишеш, що мені зараз говорив. Інші двоє теж хай викладуть, як усе сталося й чому не виконане завдання.

– Писали вже.

– Накажу – кожен день писатимеш, ти й друзяки твої. Замість фіззарядки. Питання?

– Так точно.

– Що – так точно?

- Нема питань.
- Молодець. Повісті свої сумні здасте мені.
- Чого це сумні?
- Нема сумнішої повісті на світі... Шекспір, знаєш?
- Щось калякали про нього на пересилках.

Зараз Єрмолів не зрозумів, серйозно говорить Зубов чи знущається. І взагалі, цей блатний почав діяти на нерви й набридати.

– Переходите в розпорядження товариша Маневича. Тепер ви – бійці загону «Суворов». Однаково мали таку вказівку, так що нічого нового, усе для вас складається, як треба. Але перевірку за вашими, гм, сповідями проведемо. Розслаблятися вам поки рано, ще ніхто вашим словам не вірить. Завдання не виконано, усе сказане може виглядати просто спробою викрутитися, уникнути трибуналу. Знаю я вашого брата, Зубов. Поки тобі особливо ніхто не вірить, май на увазі.

Картинно погрозивши пальцем, у глибині душі зовсім не сумніваючись, що той не бреше й усе відбулося так чи приблизно так, як сказано, Єрмолів жестом звелів диверсанту – невдасі йти назад до гурту своїх. Сам же зробив для себе примітку: додатково треба буде послати запит на Максима Коломійця, хай перевіряють і, якщо справді спливе зрадник – уживають заходів.

Єрмолівський радист уже спакував батареї. Треба пообідати й збиратися назад, у командирському бліндажі саме накривали. Проходячи повз молодого кулеметника, капітан зупинився, поцікавився:

– Ну?

Жариков знову підскочив і виструнчився, але нічого не відповів.

– Чого мовчиш? Як діяти, коли кожух твого кулемета розігрівся, ворог лізе, а води залити нема? Придумав?

– Аж ніяк, – рядовий говорив так, ніби це було його останнє слово перед розстрілом.

– Ніяк не будеш діяти? Застрелишся?

– Не знаю, товаришу майоре, – це звучало зовсім ображено.

– Запам'ятай, боець, а краще запиши. Товаришам розкажеш, таким самим, – Єрмолів ще трохи потягнув для більшого ефекту: – На кулемет треба посцяти. Це найпростіше. Чого дивишся? Ясно тепер?

– Так точно, ясно!

– Що тобі ясно?

– Посцяти на кулемет треба, товаришу майоре.

На них уже звертали увагу Маневич та інші партизани, котрі розмістилися неподалік. Із командирського бліндажа висунув цікаву голову комісар Пахомов.

– Голосніше скажи, боєць!

Жариков міцно заплющив очі, прокричав:

– Треба посцяти на кулемет, товаришу майоре!

Зусібіч реготнули.

– Продовжуйте чистити зброю, товаришу боєць, – сухо мовив Єрмолов.

За мить інтерес був утрачений і до нього. Ще ж список потреб своєї групи треба скласти й Маневичу залишити.

5

Район Здолбунова, село Залісся, генеральний округ Волинь-Поділля

Вийшли перед заходом сонця невеликою групою.

Хмара вирішив – з ними підуть двоє, Гармаш і Клен. Першому хорунжий довіряв найбільше. Це не означало, що іншим вірив менше. Навпаки, у його відділ були відібрані багато разів перевірені, абсолютно надійні вояки. Проте Гармашу не треба було пояснювати своїх рішень та дій. Розумів командира із півслова, легкого поруху, умів читати погляд Хмари. Корився командирові, як ніхто, майже не сперечався, коли доходило до діла, навіть якщо накази старшого виглядали суперечливими.

Гармаш, молодий повстанець із ранньою сивиною на скронях, мовчки прийняв намір Хмари вивести полоненого диверсанта Коломійця далі від табору й пустити на всі чотири боки. Узявши в супровід когось іншого, хорунжий припускав порушення дисципліни. Статися може будь-що, і сам лише натяк на небезпеку здатен спровокувати надміру войовничого побратима вбити москаля першим, бо заважатиме, коли почнеться сутичка. У Гармашевій витримці Хмара був упевнений. Цей здатен на протилежний крок: прикриватиме полоненого до останнього і стрельне лише тоді, коли небезпека з його боку стане реальною й невідвратною.

А Клен добре знав місця, куди вони прямували. Був родом із Залісся, поки не одружився й не пішов у прийми в Ташківці, де й записався в допоміжну поліцію. Жила його родина небагато, Іван був старшим серед п'ятох дітей, збудувати власну хату не міг, бо наймити на млині багато не заробляли. Тож мусив перебратися до дружини, після смерті її батьків від іспанського грипу лишився за хазяїна, у селі Сердюків поважали. Не дивно, що, ставши поліцаєм, міг легко тримати односельців у порядку, бо люди йому вірили. Довіряли й потім, коли допоміжна поліція разом із сільським становим почали потроху допомагати лісовим повстанцям, створюючи для німецької влади ідилічну спокійну картинку.

Два села розділяла досить велика відстань. Проте Іван Сердюк навідувався до своїх по можливості часто. Пізніше картав себе, що недогледів за найменшим братом, хоч як це було можливо – догледіти, коли хлоп мусить мати свою голову на плечах. Якова Сердюка в його сімнадцять років ніхто не змушував дружити з більшовиками – сам до них прийшов, бо щиро вважав визволителями від польських гнобителів. Нова ж влада негайно взяла Якова в роботу, назвавши кращим представником прогресивної сільської бідноти, і деякий час наймолодший Сердюк працював у Здолбунівському райкомі комсомолу.

Коли на місце комуністів за два роки прийшли німці, Яків повернувся в село з жінкою, старшою від себе на чотири роки, і малою донькою, яку називав своєю. Хоча знаючі люди в Заліссі подекували: насправді то дитина якогось партійного товариша з Росії, котрий ту жінку згвалтував, а Яків пожалів та пригрів. Ніби навіть намагався писати скарги різному начальству, від першого секретаря до головного міліціонера. Чим зробив гірше тільки собі, бо з роботи поперли, ще й мало не посадили, бо істинний винуватець мав зв'язки, заслуги перед партією та вправно перевів стрілки на сільського хлопця. Урятували забрані заяви, одруження й визнання себе батьком.

Дивним чином із приходом німців Якова Сердюка не репресували як райкомівського працівника, бо тому вистачило клепки виставити себе жертвою режиму. Але старший брат знав: Яків далі симпатизував червоним, уважаючи ту історію прикрим випадком. Покидьки, за його словами, бувають і серед безпартійних. Наприклад, у їхньому рідному селі погань на погані сидить, ще й поганню поганяє. Дай волю, так одне одного без хліба з'їдять.

Звісно, Яків мав право так ставитися до односельців, і вони відповідали навзаєм. Та одного разу до наймолодшого Сердюка вночі постукали червоні партизани, він відчинив. Відтоді підтримував із ними зв'язок, чим страшенно розгнівав Івана. Проте до пори, до часу повстанці не чіпали Якова, і посприяв тому Хмара через крайовий відділ СБ.

Пояснив усе просто. Завдання подібних відділів – виявляти радянські партизанські загони й диверсійні групи. Аби потім послідовно та щільно блокувати їх, витісняючи з тутешніх лісів або, по можливості, навіть знищуючи. Коли ж ішлося про диверсантів на

кшталт групи Єрмолова, про жодне витіснення не йшлося, тут війна велася на смерть. Отже, мати будь-яку ниточку, яка б тягнулася до червоних команд, уважалося не зайвим. А Яків Сердюк зі своїми симпатіями до справді народної радянської влади саме такою ниточкою був.

Потай Іван завжди хотів, щоб Яків ніяк себе не проявив. І його не використав провід ОУН, аби за зраду судити й показово покарати. Сердюк, тепер булавний ^[30] УПА. Клен свято вірив у те, що українська армія скористається неспокоєм у всіх ворожих таборах і щонайменше до літа наступного року вже господарюватиме на території вільної України, за яку воює. Вона змусить із собою рахуватися, совітів звідси виженуть, німців із поляками – так само, тож найменший нерозумний брат не встигне сильно замаститися об радянських партизанів. Що дасть йому шанс отримати амністію – звісно, якщо колись Якова судитимуть.

Проте зараз Хмара переконав Клена, аби той дозволив використати брата приватним порядком, нікого не ставлячи до відома й не питаючи дозволу. За наслідки, якщо вони будуть, хорунжий готовий був відповідати сам.

Тим більше, що Клен й Гармаш краще за інших вояків розуміли, у якому становищі опинився їхній командир. Точніше, куди його загнав, сам того напевне не розуміючи, полонений радянський диверсант, який виявився українцем із Полтавщини й ніби не був схожим на явного ворога.

Адже це Коломієць виявив зрадника в їхньому відділі. Виглядає, Хмара мусив йому віддячити. Коли війна, нема нічого кращого за подароване життя. Та серед повстанців Максим лишатися явно не збирався. Тож показати йому шлях до партизанів виглядало ризикованим винятком, але з огляду на обставини – єдино правильним шляхом.

Тому для страхування Коломійцеві зав'язали очі та якийсь час вели. Потім пов'язку зняли, і Максим чесно признався – засоби безпеки зрозумілі, але даремні, бо не запам'ятав дороги до бази загону Хмари, тож не знав, як і куди звідти треба йти. У нього забрали пістолет, карту, компас, навіть годинник, після чого Максим спробував пожартувати: добре, мовляв, хоч штани й чоботи лишили, інакше зовсім почувався б

голим. Його не зрозуміли, він знизав плечима й прийняв усе, як належне.

Після того чоловіки розділилися. Гармаш із Кленом пішли вперед, рухаючись в авангарді й перевіряючи дорогу. Хмара з Коломійцем ішли за ними, тримаючись за сотню метрів позаду. До Залісся – близько трьох годин пішого ходу, і спершу простували мовчки. Потім Хмара заговорив, неголосно, але рівно:

– Може, ти передумав?

– Знову вербуєш? Із якого переляку, пане хорунжий?

– Тобто? Ти про що?

– З якого лиха, кажу, мені записуватися у вашу армію?

– Ти бачив нас. Їв з нами, біля багаття сидів. Чув, про що говоримо, навіть теж говорив. Розказав, що у вас там, у тій Україні, з більшовиками так само не рай.

– Припустімо, аж такого я не говорив. Ось не пересмикуй, Хмаро, не треба.

– Але ж погодився, що жити страшно, бо за криве слово проти Сталіна чи когось такого відразу в табір пакують, родину в Сибір женуть, усе майно забирають. Є таке?

– З язиком треба дружити, тоді не буде, – огризнувся Максим. – І взагалі, тут у вас, коли керували поляки, хіба не так було?

– Отож, – легко згодився Хмара. – Людям не вільно говорити на своїй землі так, як хочуть, і те, що думають. Се погано, земляче, дуже зле. Тільки ви там, по той бік Збруча, з більшовиками, котрі вас мордували, не боролися. У нас же чоловіки брали зброю до рук і в підпілля йшли. Війна показала – спільного ворога маємо, хіба ні?

– Знову ти за рибу гроші, Хмаро! Говориш складно, що є, те є. Але політінформацій з мене досить. Хоч твоїх, хоч чиїхось інших.

– Ти в таборі сидів, і тебе судив радянський суд. У чому ти винен?

– Знаєш же, для чого знов цю шарманку заводити!

– Скажи ще раз.

– Пфу-у-уф! – Максим зупинився, голосно видихнув. – За вбивство я сидів. Людину застрелив.

Хмара теж спинився.

– Причина яка? Про це теж обмовився, забув?

– Нічого я не забув! Застрелив я виродка, котрий був винен у незаконному звинуваченні та смерті близьких мені людей. Усе.

– Ходи, часу нема, – мовив хорунжий і, коли пішли, зауважив, далі говорячи рівним голосом: – Ти все правильно зробив. Той чоловік – ворог. Подібні йому – так само вороги. Але погодься, друже Максиме, що серед більшовиків таких переважна більшість. Їх не відстрілюють по одному, то є помилка. Їх треба нищити гамузом, організовано. Вони наші вороги. І ми – не лишень повстанча армія. Мова про нас із тобою.

– Ну тебе в баню. Не узагальнюй, є нормальні люди.

– Є, – охоче погодився Хмара. – Тільки або залякані, або затуркані. Ніхто ніколи нічого не пояснював. Тих, хто міг дійти до всього сам і розказати людям, ще двадцять років тому повбивали. На Чернігівщині, Київщині, Харківщині, Черкащині, скрізь. Волю тих, кого не добили, страшним голодом зламали. Це маєш зрозуміти, друже Максиме. Мусимо об'єднатися проти всіх, тут і тепер.

– Проти кого, скажи мені, будь ласка?

– Німці, совіти, ляхи. Усі.

– Не розумію я тебе зовсім, Хмаро, – відмахнувся Коломієць. – Ніби теж проти німців. Чому б разом із нашими, з партизанами чи ще кимось, не бити ворога? Він же спільний, хіба ні?

– Вони не хочуть тут України, – відрубав хорунжий.

– Знову ці вони! Хто – вони? Хто не хоче?

– Ніхто.

Максимові набридло товкти воду в ступі. Глибоко всередині він готовий був погодитися багато з чим, про що говорив Хмара. Проте там же міцно засіло щось інше, що заважало прийняти почуте. А найбільшою перешкодою для того, аби зробити хоча б якісь прийнятні для себе висновки, стало те, що за два останніх тижні Коломієць заплутався так, як ніколи раніше.

Коли служив і виконував накази – усе було ясно.

Коли вирішив убити Романенка, так само знав, для чого це робить і на що йде.

Тим більше все ясно було в таборі. Міг розказати, коли почнеться новий день, що робитиме й чим він завершиться.

Зараз же вир подій закрутив, збив із пантелику, морочив та розривав на клапті. Уважаючи себе чоловіком із досвідом, здатним дати собі раду й пояснити все, що відбувається з ним та довкола нього, тепер Максим відчув власну безпорадність. Не знав, не готовий був

сказати, з якого боку ворог, де друг, кого слухати варто, а з ким не треба навіть нічого починати, відразу стріляти.

Тому швидше хотів вибратися туди, де все зрозуміло й не виникає зайвих питань. А як виникають, то відповіді давно відомі.

Через те перестав гарикатися з Хмарою, і той, схоже, усе зрозумів – так само замовк, напевне поринувши в якісь свої думки.

Ще за якийсь час хорунжий раптом вкляк на місці, припишк. Миттю скинув із плеча трофейний ППШ – Максим уперто не бажав знати, звідки в бандерівця радянський автомат, – різко підняв руку в попереджувальному жесті. Зупинився й Коломієць, спершу нічого не почувши, та незабаром вухо вловило звуки попереду: хтось швидко рухався до них. Ще за кілька хвилин із лісової темряви вигулькнув засапаний Гармаш.

Перевів подих.

Лиш тоді випалив:

– Партизани. Совіцькі.

– Де?

– Не в самому селі. Біля околиці. Ми ледь не напоролися, добре, Клен вчасно внюхав. Там лишився, пильнує.

Хмара повернувся до Максима. Автоматного дула не опускав, стало незатишно.

– Ну, ось тобі й твої, – мовив хорунжий. – Довго не шукали, усе само пішло.

– Ми пустимо його просто так, друже Хмаро?

Тепер на Коломійця в місячному сяйві дивилися вже два стволи.

– З нами піде, – сказав командир, і до полоненого: – Гляди, чоловіче. Зайвий крок, рух, слово, викажеш нас – першим здохнеш.

Виявилося, село було вже зовсім поруч, менше кілометра.

Цю відстань подолали швидко, одним ривком. Повстанці рухалися безшумно, темними тіннями. Максим намагався потрапити з ними у такт, теж пересувався так тихо, як міг, і все одно його супутники час від часу озиралися на нього й шикали – дуже чутно ступає. Звісно, проти них Коломієць відчував себе лише трошки зграбнішим за слона в крамничці посуду.

Безпомилково відшукавши в темряві місце засідки, Гармаш легенько штовхнув Максима в спину, пропускаючи поперед себе. Той ще нічого

не зрозумів до пуття, як із лівого боку вигулькнув Клен, а ззаду, у спину, між лопатками вперся ствол.

– Тихо будь, – прошепотів Гармаш, торкнувшись губами його вуха.

– Скільки їх? – спитав Хмара вже в Клена.

– Чота, не менше, – відповів той, кинув Коломійцеві. – Взвод повашому. Ще стоять, радяться. Про всяк випадок, друже Хмаро, ми в разі чого не впораємося. Хто знає, раптом їх тут більше. Село ж могли оточити, з різних боків зайти. Поки ви ходили, я підліз, послухав трохи.

– Про що говорять?

– Операція в них, – процідив Клен. – Хтось там свій, агент. Знають, де, що, у яких хатах брати.

– Я навіть підозрюю, хто складав списки, – буркнув Хмара. – Друже Клен, твій найменший брат зовсім скурвився.

Клен сахнувся, розправив плечі.

– Не спішися, друже Хмаро. Настрої Залісся давно відомі. Не один мій Яків має симпатію до совітів. Без нього голодранців вистачало. Тоді затихли, тепер своїх, бач, дочекалися.

– Хто б не завинив, люди через них страждають. Ми цього не зупинимо, друже Клен. Та за Яковом твоїм прийдемо. Уже не гнівайся.

– Як скажеш, друже Хмаро, – почувалася стримана відповідь.

Максим торкнув хорунжого за плече, повертаючи до себе увагу.

– Чого тобі? – запитав той, ніби щойно згадавши про бранця.

– Зараз не час і не місце, знаю, – швидко прошепотів Коломієць. – Але все, чим ти мене раніше лікував, сам же перекреслив. Знаєш, командире, убий мене тут.

Максим не грав і не кривив душею. Справді був готовий до смерті, бо, судячи з намірів бандерівців, його прикінчать або вже, або трохи згодом, але ще цієї ночі. Разом із тими, кого вважають зрадниками. З братом Гармаша, наприклад. Тож легше скінчити все швидко.

– Засидівся? – подив Хмари був щирим. – Куди рвешся? Жити набридло?

– Ви хочете влаштувати каральну акцію. Знищити в селі всіх, хто допомагає нашим партизанам. А зранку твоє рішення, Хмаро, – вивести мене й відпустити до своїх.

– Не відмовляюся. Що помінялося?

– Партизани тут. Шукати не треба, самі прийшли. Відпускай, Хмаро. Або стрілай, іншого виходу ти сам для себе не бачиш.

Очі давно звикли до темряви. І все одно Коломієць не міг роздивитися лиця повстанського командира. Проте хоч не бачив, але відчув неймовірну напругу Хмари та його запеклу боротьбу з самим собою. Коли хорунжий витер лоба рукавом, Максим відчув – таки правда, Хмара не знає, як правильно чинити, через те спітнів. А двоє його товаришів в очікуванні дивилися то на свого командира, то на свого полоненого.

– Так, – стиха мовив нарешті Хмара, звичним жестом відкидаючи з лоба пасмо волосся, повторив: – Так. Ти підеш із нами, Максиме.

– З вами – куди?

– У село. Усі ми тут троє знаємо та розуміємо, для чого сюди червоні партизани набігли. Тепер на своїх подивишся ти. Уважно дивись, Максиме, дивися й мовчи. І якщо після побаченого далі захочеш до них перебігти, тоді я твоє прохання вволю.

– Яке?

– Покладу на місці. Рука не здригнеться. Дарма, що ми отак попростому балакаємо. Ти станеш ворогом, а на війні ворогів знищують. Ти ж сам із цим згоден, хіба ні?

Максим промовчав. Рішення прийняте, змінювати його Хмара не збирається. Тож йому лишилося кивнути й разом із повстанцями обережно посунути в бік сільської околиці, огинаючи місце, де могли гуртуватися партизани.

Не встигли дістатися першої скраю хати, як попереду один за одним прогриміло три вибухи. Це партизани повідомили про свій прихід, розкидаючи гранати. Уже після першого розриву дружно загавкали сільські собаки, у відповідь грянули довгі автоматні черги, посипалися горохом зусібіч одиночні постріли гвинтівок. Ще за мить почулися людські крики, переважали розпачливі жіночі.

Намагаючись не пересуватися вулицями, четверо пробиралися городами, спритно долаючи невисокі тини й перетинаючи чужі обійстя. Хмара рухався попереду, за ним тримався Коломієць, двоє інших одночасно прикривали тил і пильнували, аби Максим не наважився на відчайдушний учинок, здатний погубити всю групу. Проте сам Коломієць поки не збирався провокувати, бо жодного рішення не прийшло взагалі. З голови ніби разом вимело всі думки,

зараз він діяв автоматично, лише приймав належним чином ситуацію та своє становище в ній.

Постріли тим часом не вгавали. До криків переляку й розпачу домішалися грубі, пересипані матом вигуки нападників. Хто чого від кого вимагав, Коломієць не міг розібрати, суміш звуків злилася в єдине ціле. Та враз стрілянина вщухла так само зненацька, як почалася. Хмара в цей момент здолав чергову перешкоду, перелізши через тин. Ступив кілька кроків, перетинаючи невеличкий садок. Інші вже сунули за командиром, і тут з протилежного боку, з вулиці у двір, ввалився гурт партизанів – свою появу супроводили криками й кількома пострілами в повітря.

А тоді коротко плюнув автомат, брязнуло скло: стріляли по вікнах.

– Виходьте сюди, суки! Поховалися, вашу мати!

Максим зненацька побачив для себе шанс, якого більше не буде. Гармаш, забувши, що має його контролювати, пригнувся, зробив крок уперед і вправо, переміщаючись до стовбура. Поправив при цьому кашкета, глибше насадивши його собі на голову, перехопив свій автомат, лаштуючи зброю до бою. Так само, майже синхронно з товаришем учинив Клен, тільки кількома стрибками перескочивши до іншого стовбура, на протилежному боці, аби розширити периметр оборони й сектор обстрілу.

Якщо зараз рвонуть вперед, зайцем, туди, до своїх...

Коломієць зігнув ноги в колінах.

Як за спиною опинився Хмара – не почув і не побачив. Ствол сильно стукнув у потилицю, боляче забивши, подряпавши шкіру на черепі.

– Не думай, – просичав хорунжий і вже потім тихим свистом привернув до себе увагу товаришів, показуючи, куди треба переміститися.

Велика копиця свіжого сіна, зібрана під дашком, покладеним на чотири міцних жердини. Якщо забігти туди, можна лишатися непоміченими, водночас бачачи, що відбувається у дворі.

З того боку партизани з гуркотом ломилися у двері.

Кивнувши, корячись наказу старшого, Клен, котрому до сінника було ближче, тінню майнув під прикриття. Щойно вмовився, зайнявши позицію й приготувавшись прикрити побратимів, туди метнувся Гармаш, залігши з протилежного боку.

– Пішов, – звелів Хмара.

Максим відчув – ноги не слухаються. Але так тривало недовго. Варто було зробити невеличке зусилля, і самі понесли. Коломійцеві зараз так само не хотілося, аби їх викрили й побачили. Раптом стало ясно: почнеться війна – опиниться між двох вогнів, і піди розбери, чия куля дістане раніше. Улаштувався біля Гармаша, поруч віддихався хорунжий.

– Чого вам треба, хлопці?! Нема в нас нічого, нема!

Голос лунав із двору, належав старому чоловікові, і навіть зі свого сховку Коломієць чув, як він тремтить. Чи то від переляку, чи від обурення й люті. А може, хтозна, змішалися всі почуття.

Обережно подавшись уперед, Максим виткнувся з-за копиці. Тут же відчув, як знову вперся ствол, тепер не в голову – у бік, куди міг дотягнутися Хмара. Зовсім недоречно подумалося: у хорунжого можуть здати нерви, бо не такий залізний, яким намагається виглядати у своїх очах і на людях. Без жодного приводу з боку Коломійця натисне на гачок – і все, приїхали. Навіть закортіло відсунути автомат рукою, уже сіпнувся – але враз завмер, прикипівши поглядом до драми, що розгорталася саме зараз при холодному світлі місяця.

Високий кремезний партизан у солдатській гімнастерці, перетягнутий навхрест патронташем, волочив із ганку за карк спідньої сорочки немолодого селянина, босого, у самих білих підштанцях. Старий не опирався, лиш махав руками, наче поранений птах. За ним із криком уже вибігала розпатлана молодша жінка, донька, невістка чи інша родичка, котра жила разом. На ній була лише сорочка, поверх якої жінка накинула велику квітчасту хустку. Побачивши її, інший партизан, у картузі козирком назад, піджаці з ватяними плечима та світлій сорочці навипуск, схопив за край, смикнув.

Жінка намагалася втримати хустку на плечах, та нападник виявився сильнішим – штовхнув її до стіни спершу автоматним дулом, потім, коли не подіяло, – ногою, луплячи не носакон кирзака, а всією підошвою. Нещасна відлетіла, ударилася спиною об стіну, з криком упала, зсунувшись донизу. Партизан же, нарешті заволодівши трофеєм, не придумав, куди подіти хустку, тож просто обв'язав нею себе під піджаком.

Поки займався цим, ще двоє вломилися в хату. Жінка, прудко підвівшись, кинулася за ними, та партизан із хусткою спритно спіймав

її за коси, рвонув, намотуючи їх на руку, потягнув:

– Куди, блядь бандерівська! Стояти, сказав!

– Пусти! Пусти, чортяко! – волила молодиця, пручаючись із усіх сил та, здається, не зважаючи на біль.

Боковим зором Максим помітив, як Гармаш стиснув автомат, а руки тремтіли від напруги. Потім знову перевів погляд на високого партизана, котрий саме валяв по землі старого. Досі не міг повірити своїм очам. Видивлявся, уперто переконуючи себе – помиляється, бо ніч на дворі, усяке може бути, не все здатен розгледіти до пуття. Проте чим сильніше напружував зір, тим скоріше його залишали останні сумніви.

Мордував старого Мирон Князев на прізвисько Князь.

Зрадник, який чомусь вільно почуває себе серед партизанів.

– Нічого нема в хаті! – розорявся тим часом старий. – Хлопці ваші вже приходили! Я пускав усередину! Вони по двору скрізь заглядали! Нема!

– Для визволителів нема, падло! А для бандер є, морда твоя брехлива!

– Для яких бандер?

– А ще ти німцям продукти здавав, сучара! Кажі – здавав німцям харчі, годував ворогів, мати твою?

Пустивши комір, Князь заходився завзято місити лежачого носакми.

– Та що ти твориш! – у відчаї зойкнула молодиця, кинувшись на допомогу старому.

Партизан із хусткою, котрий на ту мить уже пустив її волосся, ступив навперейми, сильно штовхнув у груди. Жінка впала на спину, біла сорочка від того задерлася вище колін, заголивши ноги, і вона тут же сіла на землю, судомно обсмикуючи край.

– Ти диви! – зареготав партизан. – Гляди, Мироне, яке тут добро!

З-за розбитої шиби долинув дитячий лемент.

– Там діти! Дітей пожалійте, виродки! – закричала жінка, зводячись на ноги, але не наважуючись більше робити різких рухів.

– Ага, діти! – знову реготнув партизан із хусткою. – Нам про тебе, Волосючко, усе доповіли! Волосюк твій, чоловік законний, батько он тих, хто там верещить, де? На фронті, може, з Гітлером воює?

Поки він говорив, Князь методично, та вже без помітного ентузіазму, швидше для годиться, копав лежачого старого. Жінка мовчала, лиш здригалася, коли з хати чувся дитячий скрик.

– Мовчиш? Так я тобі скажу! Твій Волосюк – у лісі. З бандерівцями. Воює зі зброєю в руках проти радянської влади. Значить, за фашистів. Хто проти радянської влади – той за фашистів, хіба не знала ти? А діти твої – бандерівські виблядки! Так чи не так?

– Не займайте дітей, – тепер її голос звучав відсторонено.

У хаті гримнуло кілька пістолетних пострілів.

З криком повернувшись, жінка кинулася до розчахнутих дверей. Назустріч вийшов один із партизанів з оберемком якихось речей, зав'язаних у зроблений із простирадла клумак. Друга рука стискала ППШ, тому не зупинив молодицю, відступив.

Максим до болю закусив нижню губу.

Савелій Болотов, він же Савка.

Її зустрів інший, виходячи за товаришем і ховаючи на ходу пістолет у кобуру.

– Діти...

Навздогін пролунав переляканий дитячий крик – гукали маму. Ноги знесиленої жінки підкосилися, вона осіла на землю, затулила лице долонями.

– Полякав трошки, – буденним тоном пояснив партизан. – Казав, аби мовчали, так ні. Шмальнув – язика у вишкварків повідбирало.

Його Коломієць теж впізнав.

Стиснув кулак, відрослі нігті вп'ялися в долоні.

– Нічого не буде твоїм байстрюкам, – Дмитро Зубов на прізвисько Зуб говорив знайомим Максимові спокійним тоном. – Це ми тебе попередили, дура. Наступного разу не грітимете своїх бандер. Усе для фронту, усе для перемоги, чула?

– А вона, глянь, яка кругла! – озвався партизан із хусткою, кивнувши на молодицю.

– Ніколи зараз, – зазначив Зуб, нахилився до жінки, узяв рукою за підборіддя, підняв голову, змусив дивитися собі просто в очі. – Ти почула? Сподобалася моєму товаришеві. Є привід повернутися, любов закрутити. Не все ж бандерівцям лишати, треба й радянським воїнам шматочок.

Жінка голосно схлипнула.

– Князь, лиши того діда. Робити більше нема чого?

Знизавши плечима, Князев відступив від жертви на кілька кроків, поцікавився:

– Надибали щось, крім сала, га, Зубе?

– Та ми сало й не шукали. То хай голодні. Глянь сюди.

Зі своєї позиції Коломієць не міг розглядіти, що саме Зубов витягнув із кишені й показав, хвалячись, Князеву. Підкинув у руці, а коли Князь потягнувся – жартома стукнув по долоні.

– Лапи геть. Потім поділимо. У них тут, бач, ледь не в кожній хаті рижйо [\[31\]](#). Забагатіли, кажуть, за Польщі.

Старий закректав, застогнав, спробував сісти. Це йому вдалося з третьої незграбної спроби.

– Хлопці...

– О! – Зуб вигукнув так, ніби щойно згадав про людину. – Тобі чого, діду? Не все знайшли? Хочеш ще щось видати, добровільно, у фонд Червоної армії?

– Дарма... Лишіть... То від жінки моєї лишилося... Собі на смерть беріг, хлопці...

– Тю! Так би і сказав відразу!

На очах у всіх, кого бачив і не бачив, Дмитро Зубов витягнув пістолет із кобури.

Постріл у голову.

Старий завалився на бік. Молодиця, волаючи від розпачу й жаху на все горло, кинулася до нього, не думаючи про те, що застрелити можуть і її.

Але нападників у цьому дворі вже нічого не цікавило. Саме в ту мить у небо із шипінням злетіла червона сигнальна ракета.

– Бачили? – кивнув на неї обмотаний хусткою партизан. – Завершуємо операцію.

Вони пішли з розграбованого двору спокійно, не озираючись.

Щойно зникли в виду, Максим розтиснув кулаки. Долоні змокрили, чого не помічав за собою раніше. А ще не відчув, як і коли Хмара забрав від нього автоматний ствол. Повернувся, глянув на хорунжого, дивлячись ніби крізь нього. Той запитав тихо:

– Що, підеш за своїми?

Коломієць повівся так, як тільки можна повести себе в даній ситуації, – промовчав. Не кивнув, не хитнув головою, не відвернувся.

Сів спиною до копиці, чекаючи подальших розпоряджень.

– Ясно, – сказав Хмара, і Максим враз перестав його переймати. – Друже Гармаш, приведіть мені когось із них.

– Саме з цих, котрі тут?

– Усе одно. Будь-кого. Ми ось із побратимом чекатимемо вас за околицею. На тому місці, де нині зібралися. Дві години, більше не даю. Не вкладаєтесь – не треба, ви мені зараз живими потрібні. Відділ без того купу людей за ці дні втратив.

...Вояки повернулися швидше. Весь час, поки їх чекали, Коломієць і Хмара так і не сказали одне одному жодного слова. Небо вже почало сірішати, повільно наближався ранній червневий світанок. Коли вони виринули з-за дерев, Максим побачив – прийшли самі, без полоненого, не виконали наказу командира. Та Гармаш відразу доповів, випереджаючи нарікання:

– Обійшлися так, друже Хмаро. Знали, до кого вступити.

– Ну?

Гармаш глянув на Клена. Той промовив глухо:

– Яків мій усе знає. Скурвився зовсім. Усяке в житті стається. Не думав, друже Хмаро, що в моєму...

– Значить, до Якова ви зайшли?

– Завітали, – кивнув Гармаш. – Постукали. Відчинив запросто, навіть не питав хто. Напевне, мав інформацію про нинішній напад.

– Щось сказав?

– Признався. Був би я сам – навряд би щось вдалося. А брата побачив, перепудився, штани намочив, валявся в ногах, коби не вбивали. Клен пообіцяв, той усе вивалив.

– Хто це був?

– Загін Маневича, – сказав Клен. – Де база, Яків не знає, і я йому повірив. Хто йому скаже. Реквізиція чи щось таке. Я так розумію, акція залякування. З тих, що совіти кругом по наших селах влаштовують.

Хмара глянув на Максима.

– Ти, виконавши своє завдання, до Маневича іти мав?

Той кивнув.

– Значить, знаєш, де вони стоять?

– Ні, – зітхнув Коломієць. – На карті координати не вказані. Мені дали назви населених пунктів, де в Маневича опорні точки й зв'язкові.

Мусили виходити таким способом.

– Залісся серед них було?

Знову ствердний кивок.

– Називали прізвище Якова Сердюка. Тепер уже можна сказати.

– Раніше, значить, говорити не хотів, – Хмара відкинув неслухняне пасмо. – Не виню. На твоєму місці... А, чого там говорити, сам же своїх побачив. То як, друже Клен, брата пожалів? Обіцяв же.

– Збрехав, – говорячи так, Клен дивився в бік, на схід сонця. – Мій гріх, друже Хмаро. Не зміг я. Жінку з дитиною тільки залишив. А Якова...

– Я все владнав, – утрутився Гармаш. – По заслuzі, друже Хмаро.

– Бог тебе простить, друже Клен, – хорунжий поправив автомат на плечі. – Ходімо назад, іти чимало. Потім вирішимо, з кого й коли за все горе спитати. Вирішимо, друже Максим?

Коломієць укотре відмовчався.

Сьогодні для нього не лишилося іншої дороги, ніж повертатися назад із повстанцями.

Частина третя

Ванда

Ситуація на терені дій відділу є краща для УПА, ніж для німців. Завдячувати це можемо прихильністю населення й проведеною чисткою ворогів нації та донощиків, головно поляків, що використовують кожену можливість, щоб зашкодити справі визволення України. Вони, так як і німці, згуртувалися по містах та районних центрах.

Зі звіту відділу Крука з групи «Богун» 10 червня – 11 липня 1943 року

21 – 28 червня 1943 року

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля

До початку сеансу лишалося сорок хвилин, і Ванда погодилася пригоститися морозивом.

Рекламні афіші надсилалися з Берліна централізовано, регулярний показ німецьких фільмів у генеральних округах курували відділи пропаганди. Місцеве населення мусило долучатися до культури Райху й звикати до неї. Так закликав доктор Геббельс, і коли говорив – крім німецького тут уже ніколи нічого не буде – зовсім не грав. Адже логіка процесу розширення території, яку контролюватиме Німеччина, не передбачала іншого. Він щиро вірив у власні слова.

До того ж кіно справді лишалося мало не єдиною розвагою в тилу, яка могла бути доступна як військовим, так і корінному населенню без надмірних додаткових витрат, навіть даючи прибуток. Франц Хольман зовсім недавно вкотре похвалився: збори від проданих квитків чималі, а значить, пропаганда й агітація теж здатні принести заробіток, що для практичних німців завжди було дуже важливим.

Поряд із німецькими існували також українські друковані видання, діяли церкви, хай під жорстким контролем окупаційної влади. Проте – і Ванда, як ніхто інший, знала та розуміла це, – на лояльність українців особливої надії нема. Тим більше, у світлі останніх подій, коли лісова армія й національне підпілля стали більш активними. Через те Ванда не раз проговорювала Ерику Венцелю: мовляв, українці тримають дулі в кишенях, а пістолети – під подушками. Їхню прихильність не купити, офіційно дозволивши створювати різні кишенькові структури: культурні, суспільні, навіть політичні. Вони лише використовують наданий ресурс. А потім, отримавши відповідний сигнал, зрадять та почнуть стріляти в спину тим, із ким ще вчора старанно обмінювалися нацистським привітанням.

Ось чому вона погоджувалася з Хольманом, яким би бридким цей хтивий товстун їй не був. Краще найняти кількох людей, котрі перекладуть німецький фільм та напишуть титри для загального розуміння, аніж підтримувати десятки спільнот, які тільки роблять вигляд покірних, слухняних та цілковито відданих режимові. Німецьке, чуже кіно, особливо якщо це кольорова музична комедія про

романтичні стосунки, корисніше для місцевих, аніж українська, видрукувана малим накладом на сірому папері газетка. Грамотний завжди прочитає між рядків. У тому, що українці давно навчилися говорити й писати про важливі для себе речі не прямо, а ніби ненароком та між рядків, Ванда Мостовська встигла переконатися.

Німців звідси рано чи пізно виженуть. Із Гітлером свої колишні вотчини поляки ділити не мали наміру. Значно більше проблем завдають українці, і то вже два десятки років. Тож Ванда, як і інші товариші по боротьбі, ровесники й старші, устигла вивчити ворожі методи. Без цього не навчишся давати їм раду.

Росіянину Єрмолову не конче треба знати, що Армія крайова ввійшла зі Сталіним у винятково ситуаційний союз. Принаймні їй хотілося так думати, та й пан Окулицький – Ведмедик – ніби тримав таку лінію. Стратегічно польське підпілля збиралося за підтримки радянських товаришів вибити війська Гітлера, звільнивши від них території, які кілька років тому належали Польщі. Потім почати переговори про відновлення порушених раніше кордонів.

Ванда не входила до верхівки підпільного уряду, не знала навіть малої частини всіх секретів та не мала уявлення про більшість домовленостей. Проте з інформації, яку отримувала регулярно, а також час від часу спілкуючись зі зв'язковими та бойовиками, робила однозначний висновок: польський уряд у вигнанні наполягатиме на правах військового та політичного союзника, щоб по закінченні звільнення захоплених німцями земель кордони Республіки Польща були відновлені по лінії, закріпленій та визнаній світом ще двадцять років тому. Чула Ванда й про плани польського уряду не лише зберегти кордон на сході, а й отримати від німців землі на заході й у Балтиці. Зокрема, претендували на Кенігсберг.

Українці ж при цьому нікуди з цих територій не подінуться.

Тому, передбачала Ванда, якийсь час доведеться зберігати стосунки з радянською владою, аби її армія допомогла остаточно скрутити в'язи внутрішньому ворогові. Тут навіть робити нічого спеціального не треба. Українці й без додаткових зусиль з боку поляків устигли за короткий час налаштувати проти себе Сталіна, його уряд та військове командування. Особливу надію Ванда покладала на партизанів. Хіба що мала певний сумнів щодо особового складу. Від своїх уже дізналася – у загонах, засланих сюди московським партизанським

штабом, є чимало етнічних українців. Велика ймовірність, що бандерівці зможуть швидко розкласти та переагітувати земляків зі Сходу, схиливши на свій бік.

Подібне вже ніби робиться.

Ванда бачила кілька листівок, у яких місцеві повстанці нагадують тим українцям, котрі прийшли сюди з червоними партизанами, про злочини комуністичного режиму, скоєні проти їхнього народу. Спілкуючись тепер тісно з пропагандистами, вона замислилася – адже подібну агітацію поширюють і німці, закликаючи зраджувати більшовиків та переходити на службу до Райху. Виглядало, що сторони підіграють одна одній, і це не могло не напружити.

Питання хвилювало настільки, що Ванда не стрималася – виклала його Єрмолову, поки вони неквапом прогулювалися центральним міським бульваром до ятки з морозивом.

– Тебе більше нічого не турбує? – щиро здивувався майор.

– Здається, нейтралізація загонів повстанської армії – наша спільна мета, – париувала Ванда, при цьому мило посміхаючись, адже німецький офіцер та жінка у формі мусили вдавати на загал невимушену світську розмову.

– Правильно тобі здається, – кивнув Єрмолов. – Тільки врахуй маленький нюанс, фройляйн, – широка посмішка на мить змінилася кривою, іронічною. – Коли твої німці...

– Вони не мої, прошу пана! – різко перервала Ванда, і збоку могло здатися – молодій гоноровій жінці не сподобався якийсь солдафонський жарт німецького офіцера.

– Добре, просто німці, – легко погодився Єрмолов. – Так ось. Вони, разом зі зрадниками, колишніми радянськими громадянами на кшталт того ж Юркевича, за яким давно плаче трибунал, займаються клепанням низькопробної брехливої пропаганди. Їхня мета – опорочити, оббрехати, зганьбити радянську владу. І комуністичні ідеали, утілені в життя товаришем Леніним та його наступником, товаришем Сталіним. Ти згодна, що той же Юркевич на замовлення відділу нацистської пропаганди бреше?

Про радянський режим та його звичаї Ванда Мостовська дещо знала, аби скласти власне уявлення. Командування АК теж не тішило себе надмірними ілюзіями. Проте інших сильних союзників у цій війні в поляків однаково не було.

– Згодна, – кивнула вона. – Усе це брехня.

– Наші бійці на фронті, а особливо партизани в тилу, так само розуміють це. Тому й не ведуться на німецькі фальшивки, змайстровані зрадниками Батьківщини під диктовку підручних Геббельса. Чому ти вирішила, що на них діятиме аналогічна брехня, склепана бандерівськими відділами агітації?

– Німці – чужі. Такі, як Юркевич, – зрадники.

– Вандо, бандерівці для радянських людей – такі самі зрадники. Служки фашистів. Радянські громадяни, котрі, опинившись на тимчасово окупованій ворогом території, під час війни вдягли ворожу форму. І почали працювати на нашого спільного ворога. Не бійся, так навіть краще – коли німці й українські націоналісти поливають радянську владу однаковим брудом. І досить про них, є важливіша справа.

– Яка?

– Морозиво, фройляйн Вандо. Порція смачного холодного морозива в спекотний літній день.

Вони саме наблизилися до ятки, і тітка, котра, як пам'ятала Ванда, продавала саме на цьому місці морозиво до війни, обслужила їх і тепер. Лиш тоді морозивниця пашіла здоров'ям, мала для кожного покупця, крім порції, ще кілька привітних слів й завжди вдягала чистий накрохмалений білий фартух. Відтоді жінка помітно схуднула, посміхалася через силу, більше з ввічливості, аби нічим не образити пана німецького офіцера. Замість фартуха вбрала білий медичний халат із заковченими рукавами, багато разів праний, від чого здавався не дуже чистим. Обслуговуючи, ховала очі, ніби щось украла, повторюючи, ніби молитву на службі Божій, bitte й danke.

Морозиво виявилось не смачним. Ванда знала це, та все одно намагалася при нагоді пригощатися й не відмовлятися від частування. Адже, повернувши морозивницю на бульвар, міська влада намагалася створити довкола хоча б хистку ілюзію миру, спокою, стабільності й контролю над життям. А Єрмолов, схоже, узагалі був байдужим до морозива, хоч такого ерзацу, хоч справжнього, довоєнного, жирного, вершкового.

Їхня прогулянка мала виглядати цілком світською, дружньою. Не викликати непотрібних підозр й не провокувати дурних розмов. Єрмолов та Ванда підстрахувалися від цього кожен зі свого боку. Та

однаково привертати зайву увагу прогулянка німецького інтенданта й співробітниці комендатури не повинна.

А безпечною їхня розмова могла бути лише під час такої прогулянки. Аж ніяк не в кінотеатрі, де вчетверте від початку літа за браком інших копій крутять знану напам'ять «Люби мене» з Марикою Рьокк [\[32\]](#).

– Командування дякує вам за підкинуту німцям інформацію про бандерівську акцію в Ташківцях, – сказав майор.

– Дякую. Чесно, мої інформатори не були до кінця впевненими, що вона готується. Тобто, – швидко виправилася Ванда, – акція готувалася. Проте, коли саме, точно не знав ніхто. Джерело, з якого її отримали, не надто надійне. Кажуть, є там різні нюанси...

– Уже нема, – відрубав Єрмолов.

– Тобто?

– А, не важливо. Усе відбулося. Німці шугонули бандер, підсмалили хвоста. Значить, все відбулося. Отже, нема нюансів. Треба, Вандо, рухатися далі. У цьому ж напрямку.

– Наприклад?

– Мене цікавить залізниця.

– Усіх цікавить залізниця.

– Точніше міст, відразу за Здолбуновом. Знаєш, як він охороняється?

– Уявляю. Можу організувати наше підпілля...

– Не треба. Уже не треба. Ми без вас маємо всі схеми, з місцями розміщення постів. Охорона посилена, виставлена з обох боків мосту. Знизу вода, хоч не глибоко, підібратися складно. Я б сказав, неможливо. Для успішної закладки під опори потрібні водолази... чи хтось із навичками... Коротше, мороки багато, часу мало. Рвонути треба згори.

Ванда не здивувалася. Лиш уточнила:

– Яким способом? Бомбити?

– Майже. Пронести міну на поїзд, скинути на ходу, на рейки.

Вона й двох секунд не подумала.

– Ніхто на таке не піде, товаришу майор. Самовбивць нема.

– До чого тут...

– До того! – відрізала, похопилася – надто голосно, знизила тон, повернула посмішку. – До того. У нас є прямий вихід на залізницю. З

машиністом можна домовитися, але він навряд чи готовий підривати себе разом із составом.

– Ніхто не каже про поїзд. Зірвати треба міст, – пояснив Єрмолов. – Міна буде з годинниковим механізмом. Його наведуть на п'ять чи навіть сім хвилин. На стільки, на скільки треба, аби состав переїхав. Зі свого боку наші потурбуються, щоб німці дізналися – диверсію скоїла так звана повстанська армія. Це все, що тобі, Вандо, треба знати.

Доївши морозиво, майор витягнув із бічної кишені кітеля картату хустку, витер кутики губів та липкі пальці. Ванда ще не впоралася зі своєю порцією, вертіла в руці, переварюючи почуте. Єрмолов тим часом зиркнув на годинник.

– О, фройляйн, запізнимося в кіно, – тут же засік боковим поглядом чепурну немолоду квіткарку, притримав супутницю за лікоть, рішуче попрямував у її бік. – Треба купити букетик. Жінки люблять квіти. Навряд чи твій гестапівець приревнує.

– Венцель. Ерик Венцель його звать, – вирвалося в неї.

Ванді не хотілося чути зайвий раз, що змушена підтримувати стосунки зі слідчим гестапо.

І не могла зрозуміти, чому всякий раз, коли Єрмолов під виглядом Оскара Крюгера виходить на зв'язок із нею, він постійно нагадує про це. Так, наче задоволення дістає від того.

Ніби носом тиче.

Звично показавши перепустку шуцманам на виїзді з міста, він вислухав від унтер-офіцера із залізною бляхою на грудях традиційне попередження про те, що треба бути обережним. Бажано навіть мати при собі охорону. Подякував, ще й спробував пожартувати: не така, мовляв, важлива персона, звичайний інтендант, до кожного армія солдатів не приставить. І коли «хорьх» нарешті залишив поліцейський пост позаду, Єрмолов скинув кашкета, розстебнув верхні гудзики кітеля.

Хотілося зірвати на комусь злість. І перевдягненому в єфрейторську форму водієві Колі пощастило, що майор вчасно стримався, бо коли в керівника групи поганий настрій, перепало першому, на кому зупинявся погляд. Єрмолов притримав вудила, бо вони ще не з'їхали з дороги, могли розминутися з іншими машинами, навіть автоколонами, і знервований Коля ризикував утратити контроль над ситуацією. Якоїсь

хвилини досить, щоб привернути до себе увагу, чого Єрмолов напередодні початку великої операції не міг дозволити собі та іншим.

Через те й злився.

Мало того, що сказав цій перевдягненій, зовсім не по-жіночому холоднокровній польській курві трохи більше, ніж вона мусила знати. На щире майорове переконання, з Ванди Мостовської досить отримати завдання, доповісти про виконання й не ставити зайвих питань. Є наказ провести теракт на залізниці, організувати підрив моста через річку. Усе, починайте. Як реалізуєте, якою ціною, Єрмолова не обходило. А так почав розводитися, ніби торгувався, переконував полячку та її підпільне керівництво – усе це треба зробити, щоб укотре спровокувати німецьку каральну акцію проти українських лісових бандитів, та й не тільки лісових.

Найбільше Василя Єрмолова бісила власна місія. Він уже не тішився зі свого досконалого знання німецької. Мова давалася легко, хлопчик мав природні здібності, до того ж пощастило з педагогом. Батька вбили на якомусь фронті ще восени вісімнадцятого, мама за рік померла від іспанки. Ще якийсь час Вася валандався з гуртами московських безпритульних, а потім його, відловивши на черговій облаві, розподілили в дитячий будинок у Сокольниках. Отам німецьку мову викладав учитель, якого вихованці вважали старезним дідуганом, а насправді йому було неповних п'ятдесят.

Університетський доцент лишився без засобів для існування, бо під мобілізацію не підпав, комісували, квартиру, у якій мешкав до революції, ущільнили, заселивши товаришами комісарами. Дружина з сестрою вирішили перебраться далі від небезпечної та голодної Москви, доцент прихворів, не хотів обтяжувати жінок собою. Ті ж пообіцяли надіслати телеграму чи знайти інший спосіб повідомити, де вони й куди треба їхати. Відтоді нічого про обох не чув. За короткий час чоловік продав чи обміняв на хліб усе, що мав, і погодився вчителювати в безпритульних, лише щоб не померти з голоду.

Більшість колишніх безпритульних учитися не хотіла. Мучити себе чужою мовою тим більше. Але Вася, котрий тоді ще відгукувався на справжнє прізвище, мав прізвисько, а не оперативний псевдонім, зачепився як за педагога, так і за предмет. Досі не міг пояснити, що саме привабило в німецькій мові. Зате став учнем – подарунком для

вчителя: не лише хапав науку на льоту, а й мав досить сили та авторитету, щоб навести порядок на уроці.

Потім, років через десять по закінченні школи, коли вже служив у НКВС і працював у системі ГУТАБу, побачив свого вчителя з німецької, зовсім старого, серед інших політичних в'язнів на пересилці. Спершу вирішив – помилився, коли звірився з документами – справді, усе сходиться, ще й стаття відповідна: участь в антирадянській підпільній монархічній організації. Нічого не робив, переконав себе – обізнався, у Москві багато чоловіків із однаковими прізвищами, збігаються також ім'я й по батькові. Узагалі, такими знайомствами тепер краще не хвалитися.

Коли почалася війна, Василь, на той момент ще не Єрмолов, але вже капітан НКВС, бачив себе ким завгодно. Наприклад, начальником особливого відділу якого-небудь полку, котрий особисто допитує захоплених у полон німців, потрошить їх, вивертає, мов рукавичку, доповідає про отримані зізнання. Чи, скажімо, керівником групи, що полює на прихованих ворогів та ворожих агентів у тилу, з корінням видираючи диверсантів. Або в партизанському загоні, воювати можна й треба в тилу противника, деморалізуючи зсередини. Та навіть припустити не міг, що через знання німецької й «наближений до арійського» профіль змушений буде вдягнути німецьку форму й удавати з себе іншу людину.

Майорові Єрмолову не подобалося прикидатися ані гіршим, ані кращим за того, ким він є насправді. Звісно, накази не обговорюються. Проте розвідником себе Василь далі не бачив. Коли йшов у формі обер-лейтенанта Здолбуновом, вітаючись зі справжніми німцями, ніби то були його ліпші друзі, кортіло витягнути «парабелум» і стріляти, стріляти, стріляти довкола себе. Потім, розкидаючи гранати, бігти до трофейної машини, яка чекає в засідці, й прориватися під прикриттям вогню, поки ганси не оговталися.

Єрмолов був сміливою людиною, та аж ніяк не мріяв загинути привселюдно, хай перед тим на той світ уже забрано разом декілька ворогів. Навпаки, щойно його вперше закинули в німецький тил, тоді ще не на чолі групи, а тільки заступником командира, відразу зрозумів: диверсійна робота – саме те, до чого лежить душа. Стрімко налетів, ударив зненацька, зчинив бучу, швидко й організовано відступив. Стріляти з-за рогу, нападати ззаду, заходити з-за спини Єрмолову

подобалося не менше, а навіть більше, ніж устрявати у відкритий бій. Це дозволяло майору лишатися самим собою, не граючи жодних нав'язаних, хай і вищим керівництвом, ролей.

Тож розвідником, холоднокрівним лицедієм, Василь Єрмолов себе в жодному разі не бачив. Та писати рапорт, тим більше на ім'я самого товариша Судоплатова, він не збирався. Реакція була передбачуваною. Наслідки для офіцера, котрий відмовляється виконувати бойове завдання у військовий час, – так само.

Це була одна з причин, чому Єрмолова дратувала Ванда. Так само не професійна розвідниця, полячка давала собі раду легко, без надмірного напруження. Майор навіть не сумнівався, що їй подобається спати з гестапівцем. За великим рахунком, уважав він, не аж такі важливі відомості пані Мостовська видоювала з Ерика Венцеля в ліжку. Тим більше, останнім часом у слідчого з'явилося більше роботи, затримується, ночує в кабінеті, буває – мотається районом, і став зовсім не такий контактний, як раніше. Принаймні, так пояснювала Ванда зниження результативності своєї роботи як агента.

Не маєш змоги обробляти свого німця – займися диверсією на мосту. І без питань, зайвих і недоречних.

Саме так кортіло відповісти Ванді сьогодні.

Та майор чудово розумів: вона негайно доповість своєму керівництву. Результатом напевне стануть тертя з польським підпіллям та Армією крайовою, нехай невеликі, та й у такому обсязі не потрібні зараз, коли партизанське з'єднання Ковпака вже вирушило в великий рейд по німецьких тилах. А паралельно на ділянці фронту між Курськом та Орлом готується велика військова операція.

Завдання Ковпака – послабити ворожий тил, розпорощувати сили, відтягувати на себе резерви.

Завдання таких підрозділів, як загін Маневича, – створювати сталі бази та опорні пункти у волинських лісах, забезпечуючи з'єднання можливістю для маневрів. Заодно – співпрацювати з польськими партизанами, котрі так само мають ділянку лісового фронту.

На тих, хто назвав себе Українською повстанською армією, жодна з цих сил не розраховувала. Її не брали до уваги ані в ставці Верховного Головнокомандувача, ані в штабі партизанського руху. На бандерівські загони не робили жодної поправки. Їх у кращому разі розглядали лише як німецьких союзників, а отже – такого самого ворога, як німця.

Тепер, виявляється, українці не просто крутяться під ногами, заважаючи всім довкола.

Вони претендують на те, щоб стати основним військовим гравцем на великій території від волинських лісів до карпатських гір, щонайменше.

Тож завданням групи Єрмолова несподівано для самого майора стала не активна боротьба з фашистами, а провокування німців на масштабні каральні акції проти українських повстанців. Вони вже почали ворушитися, розвідка донесла про ухвалене командуванням Поліції безпеки і СД рішення про організовану війну з націоналістами [33]. Ото цікаво: бандити воюють з бандитами, фашисти з бандерівцями, та хай уже так і буде. Лишається тільки підкидати дровець у вогонь, що органам НКВС завжди вдавалося найкраще, коли треба зіштовхнути між собою своїх ворогів й дивитися збоку, чим усе закінчиться. І потім добити того, хто переможе.

Подобається полякам чи ні, але вони будуть вимушені цей час грати на боці Єрмолова. І в ту гру, яку майор нав'яже союзникам.

Міркуючи так, не помітив, як Коля вже звернув із широкої дороги ближче до лісу.

«Хорьх» пірнув у гущавину.

Єрмолов нарешті скинув ненависний кітель.

Ліс, район Здолбунова, база відділу УПА

Для розмови Хмара відкликав Коломійця не в бункер – чоловіки просто відійшли вбік, трохи далі від куренів на галявині.

Уже кілька днів Максим не міг зрозуміти, хто ж він такий тут, серед повстанців. Після повернення із Залісся його не взяли під варту. Хоча й не запропонували стати одним із них, не видали зброю. Коломієць їв з одного казана з бандерівцями, спав поряд із вояками. Говорив про різні речі з чоловіками, більшість із яких була приблизно одного з ним віку.

Невідомо, чи став Максим для них другом, проте ворогом його вже тут не сприймали. Звісно, Коломієць час від часу ловив на собі криві, не надто приязні погляди когось із бійців. Проте той, хто ставився до нового товариша з підозрою, тримався подалі, не вступаючи в розмови.

Першої ж ночі, коли Максима не взяли під варту, сталася невеличка пригода. Він прокинувся, бо захотів до вітру. Підвівся обережно, щоб нікого поруч не розбуркати. Крізь гострі й щільні верхівки дерев проглядалося на диво чисте, всипане зорями небо. Місячне сяйво зараз розтинали навіть рясну темряву чорного лісу, і він міг роздивитися на всі боки, перевіряючи, де можуть бути вартові і як би зі своєю потребою на них не наскочити. Потім подався, скрадаючись. І вже коли забрів далі за стовбури, примостився під один й почав розстібати штани, поруч, мов мара з хащ, виринув Гармаш.

– Стій. Куди зібрався?

Говорив тихо, теж не збираючись будити інших. У правиці Максим побачив наган, та ствол поки дивився в землю. У тому, що вояк стрілятиме, не вагаючись, щойно виникне така потреба, Коломієць не сумнівався. Як і в тому, що повстанець не промаже.

– Оправка, – пояснив так само тихо. – Пісяти припекло. Що не ясно?

Гармаш далі грався револьвером, та тримався вже не так войовниче.

– Ну, давай. Цюняй.

– А ти подивишся? Не бачив ніколи? Як мені чогось більшого закортить – теж стоятимеш тут? Ще й шматок газетки подаси?

– Лопух корисніше, – Гармаш неквапом сховав наган у кобуру. –
Гляди мені. Я все бачу.

– І що ж ти бачиш?

– Усе, що треба, – вояк відступив на кілька кроків назад. –
Спробуєш тікати, сам дожену, бо кулею не вцілю, темно. І не надійся,
ти в цьому лісі все одно немовля. Я скорше наздожену, ніж підстрелю.
Ясно?

– Та ясно вже, ясно! – Максимові пальці вже впоралися з
ширинькою. – Ось легше мені зараз стане, тоді про все й поговоримо.
Це за бажанням, звісно. Твоїм. А тікати мені, до речі, нема куди. Тому
спи спокійно, дорогий товаришу.

Знизавши плечима й визнавши в такий спосіб власну неправоту,
Гармаш відступив ще далі, зник з очей. Оросивши стовбур, Коломієць
привів галіфе в порядок і, вертаючись назад до табору, не зустрів свого
вартового. Укладаючись назад на своє місце, Максим зрозумів – тепер
довго не засне, бо треба добре подумати над власними словами, які
щойно вирвалися проти його волі. Значить, точно засіли глибоко,
чекаючи нагоди вирватися назовні.

Іти Максимові Коломійцю справді не було куди.

Партизанський загін «Суворов» для нього закритий, бо там уже
прилаштувалися вчорашні кримінальники Зуб, Савка й Князь – на
законних правах бійців Червоної армії. Досвід оперативної
міліцейської роботи, а ще більше досвід тісного спілкування з
блатними в таборі підказував: жоден із компанії не зізнається в намірі
зраджувати й тікати, куди очі бачать.

Буде добре, якщо Зубов, лідер бандитського гурту, скаже, що їхній
командир, колишній – чи вже чинний, хрін його батька розбере! –
старший лейтенант Коломієць загинув у бою. Чи під ним не розкрився
парашут, як під нещасним Попом. Та знання подібного контингенту
підказувало інший, не вигідний для Максима сценарій: Зуб цілком
може заявити про намір старшого групи зрадити. Причин повно.
Наприклад, образа на радянську владу за те, що посадила за ґрати.
Інші двоє дружно підтвердять.

Коломієць уявляв собі механізм перевірки. Звичайно, у загоні
Маневича спершу прибульцям не повірили, тож відбили по рації запит
відразу до Москви. Там швидко підтвердили ненадійні факти з його
біографії. І свідченням кримінальних злочинців, котрі свідомо

відгукнулися на заклик й пішли захищати Батьківщину від фашистів, напевне повірять не лише в загоні «Суворов».

Значить, міркував Максим, укотре перевернувшись із боку на бік на розстеленому плащ-наметі, його поява серед радянських партизанів із правдою про те, що дійсно сталося в нічному лісі, нічого не змінить. Навпаки, далі віритимуть таким, як Зубов, а не йому. До того ж, навіть якщо матиме шанс довести все ж таки власну правоту, однаково доведеться пояснювати, де тинявся весь цей час. Заблукав у лісі? Шукав партизанів? А що їв, що пив? На змученого голодом не схожий. Прихистили місцеві? Добре, показуй, хто й де, нехай це підтвердять.

Словом, шансів вижити серед радянських партизанів, хоч і в загоні Маневича, хоч десь-інде, у нього не було.

Так само не мав жодних шансів уціліти, вирішивши втекти від повстанців та рухатися до лінії фронту. Припустімо, одного разу дійде, хай до російського Белгорода, що досить далеко звідси. Відразу ж потрапить до відділу НКВС, де доведеться відповідати на ті самі питання: де був, що робив, хто завербував, на кого працюєш. Довести власну невинуватість буде неможливо. А потрапити по етапу назад у табір, тільки тепер ще далі на Північ, – кращий із можливих варіантів, гірший – трибунал та розстріл на місці за зраду Батьківщині. Нехай нікого не зрадив, його розстріляють про всяк випадок.

Максимові Коломійцю не хотілося класти життя отак, задурно.

Тож якби ще кілька тижнів тому хтось сказав, що найбільш безпечним для нього далеко за лінією фронту буде саме військовий підрозділ тих, кого називають бандерівцями, – просто покрутив би пальцем біля скроні.

До того ж була ще одна обставина, яка заважала вирішувати власну долю.

Побачений уночі погром та грабунок, учинений у селі радянськими партизанами, поставив під великий сумнів правильність їхніх дій. Аби ще грабували Зубов із компанією, зрозуміти можна. Проте в злочинні дії втягнуто військовий підрозділ загону «Суворов». Є підозра: це не перша подібна акція й далеко не остання. Покараний за пограбування та вбивство мирних цивільних людей ніхто не буде, бо командир Маневич напевне знає, що відбувається. Без його відома подібне не коїться.

З огляду на злочин, спланований та скоєний ним самим, Коломієць не вважав себе святим. Проте знав: усьому є межа, навіть на війні. Отже, навряд чи зможе спокійно сприймати партизанські звичаї.

Кілька наступних днів після того Максим, наче так і треба, піднімався разом із вояками, шикувався, виконував усе, що й нове товариство. Хіба не ходив вартувати, не брав участі у військових нарадах та не доглядав за зброєю. Проте його дуже швидко й без особливих суперечок поставили на тилову службу: займався багаттям, варив їсти, навіть старанно зробив вигляд, що не почув, за що Назар, зовсім молодий вояк, дістав потиличника від Середи. А хлопчина лише бовкнув, досить щиро:

– То як, їсти кашу не боїмося? Москаль варив. Мо', потруїть нас. Чи вже надзюрив туди, не?

Коли старший товариш відважив по шиї – замовк, не протестував. Якщо й пожартував, після того подібний гумор зник з обігу.

Насправді Максим чекав якихось рішень від Хмари. Адже не могло тягнутися довго, щоб у бойовому загоні перебував чоловік із не до кінця визначеним статусом. І щойно хорунжий покликав на розмову, відразу зрозумів: крига скресла, зараз почує щось на кшталт остаточного вироку. Спокій кирпатого хорунжого не обманював: Хмара здебільшого лишався спокійним.

Хоч у надто критичних ситуаціях Коломієць його не бачив за короткий час знайомства.

– Закуриш?

– Не відмовлюсь.

Максим пригостився щедро порізаним самосадним тютюном, до якого вже встиг звикнути. Затягнувся, пускаючи дим убік.

– Для цього кликав?

– А хоч би й на перекур.

– Але ж не на перекур, пане хорунжий.

– То є правда, – кивнув Хмара й відразу перейшов до справи, запитавши руба: – Ти з нами тепер чи як?

– Ніби лишився, – сказавши так, Коломієць тут же виправився: – Тобто, ви самі лишили мене в загоні. Значить, довіряєте.

– Спробував би втекти – не вийшло б.

– І це я чудово знаю, Хмаро.

– Тому й не пробував?

– Не хотів.

Їхні погляди зустрілися. Максим не витримав першим, відвів очі, зробив нову затяжку.

– Чого не схотів? З нами бути вирішив? – тиснув Хмара.

– Слухай, а може так: я сам по собі. Не з вами, не з ними – ні з ким.

– Ніби мудрий. А такий дурний, прости Господи.

– Чого це?

– Війна. Навіть як сильно захочеш сам по собі триматися, нічого в тебе не вийде. З кимось однак муσιш бути. Здоровий сильний чоловік, умієш стріляти, даєш собі раду. До німаків зібрався?

– Ти, Хмаро, сам у це віриш?

– Не вірю, – легко погодився хорунжий. – Тоді, виходить, до совіцьких. Вони тобі наче свої... Чи вже ні?

Коломієць здогадувався, якої відповіді чекає Хмара. Та мовив після короткої паузи:

– Там багато хороших речей. Правильних, як я вважаю.

– Де?

– На тому боці, – Максим кивнув через плече. – Ви тут говорите різне про радянську владу. Але вона, Хмаро, в основі своїй непогана. Тутешні люди просто мало при ній пожили.

– Доста пожили! – відрубав хорунжий. – За поляків більше. Та два роки з товаришами так само під горло стали, як двадцять із панами. Через те, друже Максиме, у нас по селах та містах німців попервах квітами й хлібом-сіллю зустрічали. Думали: нарешті воля. А Гітлер, між іншим, обіцяв її всім, кого тримали в неволі комуністи. Так само, як Сталін клявся народи від рабства звільнити та життє на райське перетворити. Слова, чоловіче, усі говорять однаково хороші, красиві й правильні. По ділах суди. А Сталін наробив не менше горя, ніж Гітлер. І ти, друже Максиме, се мав би на власній шкурі відчути.

– До чого ці розмови? – наїжачився Коломієць. – Знову вербовка?

– Сам же казав – сидів у тюрмі, бо совіцького міліціанта вбив.

– Я застрелив його, бо він не відповідав своєму званню. Через його наклепи загинули достойні люди.

– Значить, особиста помста. Ти стати суддею й катом вирішив. За це понести заслужену кару згодився. Потому вийти й жити так, як жив далі. Я правильно тебе розумію?

– Десь так.

– А скажи мені, будь ласка, друже Максиме, – той міліціант, тобою покараний, він хіба один такий? Може, на інших просто не знайшлося таких, як ти, сміливців із револьвером?

Шукаючи правильну відповідь, Коломієць докурив цигарку. Розтерши залишки пучками пальців, струсив їх на траву собі під ноги. Для чогось обсмикнув поли гімнастерки.

– Таких багато, визнаю. Було і є. Прикриваються партійними квитками й посадами. За правильними гаслами ховають гниле нутро. Але, пане хорунжий, товариш Сталін про кожного з них не знає. Керівник великої країни не може й не мусить втручатися в справи та наводити порядок десь у Миргороді чи іншому маленькому містечку. До речі, – Максим пожвавився, – навряд чи товариш Сталін знає про те, як поводять себе з цивільним населенням окремі радянські партизанські загони! Люди, особливо по селах, жили за радянської влади, чекають на її повернення, а так втрачається лояльність тих, на кого...

– Ні!

Перебивши його різким викриком, Хмара поправив пасмо волосся, разом витираючи крапельки поту, що раптом дрібно й рясно вкрили лоба.

Потім повторив, уже спокійніше:

– Ні. Не окремі загони. Грабують, тероризують, убивають людей по селах червоні партизани масово. Легше знайти тих, хто тихенько відсиджується в лісах чи веде, як належить, збройну боротьбу з німецькими військами. Наші відділи мають повну інформацію про погроми й безчинства, скоєні совіцькими партизанами не лише тут, біля Здолбунова. Вони мають таке завдання, друже Максиме. Є протоколи допитів захоплених у полон бійців та навіть командирів. Ними в нашій службі безпеки займалися. Довго не пручаються, скоро все розказують.

– Брешуть. Бояться за своє життя.

– Ти ж і впертий, Коломієць! Хіба в катівнях НКВС ні в чому не винуваті люди себе не обмовляли? Чи не підписували фальшиві папери, де признавалися, як створили антисовіцькі організації чи брали в них особисту участь? А таке буває, знаю. У нашій СБ такі ж самі костоломи сидять. Візьмуть на станок чи припалять у пахвині – в

усьому зізнаєшся. Але не про те зараз мова. Хоча б тому, що нині війна. А ваше енкаведе живих людей катрупить десятки років, незалежно від того, воюємо чи мир. Та як собі хоч. Можеш жодному моему слову не вірити. Лише повторю: совіцькі партизанські загони отримують завдання схилити місцеве українське населення на свій бік. Тих, хто не ведеться, залякують. Привід – зв'язок із бандерівськими, як у них кажуть, бандами. Але через насильство знаходять те, від чого тікають, – навіть ті селяни, котрі були лояльні, від совітів сахаються. Значить, чекають української влади. Села, друже Максиме, є наша основна підтримка. Ось чому НКВС робить усе, аби селян масовим терором у тилу застрашити. І опори, і допомоги нас позбавити. Досі віриш, що ваш Сталін про таке не знає?

Коломієць вирішив відмовчатися. Хмара вів далі, потроху заводячись:

– Без відома Сталіна в Москві чи Гітлера в Берліні – нічого в державах, котрі вони загарбали, не відбувається. Комар не чхне без того, аби за годину про це вождеві не доповіли. У письмовому вигляді. То принцип диктатури є, друже Максиме. Довго не буду пояснювати, бо не про те хотів поговорити. Але раз уже ми при цьому... Скажи, хіба ваш Сталін міг не знати, що той міліціант, застрелений тобою, – насправді ворог, котрий радянську дійсність ганьбить та комуністичні ідеали перекручує? Не треба, я тобі сам скажу: ні, не міг. Сталін чудово все знає та розуміє. Навіть заохочує подібні дії. Бо в них, у беззаконні, безкарності, що породжують тотальний страх, і є вся суть влади, яку він утримує та поширює. Гітлер нічим не ліпший.

– Чому ж війна?

– Міряються, хто сильніший. Двоє тиранів світ ділять. Раніше домовлятися на словах могли. Потім уже ні. Ми ж, не лише українці, а й інші поневолені народи, маємо скористатися шансом. Та бити обох, кожную сторону ослаблюючи, виснажуючи. Чужого нам не треба, повернути б своє. Ось чому на повстанчу армію зараз як Сталін, так і Гітлер зважає. Ми, друже Максиме, є сильні.

– Настільки сильні, що ховаєтеся в лісах, – не витримав Коломієць.

– Але ж вони в ліси не лізуть! – вигукнув Хмара. – Хіба досі не помітив? Німаки сюди носів не потикають! Бояться. Тож червоні партизани для нас небезпечніші. Бо ж кругом, наче сарана, лізуть. Та й методи, бач, які. Нічого, ще трохи – і з нашим, українським військовим

та політичним керівництвом усі сторони почнуть домовлятися. Навзаєм маємо в плані вимагати надати владу українцям на своїй землі. Готові далі мирно жити з усіма, хто наші права на власну державу поважатиме. Така ось, як кажуть, доктрина. На тому з політикою все, друже Максиме. Згоден? Чи, може, напишеш скаргу своєму Сталіну, повідаєш щиро про безчинства партизанів? Обіцяю – по своїх каналах, через підпільну мережу, твоя писанина до адресата дійде. Наведе порядок залізною рукою, не?

Коломієць укотре промовчав, подумки картаючи себе – адже легко програє суперечку, здає позиції лісовому командирові, бо хорунжий вголос говорив те, про що сам Максим, опинившись у таборі та маючи на роздуми значно більше часу, іноді розмірковував. Нехай гнав від себе непотрібні й небезпечні думки – вони ж усе одно незабаром поверталися знову. Проте визнати зараз правоту Хмари означає повну й безумовну капітуляцію.

Ніби однаково не маєш виходу.

Та все ж самолюбство грає, будь воно неладне...

– Добре, – кахикнувши, мовив Хмара. – Я тебе ні до чого не агітую. Розмова сама, бач, так пішла. А діло в мене до тебе ось яке. Про тебе, Максиме Коломієць, негайно повідомлено в районний відділ СБ ОУН. Я мав розуміти, що з тобою робити. Адже досі не ясно, хто ти – свій чи чужий. Військовополонений чи особа, котрій голову сталінською комуністичною пропагандою заморочили. Відповідно до того є розпорядження прийняти остаточне рішення. Уранці надійшов грипс, це наказ, я мушу його виконувати. Відділ, яким я керую, повинен активізувати дії, виявляючи та по можливості винищуючи совіцькі диверсійні та терористичні групи. Сам розумієш, непевна людина серед нас у такий час просто не потрібна.

– То приймай. Ти ж командир.

– Мене цікавить твоя думка, друже Максиме. З нами ти чи проти нас. Перебуваючи на нашому боці, ти не можеш повернутися до червоних партизанів. Якщо ти хочеш далі захищати Сталіна, тобі не вільно лишатися серед нас. Пустити тебе на всі чотири боки я так само права не маю. До речі, – Хмара легенько посміхнувся, – я намагався кілька днів тому так учинити. Сам бачив, що з того вийшло.

– Нічого не вийшло.

– Правильно. Не тягни більше. Твоє слово.

– Лишаюся.

Це вирвалося саме по собі. Коломієць навіть не розумів до кінця, які саме відтепер бере на себе зобов'язання й чи взагалі щось комусь винен. Він справді, як пересвідчився вкотре за короткий час, жодного інакшого виходу в цій ситуації не мав.

– Добре, – кивнув Хмара. – Але цього замало.

– Чого саме?

– Бажання. Чесно кажучи, друже Максиме, я мав підозру, як ти відповіси. Усе одно не можу, не маю права тобі зброю видати й до свого відділу вояком зарахувати. У таких випадках існує наказ новачка перевірити.

– У бою, не інакше?

– Правильно мислиш.

– Хрещення кров'ю? Прив'язуєш, замазуєш?

– Бойове випробування. Треба ліквідувати ворога. Довести, на що здатен. Уцілієш – добре. Уб'ють – це війна, сам розумієш. Ти ж, коли стрибав сюди з літака, коли давав згоду бути диверсантом, чудово розумів – можеш загинути. Нічого нового, до чого б ти як мужчина, як воїн не був би готовим, я тобі не пропоную.

– Цигарку ще запропонуєш?

– Прошу дуже.

Коломієць слинив її неквапом, заглибившись у процес та водночас зважуючи подумки всі «за» та «проти». Закуривши, сказав твердо:

– Я не піду просто зараз убивати партизанів.

– Рука не підніметься?

– Не твоє діло. Розумій, як хочеш.

– Усе я чудово розумію, друже Максиме. Поки ти ще не дозрів, ніхто аж так ризикувати не збирається. Посилати тебе на бій із тими, кого ти вважав своїми ще кілька днів тому, – не мудро. Легковажно, я б так сказав. Матимеш інше завдання. Готовий?

Дивлячись, до чого, подумав Коломієць – але вголос сказав:

– Слухаю.

Хмара вкотре відкинув непокірне пасмо з лоба.

– Збирайся. Одягнеш стрій із відзнаками працівника допоміжної поліції. З тобою буде Гармаш, уже маєте спільний досвід.

– Куди підемо?

– Здолбунів. Вас зустріне Богдан, наша людина, з місцевого підпілля. На одну гниду виведе. Ось, – хорунжий витягнув із кишені чорних галіфе й простягнув Максимові кілька складених вчетверо друкованих аркушів. – Пропаганда й агітація найгіршого ґатунку. Проте дуже якісно зроблена. У рази краще, ніж коли се німецькі творці роблять.

– Тобто?

– Глянеш одним оком, з чим маєш справу. Людей лякають бандерівцями та співпрацею з ними. Здавати продукти закликають, на роботи до Райху вербуватися. Причому так солов'їно, що дехто навіть починає вірити. Отже, це працює. А займається таким Станіслав Юркевич.

– Росіянин?

– Є відомості – колишній комуністичний працівник. До німців перейшов. Усе, що можна, і всіх, кого можна, зрадив. Допомагає йому в цьому полячка, така собі Ванда Мостовська. Служить у комендатурі в Здолбунові. Ліквідувати бажано обох.

– Жінку – так само?

– Коли матимеш вибір – ліпше застрелити Юркевича. Для тебе, друже Максиме, думаю, акція прийнятна. Покарати зрадника, гідний вчинок. Правильний.

Хмара остаточно переграв.

Зі сказаним Коломійцеві важко, просто неможливо було не погодитися.

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля

Знадвору пошкреблися, потім легенько постукали.

Ванда спала сторожко, тож розплющила очі, уже коли почула шкряботіння. Завмерла, нашорошила вуха, намагаючись зрозуміти, чи даремно сполошилася серед ночі. Стояла задуха, та Ванда все одно зачиняла вікна, коли її не було вдома чи лягала спати. Удень крізь вікно до помешкання міг проникнути хтось небажаний, чужий, і то не навіювання: вона щиро вважала, що для підпільниці лишати прочиненими вікна – однаково, що тримати розчахнутими двері. Тож дозволяла собі провітрити оселю лише тоді, коли поверталася додому, була в хаті, та спати ще не вкладалася. Можливо, це дурниця – але нехай вона буде найменшою дурістю в нинішній час.

Коли обережно стукнули, Ванда рвучко підвелася, сіла, миттю прогнавши від себе залишки сну, сягнула рукою під подушку, до «вальтера», який ніколи не тримала на запобіжнику. Покрутивши головою, спробувала вловити, звідки лине сторонній звук.

Тук. Тук. Тук.

Третє «тук» вийшло сильнішим, ніж перші два. Кого б лихий не приніс серед ночі, незваний гість починав нервувати. Ванда ж справді ні на кого не чекала. Більше того, сьогодні взагалі планувала лишитися з Венцелем у нього на квартирі, ніби планувалися якісь світські посиденьки у вузькому колі. Але, як часто тепер стається, плани гестапівського слідчого раптово помінялися, гостювання було скасоване, і Ванда неочікувано для себе отримала вільний вечір.

Від Хольмана відбилася, бо той знав – вона йде до Венцеля на вечірку, і пропагандиста не конче ставити до відома, що її скасували. Юркевич працював над черговою агіткою, і допомога, читай – послуги перекладачки з комендатури, йому поки що не потрібна. Жодних інших зустрічей не планувала, тож могла наодинці з собою, у тиші, випити чаю, витягнутися на ліжку горілиць, вимкнути світло й поміркувати, як правильно підійти до отриманого від Єрмолова завдання.

Незчулася, як заснула.

Стукнули знову. Третя спроба свідчила – ззовні нервують. Добивалися наполегливо, звук підсилювався, і його могли почути надто цікаві сусіди. Тож, ковзнувши з ліжка, виставивши «вальтер» перед собою в зігнутій у лікті руці, Ванда босоніж рушила на звук – незваний гість підібрався з садка, куди виходили вікна зали. На ходу підхопила вільною рукою легеньку шовкову шаль, подарунок Венцеля, накинула так зграбно, як дозволяла діяти одна ліва, прикрила плечі включно з викотом білої комбінації.

Світла не вмикала. Підступивши до потрібного вікна збоку, обережно посунула вбік фіранку. Потім, простягнувши руку, відчинила квартиру, даючи знак – вона тут, можна говорити. Знадвору почулося польською:

– Води напиться, ласкава пані!

Пароль, отриманий від районного інспекторату Армії крайової, звучав кумедно, як більшість умовних фраз. Ще більш дивним було почути його проти ночі. Єдине, що щиро здивувало Ванду: навіть грубе порушення конспірації, для якого напевне є серйозні підстави, не зробило можливим нехтувати правилами. Значить, треба самій дотримуватись їх, і вона відповіла:

– На сусідній вулиці є помпа, там свіжа холодна вода, – після чого різко змінила тон: – Якого дідька, курва ваша мама! На Бога, панове! Чи ви повар’ювали? По яку холеру тут пхаєтеся?

– Пустіть, пані Вандо. Не через квартиру ж говорити.

І то так. Зітхнувши, Ванда, мить подумавши, поклала пістолет на стіл.

Потім, щільніше запахнувши шаль, вийшла в передпокій, посунула міцний засув, відчиняючи вхідні двері.

Мимоволі сахнулася – у темній проймі виросла чоловіча постать, котра відразу ж почала валитися просто на неї.

Ванда навіть не відступила – відстрибнула назад, углибину помешкання. А тимчасом чоловік на порозі не впав, таки втримавшись на ногах, зіперся об одвірок, лише тоді посунув униз. Ззаду його підхопили, спритно розвернули, утягнули всередину, Ванда почула коротке, наказове:

– Двері!

Оминувши прибулих, Ванда знову закріпила клямку. До темряви очі вже звикли, і вона розгледіла того, кого раніше впізнала по

голосу, – Павла Круля, конфідента інспекторату в Здолбунові. Павел координував діяльність підпільних груп у регіоні, легалізувавшись на поліцейській службі в охороні залізниці. Саме через нього Ванда збиралася шукати виходи на машиніста чи провідника, котрий погодиться за гроші скинути в потрібному місці валізу з вибухівкою. Більше того – Круль уже отримав указівку і мав би незабаром доповісти про перші результати.

Щось пішло не так і не туди, раз Павел, нехтуючи всіма правилами конспірації, приволік до неї серед ночі пораненого.

– Світла дайте!

Ванда щільніше запнула фіранку, перевірила інші вікна, лише потім засвітила газову лампу. Піднесла ближче до чоловіка, котрого Круль тим часом обережно заводив до зали. Той волочив ногу. Ванда підкрутила гнотик, аби горіло яскравіше.

– Хто це?

– Збишек.

– Уперше бачу, – Ванда вже змогла роздивитися пораненого й справді не впізнала його. – У нього свій язик є, назватися може?

– Житень, – глухо мовив поранений. – Збишек Житень, боєць із групи Мрувки.

Цього було досить, щоб зрозуміти, що відбувається.

Бойовий загін, командиром якого проголосив себе чоловік із позивним *Mrówka* ^[34], узяв курс на активні дії. Це суперечило загальному налаштуванню командування Армії крайової утримуватися від бойових операцій проти німецьких військ.

Ванда знала про плани польського уряду й підпільної армії вичікувати, поки сутички з червоними партизанами та українськими повстанцями пошарпають німців та підірвуть їхній бойовий дух. Якщо ж провокувати каральні акції СС проти бандерівців й пацифікації підконтрольних ним сіл, це водночас виснажить українців, котрі не мають такої підтримки з-за лінії фронту, як радянські партизанські загони.

Ванда була однією з тих, до кого донесли стратегічний задум польських *przywódców* ^[35]. – дочекайся слушного моменту, коли фронт почне нестримно наближатися впритул до Збруча, і аж тоді підняти організоване збройне повстання в тилу. Це мусило дати Польщі шанс узяти під контроль колишню територію Республіки й тепер уже

виступати на повноцінних переговорах із позиції рівного партнера. Так, на переконання керівництва, легше буде не просто придушити український повстанський рух, а й домовлятися з радянською політичною верхівкою.

Мрувка, чийого справжнього імені Ванда не знала й, коли чесно, знати не хотіла, ще з середини квітня слав всюди, куди можливо, власноруч підписані відозви з закликом не ховати голів у пісок, наслідуючи *струся* [36], а входити в активну фазу боротьби саме тепер, коли німцям буде важче розпорошуватися ще й на польські збройні сили. У відповідь чув: не треба провокувати окупаційну владу на каральні акції ще й проти поляків та в місцях, де польське населення становить більшість. Гнівno звинувативши всіх чохом у боягузстві, зраді, а заодно в намірах домовитися з ворогом, Мрувка залишив за собою право діяти так, як того вимагали закони воєнного часу. І тепер не він проситиме про допомогу, а польське командування муситиме координувати свої дії з ним та його групою.

– Коротко, Павле, – зітхнула Ванда, прилаштувавши лампу на підлогу так, аби бачити пораненого й співбесідника.

– Його перев'язати треба. Я рану перетягнув, чим міг, але ж він кров'ю стече.

– Санітаркою не мобілізована, – буркнула Ванда.

Та все ж підвелася, вийшла в спальню. Там швиденько скинула шаль на підлогу, одягнула спідницю й блузку, лишившись далі босою, знайшла в шухляді старого комода велику бляшану, ще довоєнну похідну аптечну коробку з червоним хрестом на кришці. Усередині були бинти, переважно солдатські індивідуальні пакети, якими вдалося при нагоді розжитися в госпіталі, йод, ще якісь препарати, що могли вбити бактерії. А також шприц та медична склянка з чистим спиртом.

Повернувшись до зали, вона побачила – Житень зомлів і відключився. Справно, немов діяла так постійно, Ванда спершу спробувала закотити, а потім надрізала ножem і рвонула змоклу від крові холошу пораненого. Кивком звеліла Павлу підсвітити, тепер уже перебираючи командування на себе, змочила спиртом долоні, потерла одну об одну, заходилася обробляти рану. Збишек застогнав, пекуча рідина привела до тями. Та звіту від нього Ванда не хотіла. Не відволікаючись від справи, мовила до Круля:

– Я тебе слухаю.

– Така історія, пані Вандо, – Павел витер тильним боком долоні змокріле чоло. – Мрувка дав завдання вбити Юргена Гольца, це слідчий із гестапо...

– Знаю, – Ванда не раз чула про нього, навіть Венцель називав свого колегу рідкісним садистом. – І вбили?

– Годину тому, – кивнув Павел. – Той сидів у ресторації, на станції. Там часто товчуться німецькі офіцери, останнім часом заклад узагалі не зачиняють. Хіба вранці, і то ненадовго, лише прибратися, підлогу помити.

– Зайве говориш. Як сталося?

– Гольц виходив із ресторації. Троє бійців закидали його машину гранатами. З ними, – Павел ковтнув слину, – з ними пішов сам Мрувка. Справа честі. Я бачив його, він просив допомогти, підстрахувати. Я не мав на цей рахунок жодної інструкції з інспекторату.

– Ти все правильно зробив. Далі що?

– Мрувки нема... вже. Поруч саме проходив патруль, наш, поліцейський. Моє чергування.

Ванда завмерла, припинила обробляти рану, випрямила спину.

– Ти там був? Ти все бачив?

– Як вони напали на Гольца – ні. Коли відступали, наш наряд саме проходив біля ресторації. Коли почули вибухи й постріли, зрозуміли, що там таке. Але не могли стояти на місці, ви ж розумієте.

– Правильно, Павле. Я б так само діяла в подібній ситуації. Далі що було?

– Я почав стріляти першим. У повітря, правда. Ви ж не думаєте...

– Нічого я не думаю! – Ванда піднесла голос. – Чим усе скінчилося?

– Ми, поліція, створювали видимість дії. Думали, наші під шумок зможуть розбігтися. Вони так і хотіли, бо кинулися врозтіч. Але тут наскочили німецькі шуцмани, з ресторації вибігли п'яні офіцери. Мрувка потрапив під перехресний вогонь першим. Був ще один, прикривав відхід. Упав, його схопили й потягнули. Живий, уже помер – не знаю, – говорячи так, Круль скинув формений чорний поліцейський кітель, лишившись у несвіжій, вологій від поту майці. – Цей прорвався. Коли встиг отримати кулю, як удалося на одній нозі вислизнути, поняття маю. Знайшов його за сортиром, біля опорного

пункту поліції. Там освітлюється, він зі свого місця мене вгледів, коли я туди йшов.

– Звідки Житень знав, що ти саме в той момент захочеш до вбиральні?

– Ми домовлялися, – простогнав Збишек.

– З Павлом?

– Із Мрувкою, – знову втрутився Круль. – Що б не сталося, я обіцяв підстрахувати, коли все скінчиться. Призначив місце зустрічі. Німці не дорахувалися третього. Я навідався туди про всяк випадок. Знайшов.

Ванда відклала бинти та йод, підвелася з колін, нависла над Павлом. Той дивився знизу вгору, віддалено нагадуючи цуцика-шкідника.

– Значить, ти порушив наказ інспекторату, Крулю, я правильно розумію? – її голос бряжчав металом. – Ти, керівник місцевого підпілля, на якого покладена важлива операція, знав про силову акцію, яку готував радикальний Мрувка. Розумів, чим може це зашкодити нашій справі. І не повідомив головний апарат, аби вжили заходів. Дуже добре, пане Круль. Дуж-же добре! Мені доведеться доповісти, як належить.

Тепер випростався Павел.

– Пані Мостовська, як ви собі бачите... тобто, бачили можливість зупинити Мрувку?

– Попередити Гольца про небезпеку, – відрубала Ванда. – А Мрувці потім дати знати – його жертва попереджена. Ніхто б не загинув, бо смерть таких, як Гольц, саме зараз нічого не вирішить! На його місце, Крулю, поставлять іншого гольца, такого самого, як не гірше! А так я б отримала шанс завоювати в гестапо ще більшу довіру, ніж вона є! Хіба не це, Павле, наша мета? Хіба поляки не вичікують, щоб якимось вдарити в спину німцям разом і сильно?

– Так сталося, пані Мостовська, – тихо, але твердо мовив Круль. – Я виконаю завдання. Уже домовлено з машиністом, його звать Казимир Сліпак. Дайте команду, нехай сюди, до Здолбунова, доправляють вибухівку. Потрібні також гроші, двадцять тисяч карбованців. І золото.

– Де я візьму йому золото? – подив Ванди був щирим. – Або гроші, або...

– Він так сказав, – обірвав її Павел. – Моє розуміння таке: нехай голова болить у наших союзників, товаришів. Сліпакові ж не треба валізу зливків. Ланцюжки, браслети, персні. Те, що не викличе в разі чого підозру. Думаю, в Москві такі брязкальця знайдуться легко. А червоні партизани роздобудуть необхідне ще швидше. Сліпак реаліст, бере всього потроху. Хіба не розумієте, що двадцять тисяч не аж така велика сума? Десь три кіло сала, трохи хліба, солі, яєць. Тиждень поїсти, якщо розтягувати задоволення, а в нього дітей трійко [\[37\]](#).

Ванда кивнула, але не у відповідь – думала в цей час про своє.

– Як ти дотягнув його до мене, сюди? – спитала нарешті. – Вас ніхто не бачив?

– У мене мотоцикл. Службовий. Така колотнеча почалася, на мене мало хто звертав увагу. Нас, шума, узагалі відтіснили, там працює гестапо, уже підтягнулися есесівці. Станцію очеплено, на ранок можуть початися облоги.

– А ти тримаєшся так, ніби нічого не сталося! – гримнула Ванда. – Припхався на мотоциклі сюди!

– Я не знав, де подіти Житеня, аби лишити в безпеці. Він мій друг, пані Мостовська. Піддався настроям Мрувки. Я завжди відмовляв...

– Досить! – вона тупнула босою ногою. – Мрувки вже нема. Гріх так казати, але нашій спільній справі від того стане трохи легше. Хоча він герой, ніде правди діти. Хай заспокоїться його душа. – Ванда перехрестилася. – Житень, як треба, скаже сам за себе, – вона поводитися так, ніби пораненого поруч не було, хоч устигла відзначити його небагатослівність. – І все це не привід, щоб волокити друга сюди, наражаючи на небезпеку мене, конфідента.

– Мотоцикл я лишив на сусідній вулиці, біля кущів. Я не привів за собою хвоста, пані Мостовська.

– Побачимо, – сказала Ванда, хоч і почала розуміти, що даремно визвірилася на Павла. Адже не готова поставити себе на його місце, опинившись у схожій ситуації та приймаючи рішення. – Так чи інакше, довго твого друга в мене лишати неможна. Я охороняти його не зможу. Тебе так само схопляться на службі. Залучати третіх осіб для його порятунку нерозумно, це наблизить провал.

– Що робити?

– Ти мене питаєш? – глузливо запитала вона. – Приволік серед ночі пораненого, аби я далі вирішувала його долю й давала вказівки?

Нічого не вийде.

Зараз Ванда кривила душею. Сварячи Круля, вона лиш спускала пару. Усе одно відповідальність не лише за пораненого Збишека Житеня, а й за самого Павла тепер на ній.

– Хочеш знати, що тобі робити? Закінчуй обробляти рану, перев'яжи друга як слід. Потім у погріб, хай перебуде там. Завтра до вечора спробую вивезти його з міста. Більше часу тримати пораненого в себе не зможу.

– Я розумію.

– Нічого ти не розумієш. Інакше не волік би його сюди, – відмахнулася Ванда.

Запала тиша, яку порушувало розмірене цокання годинника. Ступивши ближче, вона придивилася, визначаючи час. Початок четвертої, за годину світатиме. Однаково спати нині вже не доведеться.

А мала ж нагоду трошки відпочити, *cholera*.

Ранок у міській комендатурі розпочався саме так, як передбачила Ванда.

Усе кругом гуло, бо вбивство не просто офіцера гестапо, а одного з тих, чиє ім'я без перебільшення наводило жах на місцеве населення, стало серйозним викликом. Ще вчора досить було пригрозити комусь, що його справою займеться Юрген Гольц, і з'являлися всі шанси зламати людину без застосування процедури третього ступеня залякування. Хай там як, але зухвалий Мрувка справді зробив корисну справу – якийсь час німці ходитимуть, озираючись. Негатив полягав у тому, що під удар потрапляли поляки й перекласти відповідальність за теракт на українських повстанців не вдасться.

Але все одно для Ванди склалася досить вигідна ситуація. Тепер Ерик Венцель по самі вуха залізе в розслідування й з'ясування, куди ж поведуть сліди. Круль без її вказівок розумів – кінці треба негайно обірвати. А оскільки на акцію пішов сам Мрувка, то ниточка цілком логічно обірветься на керівникові групи. За великим рахунком, вона трималася лише на зятості командира. Тож найближчим часом мала б розбігтися, аби влитися в загони Армії крайової, далі дотримуючись військової дисципліни та виконуючи лише потрібні й узгоджені накази.

Ванда не боялася засвітитися не там, де треба, подзвонивши Венцелю з комендатури на службу. Їх з'єднали, Ерик прогнозовано був зайнятий, тому попросив говорити коротко. Не здивувався, коли коханка поцікавилася нічною пригодою, у комендатурі ж усі про неї говорили. Навпаки, близьке знайомство зі слідчим підвищувало статус Ванди в очах інших і заразом давало привід для пліткування. І Венцель запросто, без задньої думки поділився новиною – другий поляк, той, котрого захопили пораненим, помер під ранок у камері під час допиту: перестаралися. Його б хоч трошки підлікувати, а вони відразу давай третій ступінь, *idioten*. Звичайно, по телефону слідчий не розповів Ванді, чи встигли витягнути щось із полоненого перед смертю. Але судячи з тону Венцеля, бранець не встиг нікого виказати.

Вона швидко перейшла на іншого, заради чого й подзвонила. Навмисне трохи поморочила Ерикові голову, щоб наступний етап утілювався швидше, аби лиш Ванда відчепилася й дала спокій. Домішавши до голосу якомога більше жалості, вона сказала: родичі з села переказали сумну звістку – тітка хвора. Не так, щоб дуже, але без ліків погано. Легенда була залізною й наперед підготованою: в одному з довколишніх польських сіл справді оселилася якась здолбунівська Вандина рідня, справедливо вважаючи – там, біля землі та лісу, не так голодуватимуть, як містяни. Коли фройляйн Мостовська зголосилася працювати в комендатурі, її слова перевірялися, тож сумнівів щодо сільських родичів не виникало. Вони не знали, що навідування їх – чудова легенда, яку Ванда може використовувати, щоб виїхати зі Здолбунова та зустрітися зі зв'язковими підпілля або навіть із представником інспекторату. Одного разу такі «відвідини» вилилися в пам'ятну зустріч із самим Ведмедиком, але то приємний виняток.

Ванда просила дозволу взяти службову машину. Вона вміла водити, причому краще, ніж мав би думати Ерик, коли коханка просила його трошки повчити її кермувати. Для них цей процес перетворився на розвагу. Венцель тішився з того, який він гарний учитель, адже жінка все хапає на льоту. Ванда ж раділа, бо нав'язала гестапівцю свої правила й він слідував їм без жодних із цього приводу підозр.

Як і прогнозувала вона, Венцель не відмовив, хіба сказав їхати з водієм. На що Ванда цілком справедливо й категорично заперечила:

– Mein lieber, хіба ти не розумієш, що німецька машина з водієм-німцем, у гестапівській формі, даремно лякатиме селян? Ми ж не

хочемо їх зараз лякати, правильно? На них треба покладатися, не дражнити даремно. Я швидко повернуся.

– А партизани?

– Ерику, район контролюється. Хто мені загрожує? І потім, навіть якщо партизани – один водій зможе відбитися? Ти ж не даси мені взвод автоматників у супровід, аби я могла відвезти родичам ліки? І ще, мені ж перепустка потрібна. У місті зараз неспокійно, після вчорашнього...

– То вже сама, – сказав Венцель. – Будуть труднощі, пошлися на мене. Але ти працюєш у комендатурі. Чудово знаєш, що і як робиться. Машину тобі дадуть, звернися до господарського управління. Там буде записка, я розпоряджуся. І все, я зайнятий, лібхен.

Ванда поклала трубку на важіль.

Склалося.

Вона так робила вже кілька разів, а отже, гестапівець нічого не запідозрить. Тепер оформити офіційне відрядження на службі. Відвідування родичів не зовсім відрядження, проте слід узяти дозвіл, а вже там зазначити службову необхідність. Зрештою, керівництво не ставило Ванді Мостовський палиць у колеса, бо зв'язок зі слідчим гестапо таки прикривав її від прикрих несподіванок.

Уже по обіді, сідаючи за кермо «мерседеса», однієї з приписаних до гестапівського автопарку машин, зловила себе на думці: отака схема могла застосовуватися задля інших, більш корисних справ. Подібний фокус навряд чи повторить, бо двічі, як відомо, в одну річку не ввійдеш. Подумала так і тут же розізлилася сама на себе – рятує поляка, патріота, свою людину, і дарма, що незнайому. Вивезти пораненого, передати його своїм, зберегти одне життя – немало, коли довкола війна.

Вирулила з дворика під зацікавлені погляди солдатів та унтерів. Напевне ж знають, хто вона, де й ким працює, хто її покровитель, а головне – що вона фольксдойч. Ось причина, чому стрижуть очима. Могли в Райху бачити жінок за кермом, але ж то *чистокровні*, німецькі аристократки, істинні арійки. Тут же напівкровка не лише може користуватися машиною, бо дістала на те відповідний дозвіл, – ще й кермує вправно, упевнено, хоч виставляй її проти чоловіків на спортивних перегонах.

Не стримавшись, Ванда грайливо махнула рукою комусь із солдатів, той, так само блазнюючи, випнув груди й віддав честь. На

коротку мить її це відволікло, коли ж знову повернула голову, машинально натиснула на гальма й вилаялася про себе. Навперейми, штучно посміхаючись і широко розкинувши руки, ніби збирався заграбастати автівку цілком, рухався Станіслав Юркевич.

На плечі теліпався фотоапарат у шкіряному чохлі.

Міг вийти звідки завгодно. Пропагандиста пускали всюди. Але Ванда могла побитися об заклад: Юркевич заходив до будівлі гестапо. Збирався втілити один зі своїх божевільних планів, вона краєм вуха чула, – хоче відібрати з числа в'язнів тих, кого можна привести в порядок досить швидко, щоб потім сфотографувати. Знімок мав бути постановочний, сюжетний і свідчити про щасливе життя того, хто з доброї волі погодився на співпрацю з німецькою адміністрацією. Навіть уже придумав перший підпис, узгодивши з Хольманом: *«Вони не зрадники! Вони просто все зрозуміли!»*

Ванда опустила скло з боку водія.

– Ви щось хотіли, пане Юркевич?

Замість відповіді він по-хазяйські смикнув дверцята зі сторони пасажира, умостився поруч, не питаючи дозволу.

– Гутен морген, фройляйн! Прокатаєте мене до квартири?

– Ви так впевнено сіли, що не лишаєте мені вибору.

– Взагалі-то мене ваш приятель спрямував, гер Венцель. Термінове відрядження, дещо узгодив, отримав дозволи, поставив печатки. Бюрократія.

– Війна.

– Скінчиться війна. Бюрократія вічна. Особливо німецька, тут вони чемпіони, можете мені повірити. Мушу терміново зібратися, на мене вже чекає супровід. Справа серйозна, – Юркевич, знову блазнюючи, насупив брови. – Ви про все знатимете, але пізніше. Словом, речі в мене вдома, треба дещо прихопити. Насмілився попросити машину, аби махом докинули додому. Венцель був при цьому присутній, попросив доручити мене вам.

– Я повинна вас катати?

– Лише додому, Вандо, лише до будинку! – Юркевич виставив перед собою руки долонями вперед.

Знизавши плечима, Ванда рушила далі. Це дійсно по дорозі, і не було жодних причин відмовити. Хіба розмову доведеться підтримувати, і то недовго.

Вона поїхала вулицею, відповівши на гудок зустрічного легковика. Цього разу Ванду привітав хтось зі знайомих німецьких офіцерів. Перехожих у цей час не було аж так багато, з тих же, кого бачила, військових та цивільних, ніхто не звертав уваги на жінку у формі за кермом.

Далі кермувала, безпомилково орієнтуючись у центральній частині й лавіруючи завузькими задля вільного роз'їзду двох автівок, вуличками. Завернувши на черговому перехресті, Ванда враз побачила попереду, на хіднику, Павла Круля.

Він ішов у своїй чорній поліцейській формі, тримаючись упевнено й безпечно. Не помітив Ванду, бо навряд чи взагалі збирався з нею зустрічатися. Принаймні зараз. Надалі ж контакту не уникнути, адже Павел, як домовлено, мусив забрати в неї вибухівку та обіцяну залізничнику винагороду. Ці прохання вона вже виклала в шифрованому повідомленні, котре поранений Збишек мав передати, кому вона скаже, бо за ним повинні прийти люди, напряму зв'язані з районним інспекторатом. Ну, а звідти по їхніх каналах інформація дійде до Єрмолова оперативніше, аніж би він вийшов на черговий зв'язок особисто.

Ванда просто зачепилася поглядом за Круля.

Проїхала далі – і серце захолинуло.

За Павлом, метрів за тридцять за його спиною, синхронно рухалися двоє в однакових сірих штаних і такого ж кольору сорочках. Рукави однаково закочені. Один – у кепці, другий – без, голова голена. Ванда впізнала його миттю.

Бачила якось, тип виходив із будівлі гестапо, тиснучи на прощання руку Венцелю.

О, Matka Boska...

За Крулем стежать.

Це, з досвіду Ванди, могло означати лише одне: той, поранений полонений, не витримав, назвав перед смертю єдиного, кого знав, із ким виходив на зв'язок разом із Мрувкою. Не взяли Павла відразу, бо треба простежити, виявити зв'язки. І ось він під ковпаком, обкладений, мов вовк на полюванні. Приведе до Ванди, сам того не знаючи.

Однаково приведе.

Часу на роздуми не лишалося. Більше того – вона втрачала секунду за секундою, бо її машина вже залишила позаду гестапівських агентів.

Ще й Юркевич поруч, мугикає щось собі під носа, його ніби навмисне нечиста сила саме тепер підкинула до неї. Що б не зробила Ванда, пасажир – очевидець, котрий запросто може перетворитися на свідка, небажаного й небезпечного.

Ну... ну... думай, думай...

Вулицю попереду перетинав запряжений конем віз.

Діючи інстинктивно, Ванда надала газу, рвучко скоротивши відстань між авто й конем, так, наче мала намір збити його на ходу, – і вдарила по гальмах.

Вони огидно завищали.

Смикнувся й уголос вилаявся Юркевич, ніби його вирвали зі сну без його бажання.

Заіржав переляканий кінь.

Ванда сильно натиснула на клаксон, раз, другий, третій.

– Що таке? – почула поруч здивоване.

Не зважала. Тут же вийшла назовні, хряснувши дверми, миттю ввійшовши в роль розлюченої фурії.

– Куди преш! Баньки залив! Нічого не бачиш на своєму тарантасі!

– Головою крути, селюк! Припер сюди свою кобилу! – це Юркевич, вирішивши не бути пасивним спостерігачем, вийшов із протилежного боку, теж угвинчуючись у скандал.

Сільський дядько, українець, на якого зненацька налетіли молода жінка в німецькій формі й розгніваний, істеричний цивільний, що до того ж вистрибнули з «мерседеса», перелякався. Навіть, здається, подумки попрощався з життям. Але в той самий час Ванда, ставши півобертом, побачила – на шум розвернувся й Круль.

Спершу побачив та впізнав її.

Наступної митті зачепив поглядом гестапівських шпигів.

Усе побачив, розгадав, зрозумів – і швидко перейшов на інший бік вулиці.

А далі, як здогадалася Ванда, у Круля здали нерви. Інакше не пояснити, чому раптом зірвався з прискорених кроків на біг, явно тікаючи геть від цього небезпечного місця.

Шпиги теж виявилися не на висоті – виказали себе, рушивши за Павлом.

Один, у кепці, перетнув вулицю, побіг навперейми й прагнучи відрізати шлях відступу. Голомозий сунув прямо. Уже не ховалися,

стеження зірване.

Обоє, не криючись, вихопили пістолети.

Круль, розвернувшись на ходу й притиснувшись боком до рогу найближчого будинку, теж сягнув рукою за пістолетом. Ванда, уже перетворившись на мовчазного глядача, не змогла розгледіти, коли той встиг вихопити зброю.

– Стояти!

Крик злився з пострілом – і голомозий незграбно завалився на брук, ніби хтось дав йому зараз підніжку.

Наступний постріл уже звалив Павла.

Він спробував підвестися, якщо не з наміром тікати, то вже точно – опиратися з останніх сил.

Але на постріли вже наспів патруль автоматників.

Круля розстріляли впритул, розриваючи кулями вже мертве тіло.

Юркевич присів за машину, притиснувши до себе футляр фотоапарата.

Селянин під шумок розвернув свого коня, бажаючи швидше забратися з місця небезпечної пригоди.

Ванда бачила – до вбитого збігаються з різних боків озброєні люди у формі, звичайні ж перехожі намагаються скоріш утекти від гріха. На неї тепер точно не звертали уваги, адже її авто зупинилося на протилежному боці вулиці.

Не до емоцій.

Ванда повернулася за кермо. Здригнулася, коли поруч знову примостився Юркевич – забула про нього зовсім. Вирішила, хтось нападає зненацька, користуючись моментом. Швидко опанувавши себе, запустила двигун.

Машина рушила з місця.

Лиш коли від'їхала подалі, дійшло: не просто лишилася сама з пораненим, якого треба якось вивозити. Тут і зараз втрачена єдина ланка, котра пов'язувала з завербованим залізничником Казимиром Сліпаком. Це поставило заплановану на найближчий час диверсію на мосту під реальну загрозу.

Попутник звертався до неї, Ванда пропустила повз вуха, не сприймала, тож труснула головою, повернулася, перепитала:

– Що ви кажете?

– Ви там, на вулиці, здається, когось упізнали, – повторив Юркевич, з якого на цей час уже злетів блазніваний наліт.

– Чому ви так вирішили?

– Усе почалося, коли ви загули на весь базар, фройляйн.

– Вам здалося, – сухо відповіла Ванда.

Тепер знизав плечима Юркевич, відвернувся до вікна.

Не повірив.

Ліс, район Здолбунова, база радянського партизанського загону «Суворов»

Командир терпіти не міг подібних розмов.

Проте неписані правила, що діяли навіть у лісових умовах, змушували Маневича зважати на слова та вчинки свого ж комісара. Через те розпорядився викликати новоспеченого бійця Зубова до себе в бліндаж, де вже товкся Пахомов. Той наполягав, аби товариш «Манок» викликав також начальника розвідки та особіста. Але комісар завжди на цьому наполягав, незалежно від конкретної ситуації, на присутності всіх взводних, бо питання стосується кожного. Значить, байдужих бути не повинно. І подібну виховну роботу командири повинні проводити кожен зі своїм особовим складом.

– Ну його нахер, Пахомичу, – примирливо говорив у таких випадках командир, товариські ляскаючи надміру збудженого Пахомова по плечу. – Ти ж знаєш, усі взводні сюди, у мою резиденцію, не влізуть. Накадять, набздять, накашляють, яка в такій обстановці серйозна розмова?

Пахомов часом опирався відвертому побратимству Маневича, та опір ніколи не затягувався. Комісар уже перейшов межу, коли треба було чітко окреслити дистанцію між собою та командиром, наперед домовившись про правила поведінки. Звісно, при людях, на позір, вони демонстрували інші стосунки, ніж ті, справжні, що проявлялися наодинці. Пахомов здогадувався, як сприймає його частина бійців, особливо розвідники, котрим доводиться частіше, ніж решті, відходити далі від загону та кілька днів триматися окремо, щільною притертою групою. Але, попри це, ніхто не дозволяв собі порушити субординацію, навіть коли товариш комісар виходив на люди п'яним.

Так, Пахомов мав ослаблену волю. Проте зовсім не втратив здатність мислити й аналізувати побачене. У нечасті тепер моменти цілковито тверезого просвітлення комісар розумів: саме горілка, точніше самогонка, сприяє тому, що партизани, від командира до рядового бійця, готові сприймати його нормально, ще й з певною повагою ставлячись до його слів та наказів. Їх могли не виконати або, що траплялося частіше, виконати не повною мірою, лише імітуючи

діяльність, та посилати подалі комісара, старшого офіцера, заступника командира з політичної та виховної роботи ніхто не думав.

Саме через те, що Пахомов випивав, а часом запивав, до нього ставилися з розумінням. Адже святих у загоні «Суворов» не помічалось. Навпаки, системне й погано приховане пияцтво, на щире переконання комісара, було тут найменшим із гріхів. Якби ж Пахомов не пив, а намагався тримати ввірених йому бійців у рамках військового статуту, напевне нажив би собі більше ворогів. Причому перелік недругів очолив би сам Маневич, і ось тоді комісарові було б непереливки. Він знав про випадки, коли командири, незадоволені призначеними їм комісарами, відбивали в штаб на особисте ім'я Строкача рапорт за рапортом, доводячи – заступники не годяться, перебувають не на своєму місці, з особовим складом роботу не ведуть, дають непотрібні вказівки тощо.

Пахомов навіть знав, як комісара із загону імені Молотова два місяці тому відкликали на Велику Землю й мало не засудили, бо командир, не знайшовши спільної мови, вирішив повісити на заступника провину за провал диверсійної операції, що призвів до людських утрат. Хоч насправді група, яка готувала акцію, у повному складі напилася й дала заскочити себе німецькому патрулю. Усіх розстріляли на місці, крім бійця, що прокинувся раніше й відійшов подалі в кущі до вітру. Офіцер тоді ледь викрутився, історію залагодили швидко, бо копатися в ній нікому не було вигідно. Але певні висновки Пахомов для себе виніс, прагнучи зробити все від нього залежне для налагодження дисципліни в підрозділі – і розуміючи: можливості має вкрай обмежені.

Через те вкотре погодився з командиром, вирішивши, що для виховної роботи досить їх обох та самого порушника. Тим більше, боєць Зубов був не єдиним, і комісар усерйоз налаштувався викликати кожного з тих, хто причетний до скоєння злочинів під час операції в селі Залісся.

Поки Зубова кликали, Маневич звично виставив на грубо збитий зі снарядних ящиків стіл пузату фігурну пляшку зеленого скла, наповнену по вінця. Поруч з'явилися бляшані кухлі, один, із відклепаною ручкою, командир поставив біля себе. Скільки Пахомов знав командира, завжди чув від нього: чоловік без надмірностей, член партії більшовиків із тридцять сьомого року, довіру виправдав, а

більшовики – народ узагалі не вибагливий. І товариш комісар перший мав би це знати. Говорив так Маневич до того, що йому однаково, з чого пити. Є ручка на кухлику, нема – без різниці. Головне – аби тара не текла і компанія була підходящою.

– Будемо, Пахомичу, – традиційно сказав командир, щедро хлюпнувши кожному, при цьому потягнув носом: – Первак. Розвідники казали, ніби лиш учора вночі хазяїн цідив із апарата. І бач, яку штуку приперли!

Маневич мав на увазі пляшку. Покрутив, поклацав язиком, простягнув через стіл комісарові:

– Глянь, Пахомичу. Цінна річ.

Командир випив ніби між іншим, наче так належить до розмови. Пахомов, клянучи себе подумки останніми словами й укотре обіцяючи взяти себе в руки та бодай притримати коней, теж перехилив. Самогон обпалив, градусів сімдесят, не менше. Та дуже швидко обшиті грубими дошками земляні стіни стрибати перестали, довкола стало навіть світліше, думки прийшли до ладу.

Командир тим часом уже розкладав із бляшанки шматки тушонки на товсті скибки чорного хліба, розрізав навпіл нечищену свіжу цибулину, відкусив свою частину просто так, без солі, захрумкав. Пахомов спробував закусити, як водиться, але вже вкотре не зміг примусити себе до їжі. Довго й старанно жував невеликий шматочок м'яса, тоді, щоб заковтнути, щедро запив водою з казанка, аж тоді спромігся з'їсти трошки хліба. Узяв пляшку, підніс ближче до очей, для чогось понюхав.

– Чим цінна, Яковичу? Наливати зручно?

– Тю! Глянь на саму місткість – товсте скло, недешева робота! Така пляшка, товаришу комісар, сама по собі дорого коштує! – Маневич теж ковтнув води. – Шумейко, взводний наш, знаєш Шумейка? Та знаєш, знаєш, герой!

– Хто герой?

– Шумейко, не ми з тобою, – командир реготнув. – Так ось, йому, значить, пояснили там, де він брав: пляшка не проста. Це з партії якоїсь там сто разів очищеної, мов бабська сльоза, формової горілки якогось торгівельного дому Бачевських! Кажуть, за Польщі перша монополія на це діло! – Маневич клацнув по горлу пальцем. – Ти

придивись, там ще якісь медалі. Горілкам медалі дають, ти бач, як жили...

– Мабуть, добре жили, – бовкнув Пахомов, ставлячи трофейну пляшку посеред столу.

– Хрін зна, як жили, – Маневич знову налив обом, цього разу менше. – Але з такої склотари, товаришу комісар, воно наче смачніше. Хіба ні?

– Не розібрав.

– Так розбирай! – знову реготнув командир. – Воно, знаєш, наче такий ефект... Сама очищає в цьому склі.

– Не буває так, – гойднув головою Пахомов, хоча насправді готовий був у це повірити.

– Буває, – Маневич випив, знову старанно закусив і вже з повним ротом прокричав, відповідаючи на стукіт у двері бліндажа: – Давай його сюди!

Пригнувшись, Дмитро Зубов переступив поріг.

Розгледівши командира й комісара за столом, завмер, ніби міркуючи, як треба зараз себе поставити. Маневич кахикнув чи, точніше, хекнув, вихлопуючи явно щойно випите. Глянув грізно, уперся кулаками в коліна, запитав:

– Чого стоїш, наче бик насцяв? Доповідай, як положено!

Зуб виструнчився, опустив руки вздовж тулуба, виклично виставив уперед неголене підборіддя:

– Товаришу командир, боєць Зубов за вашим наказом прибув.

– Прибув, значить, – Маневич повернувся до Пахомова, відразу втягуючи його в розмову. – Бачте, товаришу комісар, він за наказом прибув. Виконує накази, значить. Дисциплінований боєць. А скажи мені, боєць Зубов, туди твою матір, хто тобі наказував стріляти в людей, коли ходили в село на операцію?

Зуб вирішив за краще промовчати.

– Мовчиш? Може, я, коли ставив тебе з друзками твоїми на забезпечення, наказував убивати мирне населення всякий раз, коли бійці виходять на завдання? Була в нас така розмова довірлива, га, Зубов?

– Ні.

– Не чую, – командир подався вперед, театрально приклавши розчепірену долоню до вуха.

– Аж ніяк не було такої розмови й таких наказів, товаришу командир, – відчеканив Зуб.

– Може, я чи ось комісар, товариш Пахомов, перед усім строем закликали вас, радянських партизанів, воювати з цивільними у ворожому тилу? Обов'язково треба лишати після себе розстріляних мирних жителів, спалені хати? Мародерством займаєшся, Зубов? Думаєш, я не знаю твоєї біографії? Інші двоє так само... Бач, розпустилися, згадали старі звички. Тут вам не базар із вокзалом, Зубов! Блатних «малин» так само нема! Як і народних судів. Розмова з такими коротка. Трибунал та розстріл на місці, зрозумів мене?

– Так точно.

– Усе, – Маневич відмахнувся, наче від набридливої комахи. – Вільний, можеш іти. Хай сюди по черзі всі заходять оті, маму їхню нехай, герої. Що треба сказати?

– Так точно, товаришу командир.

Зубов знову виструнчився, не дуже зграбно повернувся через ліве плече, збираючись за командирським наказом іти геть. Та враз його зупинив обурений та водночас десь навіть ображений вигук комісара:

– Стій! Куди пішов!

Зуб завмер.

– Кру-гом!

Зуб виконав наказ, при цьому ледь прикусивши нижню губу.

– Що таке? – здивувався Маневич.

– Товаришу командире, а той...

– Який – той?

– Виховна бесіда, – Пахомов навіть підвівся, машинально відсунувши вбік кухля. – Ми ж не просто так, товаришу Зубов. Хай там у вас біографія... – комісар, не стримавшись, гикнув, прикрив долонею рота. – Ми не про те зараз говоримо. Ви вчинили злочин, дисциплінарний злочин...

– Саме я? Конкретно пред'являєте? – вирвалося в Зуба.

– Там багато винних. Точніше всі.

– Отак от, усі винні?

– Усі, – Пахомов намагався говорити твердо. – Усі. Одні порушували закон. Інші мовчки дивилися, не заважали. Значить,

схвалювали. Ви зрозумійте, товаришу Зубов! Місцеве населення обдурене пропагандою фашистів та їхніх посіпак із числа озброєного націоналістичного підпілля! Щоб схилити людей на свій... на наш, на радянський бік, треба показати всі переваги... – комісар запнувся, знову гикнув. – Радянський партизан не бандит і не грабіжник. Кожен із них... із нас... мусив би бути взірцем для наслідування. Ви, Зубов, конкретно ви, як і всі решта, хто воює з ворогом, повинні бути втіленням тих світлих ідеалів, за які наша країна героїчно воює з ворогом. Та звільняє поневолені фашистами народи від навали окупантів.

Маневич легенько стукнув по столу.

– Бач, Зубов! Слухай вухами й мотай собі на вуса. Я не можу красиво казати, як наш комісар. Він чоловік грамотний, на те вчився. Передай іншим, щоб такого більше не робили під час партизанських акцій. Ясно?

– Так точно, ясно.

– Пішов звідси, щоб я тебе більше не бачив. Посидь, подумай над своєю поведінкою. Геть з моїх очей!

Маневич махнув рукою, ніби відганяв набридливу муху.

Зуб повернувся через праве плече, для виду стукнув каблуками. Ступив крок до виходу.

– Стій! – почув за спиною вигук комісара.

Тепер уже нічого не розуміючи, Зубов завмер. Стояти струнко після такого окрику звук ще в'язнем. Та зазвичай перед табірним начальством тягнули чи, навпаки, гнули спини безхребетні «політичні».

Тих, хто сидів за п'ятдесят восьмою статтею, ніхто не вважав людьми: ані адміністрація, ані кримінальники. Кожного могли застрелити, зарізати чи просто скалічити кількома ударами в будь-який момент. Покарання за «ворога народу» майже ніколи нікому не світило, життя їхнє в таборі нічого не коштувало, вони це знали. Тож або накладали на себе руки від гордості, або боялися розгнівати всякого, від кого залежало прожити бодай ще один день.

Так само здригалися від окриків ті, кого називали «мужиками», – сіра маса, учорашні заможні селяни, засуджені за розтрату службовці чи роботяги, котрі сиділи, бо зламали комусь щелепу в п'яній бійці.

Терміни суд визначав їм невеликі, тож робили все, щоб зайвий раз нікого з сильних не гнівяти.

Але Дмитро Зубов, як усякий злодій та вбивця, котрий себе поважає, без нагальної потреби ні перед ким струнко не ставав. Хай то навіть був сам начальник оперативної частини чи взагалі вище табірне начальство. Між ними існувала негласна угода, і відверта непокора завжди мала під собою серйозний ґрунт.

Саме тому, навчений і поза колючим дротом жити й діяти за тюремними законами, Зуб насторожився, внутрішньо зібрався. Подібні вигуки в момент, коли інцидент нібито вичерпано, причому начальством вищим, ніж той, хто кричить, нічого доброго не віщували.

Завмерши, Зубов дивився перед собою на причинені двері й не спішив повертатися до офіцерів.

– Ти чого, Пахомичу? – почув він сповнений щирого подиву голос Маневича.

– Товаришу командир, і це все? Він може отак вільно йти?

Комісар говорив, піднісши тон, і Зубов вловив у ньому перші нотки п'яної істерики.

– Ти ж провів виховну бесіду, товаришу комісар.

– Я пояснив... хотів пояснити... – Пахомов знову почав плутатися в словах. – Ви ж повинні все це йому сказати. І то ж бесіда, я щодня веду з бійцями подібні розмови. Бачите, не доходить. Ви, як командир, маєте вжити заходів... Не може порушник іти ось так... Його та інших не для розмов же викликають... Під арешт, наприклад...

– Ох, замучив ти, Пахомичу, – зітхнув Маневич, ураз рывкнув на всю силу легенів: – Кру-угом! Раз-два!

Зубов підкорився. Застиг, тримаючи руки по швах.

Маневич з кректанням вибрався з-за столу. Поправив портупею, підійшов до Зуба. Зблизька обоє виявилися однаковими на зріст, лиш Зуб був ширшим у плечах, а командир – мав невеличке, та все одно помітне черевце.

– Ніхто в мене під арешт не піде, – мовив Маневич, не повертаючись. – Скільки знаю тебе, товаришу Пахомов, скільки ми з тобою тягнемо партизанське ярмо разом, весь час тобі пече посадити когось під арешт. А я тобі всякий раз кажу: тебе послухать, так половину бійців треба пересаджати. За те саме, за що ось Зубова. Ти ж

знаєш, у мене свої методи виховання. І своя профілактика дисциплінарних порушень.

Партизанський командир зробив крок назад.

Зуб не встиг приготуватися – короткий різкий замах, сильний, відпрацьований удар у сонячне сплетіння.

Забракло повітря. В очах потемніло, забігали веселкові цятки. Зубов утримався на ногах, машинально хотів закрити руками місце удару. Та почув із темряви:

– Струнко! Рівно стояти, я сказав!

Зціпивши зуби, він витягнувся. Нового випадку вже чекав, тільки тепер Маневич бив не в живіт – лупив у щелепу, кроячи нижню губу та змушуючи жертву поточитися. З ніг збив третій удар, не сильний, та достатній, аби нарешті звалити.

– Устати! – гаркнув Маневич.

Сплюнувши кров, Зубов підвівся. Бліндаж уже не стрибав перед очима. Командир знову виглядав задоволеним, навіть миролюбним.

– Не плюйся тут мені, – зауважив зовсім по-батьківськи, підійшов до столу, хлюпнув самогону в кухню, простягнув Зубу. – Запий. У мене тут розмова коротка. Тет на тет, як кажуть французи. Інакше накатає комісар на тебе скаргу, куди треба. Та й на мене заодно.

– Що ви таке кажете...

– Знаю що! – обірвав командир Пахомова. – Ти провів свою бесіду, я свою. Обоє ми належні функції виконали. Ще раз: тобі все ясно, боєць Зубов?

– Так точно.

Зубу справді все стало ясно.

Випив, видихнув, кухню повернув, закушувати відмовився.

Вузлик зав'язав. Пробачати того, що сталося зараз, не збирався.

– Вільний, – сказав Маневич, наливаючи тим часом собі й комісару. – Як, Пахомичу, хай наступного порушника зве чи обійдемося?

– Треба працювати з кожним, – мовив Пахомов із п'яною впертістю.

– От ніяк ти не вгамуєшся. Служба така, розумію, – Маневич стукнув своїм кухлем об комісарський. – Чув, боєць? Іди, гукни наступного. Друга свого, Князев він чи як там...

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля

Чуйка підказувала – операцію треба згортати, навіть не починаючи.

Коломієць не мав військового досвіду. Тим більше, не встиг опанувати диверсійну роботу у ворожому тилу, до того ж у міських умовах. Русявий підпільник із вигляду років під сорок на псевдо Богдан, який допомагав їм із Гармашем, виглядав значно вправнішим. Але якщо він та Гармаш ставили на успіх запланованої Хмарою акції, внутрішній голос підказував Максимові: варто відкласти, бо можна спалитися.

Хоча ще вчора жодних сумнівів не було. Богдан усе підготував. Підпільники детально вивчили щоденні маршрути Юркевича та Мостовської, доповіли, де й коли краще перестріти кожну ціль. Вивчивши розклад, Гармаш як старший у їхній із Коломійцем парі вирішив: польську дівку ліпше або зовсім не чіпати, або лишити на потім. Хоч росіянин та полячка нібито працюють разом, проте розвідка довела: насправді спільного між ними нема нічого, одне одного не тримаються. Що означало – полювати на кожного з них слід окремо, а це забирає час та, головне, подвоює ризик. Через те вони зосередилися на Юркевичі.

Сказати відверто, Максима це значно більше влаштувало.

Уже підготували основний та запасний плани його ліквідації. Також продумали й не раз проговорили можливі шляхи відступу й безпечного виходу з міста. Самогубців та фанатиків серед повстанців Коломієць не бачив, мимоволі згадавши власний план убивства Матвія Романенка – він теж збирався застрелити ворога та вийти потім із тієї історії настільки сухим, наскільки взагалі це було можливо. Слухаючи нових товаришів, навіть іноді вставляючи свої п'ять копійок у їхні стратегічні й тактичні пропозиції, Максим зовсім несподівано поставив себе на їхнє місце, але не тут, у Здолбунові, а тоді, у Миргороді. Та зробив висновок, який прийняв не відразу.

А саме: готуючи помсту начальнику миргородської міліції, він сам діяв так, ніби опинився у ворожому тилу. Почавши там власну, ні від кого не залежну й ні з ким не домовлену партизанську війну.

Спершу прогнав думку від себе. Та коли переспав із нею, на ранок ще сильніше впевнився у власній правоті. Застрелений ним Романенко не був єдиним і неповторним. Хмара мав рацію – таких у його краю десятки, як не сотні чи навіть тисячі. Вони вороги, бо ставляться до людей вороже, налаштовуючи тим самим не лише проти себе, а й проти влади, яку представляють. Коломійцеві поки не хотілося остаточно прощатися з вірою в те, що Москва як радянська столиця й Кремль, головний центр прийняття всіх рішень, нічого не знають про ворогів на місцях: у республіках, містах, містечках, селах. Але вже майже не лишилося святої впевненості, що в товариша Сталіна просто не доходять руки до кожного такого романенка.

Останній тиждень узагалі виявився в Максимовому житті чи не найважливішим. Раптом радикально змінився погляд на речі, звичаї, події та факти, про які ще перед посадкою в літак він мав стійке уявлення. Коломієць ще не був готовий остаточно перекреслити минуле. Так само не визначився з власним теперішнім і майбутнім. Проте якісь грядущі зміни вже відчувалися, і нині Максим перебував у стані хисткої рівноваги. Яка полягала в тому, що він не остаточно довірився новим товаришам повстанцям, а ті, своєю чергою, не до кінця довіряли йому.

Через те, коли ранок того дня, на який призначили акцію, приніс несподівані й тривожні новини, Коломієць зрозумів: ризикує рівновагу порушити раз і назавжди та не на свою користь.

З'явившись на конспіративній квартирі, Богдан видав – уночі недалеко від станції поляки, імовірно – прямо пов'язані з Армією крайовою, застрелили німецького офіцера, важливого гестапівця. Скільки було нападників, хто втік, а скількох зловили, український підпільник не міг поки сказати точно. Гармаш відразу сказав – то не важливо, і Максим погодився з ним. Справді, акції польського руху опору їхньої операції жодним чином не стосуються. З поляками вони не перетинаються. А отже, українське підпілля вони зачеплять, коли німці почнуть шерстити Здолбунів, черговий раз влаштовуючи облави та хапаючи всіх без розбору.

Аж раптом усе перевернулося з ніг на голову.

Саме активність гестапо та СС поставила під сумнів не лише успіх, а й сам смисл підготованої заздалегідь ліквідації Станіслава Юркевича. Посилений режим безпеки реалізації не сприяв. Навпаки: нове

вбивство тільки ускладнить відхід. Доведеться зачаїтися, аби перечекати хоча б добу. Та не було гарантій, що за добу німці заспокояться. Тож шанс хай не провалити акцію, але провалитися самим стрімко зріс.

Так міркував Коломієць. Не треба жодного досвіду, працювала лише логіка колишнього міліціонера. Зараз Максим поставив себе на місце злочинців, з якими мав справу до війни. Працюючи в міліції та полюючи на кримінальників, діяв би подібно до гестапо. І взагалі, до чого тут гестапо – коли поліція чи міліція когось ловить, однаково діє хоч у воєнний, хоч у мирний час. Війна лише дає додаткові ресурси, адже можна задіяти військових.

Тобто найбільш розумним за даних обставин справді було все скасувати.

Лиш ініціатива мала б іти не від Коломійця, учорашнього радянського диверсанта, а від Гармаша. Пропозиція ж згорнути все – якщо висуне її Максим – швидше за все зробить його в очах повстанців зрадником. Чи в кращому випадку боягузом, однаково поставивши на його перевірці жирний хрест.

Тому не втручався, коли Гармаш із Богданом узгоджували подальші дії. А ті, як він зрозумів, були налаштовані, попри все, довести справу до кінця.

– Чого сидиш мовчки? – поцікавився Гармаш. – Іди сюди, гляди.

Коломієць підійшов до столу, зиркнув на розкреслений аркуш паперу.

– Ну?

– Кажі, друже Богдан, – кивнув повстанець.

– Центр міста ти вже трохи знаєш, – ці Богданові слова призначалися Максимові. – Мої люди вже доповіли, Юркевич зранку подався до гестапо. Будівля отут, – нагадав, позначивши олівцем намальований у правому верхньому краю прямокутник. – Навряд чи він заховається там на цілий день. Тут і тут, – кінчик олівця поставив крапочки, – є наші сигнальні маяки, дадуть знати, коли й куди піде об'єкт, коли вийде звідти. Вибір маршрутів має невеликий: комендатура, – олівець ткнувся в інший прямокутник, трохи нижче позначки гестапо, – офіцерський клуб чи додому. Мешкає він ось де, – будинок Коломієць уже бачив, тепер Богдан лиш нагадував розташування. – Зараз, після нічних пригод, знімати його поруч із

комендатурою гарно, зухвало, показово. Та надто ризиковано. Тож або клуб, або лігво. Інших варіантів не бачу. Обидва обговорені, підготовані. Виходимо, діємо за обставинами. Згода?

– Є, – кивнув Гармаш.

Після того Коломійцеві лишалося тільки погодитися. Сказав:

– Побачимо, як поверне, – і не стримався, запитав: – А ти мастак, бачу, у таких справах. Давно освоїв?

– Десятий рік при тому, – відповів Богдан спокійно, посміхнувся у вуса. – Ще за Пілсудського почав, за поляків. Тоді молодшим був, устиг навіть у тюрмі посидіти. Спершу Луцьк, тоді до Львова перевезли. Ваші звільнили.

– Це які – наші? – Максим справді не відразу зрозумів.

– Совіти. У вересні, як до Львова зайшли. Думали, задобрять.

– Не дрочи побратима, – миролюбно зауважив Гармаш. – Східняк від совітів теж ковтнув. Хіба ні, друже Східняк?

Годилося кивнути.

Та Коломієць знизав плечима.

Він ще не мав псевдо. Тепер, схоже, Гармаш його вже нарік по-своєму.

Хай буде Східняк.

Вони чекали Юркевича неподалік його будинку.

Розділилися, тримаючись так, ніби не знають одне одного, у кожного своя справа. Гармаш одягнув форму службовця допоміжної поліції, маючи при собі справжні документи й при перевірці без додаткових зусиль граючи простуватого сільського хлопа. Коломієць убрався в цивільне, теж тримав у кишені піджака аусвайс зі справжніми печатками. За легендою, він був заготівельником, котрого за станом здоров'я звільнили від військової служби, узяли на цивільну роботу й відрядили в справах із Рівного.

Новий план дій підказала, і досить швидко, критична ситуація в місті. Точніше, не зовсім новий, лише трошки підправлений.

Дотепер пропагандиста збиралися знищити серед білого дня, підгадавши зручний момент, і відразу відходити, лягати на дно, діяти за принципом «пропусти погоню вперед». Гармаша зовсім не переймало, що тіло швидко знайдуть, негайно почнуть розшук. Крім того, була хай і невеличка, але все ж можливість отримати фору –

ліквідацію росіянина й колишнього комуніста спершу повісять на радянських партизанів. Під гестапівський гребінь потрапляє в такому разі й українське підпілля, але все ж від початку задіють агентуру, що працює по підпіллю радянському. Так, примарний, і все ж – шанс виграти час.

Зміни вніс Коломієць. Акцію провести, але відразу заховати труп. Не слід відволікати гестапо, німці все одно зараз полюють на поляків. Чим пізніше знайдуть тіло свого прислужника Юркевича, тим краще. Навряд чи він знадобиться комусь протягом найближчих шестидванадцяти годин. Гармаш із Богданом це погодили, і таким чином місце для засідки визначили без варіантів: біля будинку.

Їм знову пощастило – поруч, у дворику, знайшовся каналізаційний люк. Кришку підважили, відтягнули наполовину. Коли Богдан отримав маяк – Юркевич їде таки додому, Коломієць не стримався, видав звичне, міліцейське:

– У *цвет!* – так кажуть, коли все складається, як треба.

За всім цим жоден не надав значення, що їхня жертва не йде, а саме *їде*. Тож коли на вулицю з-за рогу вивернув «мерседес», Максим насторожився, але не приготувався. У машині могли їхати офіцери, значить, десь поруч супровід, і варто Юркевичу вийти саме зараз, доведеться пропускати машину й думати, як би не засвітитися передчасно.

Проте він черговий раз переконався: чи не найбільша дурниця на війні – планування, навіть найретельніше. Адже будь-яка дрібниця, яку неможливо врахувати, однаково змушує діяти не за планом, а за обставинами. Тож далі події розвивалися так стрімко, що Коломієць не встигав думати – лише діяв, ведений інстинктами. І хотів тільки одного: не потонути в їхньому стрімкому й небезпечному вирі.

Машина зупинилася поряд із потрібним будинком. З пасажирського боку вибрався Станіслав Юркевич. З боку водія – Ванда Мостовська.

Максим упізнав обох, йому та Гармашу показали їх раніше. Натренована на обличчя пам'ять закарбувала обидва.

Гармаш уже рухався назустріч, блокуючи Юркевичу можливий шлях до відступу. Ані він, ані Ванда не зважали на сільського поліцая. Схоже, жінка намагалася закінчити якусь розмову, а пропагандист квапився й хотів, аби вона швидше поїхала геть. Того ж самого

хотілося Гармашу – стишив ходу, чекаючи, поки «мерседес» забереться.

Коломієць, навпаки, прискорився. У голові вже засіла безумна ідея, що саме через своє безумство мала всі шанси на успіх.

Юркевич нарешті махнув Ванді рукою, прощаючись.

Полька не поспішала сідати за кермо. Видно, результат розмови її чимось не задовольнив.

На протилежному боці вулиці неквапом ішли дві немолоді жінки. Угледівши німецьку машину, опустили голови, прискорили кроки, щоб швидше пройти геть.

Максим поправив картуза. Водночас жестом показав Гармашу на Ванду й зробив рух, котрий сам би не відразу зрозумів. Проте його товариш прочитав послання на диво точно. Порухом у відповідь дав знати – ясно, зробимо.

І швидко скоротив відстань між собою та «мерседесом», навмисне штовхнувши Юркевича плечем.

– Тобі дороги мало! – обурено крикнув той.

– Га? Що таке? – Гармаш розвернувся до нього, відступив назад, ближче до автомобіля.

Ванда вже сиділа за кермом, та невеличкий інцидент прогнозовано привернув її увагу.

Коломієць був уже поруч.

Права рука майнула в кишеню піджака, куди він кілька хвилин тому переклав отриманий раніше й добре знайомий ТТ.

Ліва в русі розпрямилася гадюкою, міцно стиснула шию Юркевича. Ривок – Максим притягнув жертву впритул до себе.

Гармаш смикнув передні дверцята з пасажирського боку, упав на сидіння. На Ванду дивився ствол парабелума.

Вона, зрозумівши все без слів, поклала руки на кермо, демонструючи цілковиту покору.

У цей момент Коломієць тицьнув пістолетне дуло в живіт Юркевича, притиснув його тулуб до себе ще сильніше.

Натиснув спуск.

Постріл вийшов глухим.

Юркевич зойкнув, на обличчі застиг вираз подиву – він не встиг навіть перелякатися. Максим тут же підхопив його під руки, розвернув, швидко поволік тіло у дворик, до каналізаційного люка.

Кинув тіло поруч, спритно, ніби довго тренувався, підважив та відсунув обома руками кришку, кречнувши при цьому. Наступним рухом захвав ще живого Юркевича всередину головою вниз, зовсім не думаючи, як все це виглядає збоку й чи бачить його хтось зараз. Жертва застогнала, Максим підібгав їй ноги, *умістив* усередину. Добивати не збирався, другий постріл може вийти гучнішим, до того ж він стрельнував так, щоб завдати смертельну рану. Зовсім не переймався, що зрадник стече кров'ю в каналізацію, – там йому місце.

Раз-два, поставив кришку люка на місце.

Три-чотири, кількома стрибками вибіг із дворика.

П'ять-шість, заскочив у авто, наставив ствол на Ванду.

– Їдьмо, пані, уперед! І спокійно, спокійно.

Двигун уже працював. «Мерседес» рушив із місця. Схоже, Мостовська зовсім не збиралася опиратися.

До самого свого будинку вона мовчала.

Пасажири теж нічого не говорили. Тримали зброю так, аби Ванда розуміла – у разі чого її покладуть першою. Та жінка опанувала себе досить швидко, і в Коломійця навіть зародилася підозра – подібний розвиток подій польку з незрозумілих причин влаштовує. Лиш загальмувавши, вона запитала досить доброю українською:

– Чого вам треба?

– Виїхати з міста. Чим скоріше, тим краще, – відповів Максим, тут же перепитавши Гармаша: – Я правильно кажу?

– І робиш добре, – кивнув той. – Тебе, дівко, нам сам Бог послав. Вивезеш – житимеш.

– Довго?

– Чого? – здивувався Гармаш.

– Нічого. Виходьте, ідіть у двір. Лиш *szybko*, білий день. Там поговоримо. І не бійтеся, не кричатиму, нікого не покличу. Поясню все, хутко.

Чоловіки презирнулися.

– Пастка, – процідив Гармаш.

– Де?

– Там, усередині. Я не вірю ляшці, просто так вона б сюди не привела.

– Ну, сиди. А я чомусь вірю.

Коломієць ковзнув назовні першим, легко перескочив через паркан. Ванда запитально глянула на Гармаша, той кивком показав їй на двері:

– Іди. Я проведу, товариш зустрине. Як що не так, курво, здохнеш першою.

Настала її черга знизувати плечима. Трималася спокійно, вийшла, зайшла у двір, лишивши хвіртку прочиненою. Цей момент виглядав найбільш сприятливим для провокації з її боку, бо зараз цілитися в неї було складно. Але Ванда поводила себе на диво спокійно і, схоже, не збиралася провокувати. Глянувши на всі боки й переконавшись – ця вкрита зеленню вулиця в цей момент для нього безпечна, Гармаш теж ковзнув з автівки під захист паркану. Зачинив хвіртку зсередини, аж тепер перевів подих.

Ванда із Максимом уже стояли на ганку. Дуло все ще дивилося на жінку.

– Точно сама? – перепитав повстанець.

– Майже, – мовила Ванда, тут же поспіхом запевнила: – Панству ніхто й нічого не загрожує. Ходіть.

Вони пройшли всередину. Коломієць ступив першим, переконавшись – тут справді нікого. Відзначив закриті серед білого дня завіси на вікнах, півтемряву, чомусь заспокоївся. Схоже, ця Мостовська сама когось боїться. Або – стережеться. Звісно, за співпрацю з німцями можна так само отримати кулю, як щойно її дістав Юркевич.

Гармаш тим часом знову зібрався щось запитати, але Ванда випередила його.

– Там – ляда, погріб. Спустіться туди хтось один, усе стане ясно.

Максим сіпнувся в указаний бік. Гармаш жестом зупинив його.

– Стій, – і до Ванди: – Хто там у тебе?

Ванда втомлено сіла на стілець. Коломієць примостився на краєчку столу, тримаючи пістолет у зігнутій правиці.

– Стань далі від вікна. Не маяч, – сказала полячка. – Нікуди я звідси не подінуся. Можеш не цілитися в мене. Але як хочеш – цілься.

Коломієць промовчав, та від вікна відступив, спитав Гармаша:

– Чого боїшся?

– Не боюся. Але й не вірю сій лясській курві, – і додав для чогось: – Жодній не вірю. Хто там у тебе, скільки їх?

– Поранений, – відповіла Ванда. – Один.

– Поляк?

– *Tak.*

– Армія крайова?

– *Tak.*

– Ти з ними зв'язана? Конфідент?

– *Tak.* Тепер ви розумієте, що я така, як ви.

– Не така! – вирвалося в Гармаша.

– Нехай.

– О, Matka Boska! Нехай, ми в однаковому становищі, розумієш то чи не розумієш?

Коломієць зрозумів – пора втручатися.

Опустив пістолет, ступив уперед, став між ними.

– Слухайте, мені до лампочки ваші тутешні стосунки. Її правда, Гармаш. Їй теж не треба, аби німці випасли й накрили її тут. Ця жінка працює проти німців, а значить – на нашому боці.

– Не значить, – уперто гнув своє повстанець. – Не на нашому.

Ванда клацнула пальцями, привертаючи до себе увагу.

– Я бачу, ти не є з цих країв. Не тутешній.

– Але не чужий, – парирував Максим. – Мовчіть обоє, слухайте мене, – побачивши нарешті увагу й перевівши подих, повів далі: – Ми всі зараз, як то кажуть, в одному човні. Хочемо ми того чи ні, подобається чи ні. Ніхто з нас трьох не збирається бути викритим. І не думаю, що ти, Гармаш, готовий здати Ванду в гестапо тільки через те, що вона працює на польське підпілля. А вона навряд чи хоче виказати німцям тебе, бо ти український повстанець.

– За інших обставин...

– У нас нема інших обставин! – гаркнув Коломієць, перервавши Гармаша на півслові. – Нема!

– Тихо будь, – завважила Ванда.

Максим стишив голос, повторив:

– Нема. За тобою стежили весь цей час, пані. Ти ходила пішки або тебе підвозили. Тепер ти з машиною. Ми чекали на Юркевича, нам дали знак – він вийшов із гестапо й поїхав додому. Тепер ми знаємо, що поїхав він разом із тобою, на твоїй машині. Отже, висновок очевидний: підсів до тебе біля гестапо. І машина – з гестапівського парку, правда?

– Правда, – підтвердила Ванда.

– І що це значить? – Гармаш далі не міг вловити хід Максимових думок.

– Їй не складно отримати машину, – глянувши на жінку, Коломієць повторив: – Не складно ж, правда?

– Не так легко, як ти подумав. Але можу, – погодилася Ванда.

– Уночі поляки вбили гестапівця. У тебе в підвалі – поранений поляк. І саме сьогодні ти якимось чином роздобула машину. Розумієш, Гармаш? Усе складається, хіба ні? Ванді треба вивезти пораненого з міста, і вона придумала як. Ризиковано, але раз вона так робить, значить, знає, як треба.

– Мудрий, – кивнула жінка.

– Нічого особливо мудрого, звичайна логіка. Тому ти вивезеш нас разом зі своїм товаришем із міста. Дуже просто, домовимося.

– Чекай! – жестом зупинив його Гармаш. – Вона вивезе лише нас, без свого колеги. Для певності я лишу його тут.

– Що значить...

– Те значить! Він є зайвий, йому не жити!

Тепер руку перед собою виставила Ванда, ще й ступила вперед, ставши між чоловіками.

– *Nie!* Або я вивожу всіх трьох, або вбивайте нас тут! Це моя умова!

– Ляхи тут умов не ставлять! – гаркнув Гармаш.

– Ставлять!

Це вигукнув Коломієць. Коли зловив на себе здивовані погляди від обох, опанував себе, далі заговорив уже спокійніше:

– Хочемо чи ні, але треба домовлятися. На короткий час, між собою, усім. У нас різна мета. Інтерес саме зараз спільний. Вибратися з міста, так чи ні?

Замість відповіді Гармаш повільно опустив зброю.

– Ти що скажеш?

Дивлячись, як вона реагує, Максим помітив, прочитав на обличчі: спершу виникло бажання відмовити чи бодай почати якісь торги. Та дуже скоро зникло. Рішення Ванда прийняла впевнене й зважене:

– *Dobrze.* Як ти все це бачиш?

– А твої плани – якими були?

Знову запала тиша. Максимові дуже кортіло прочитати думки Ванди, бо далі читав по її обличчю – має власні мотивації погодитися

на пропоновану гру, та зовсім не збирається говорити про це з ними.

– Збишек... того чоловіка звать Збишек... Збиралася перев'язати його і вкласти в багажник. Дати знак, коли перетинатиму пост, аби терпів. А там уже знаю, куди й кому його передати. У мене перепустка, мушу повернутися назад ще сьогодні. Тут таке робиться, не до мене.

– Якби не пройшло, був запасний варіант?

– Стріляти. Прориватися з боєм. Уже б не повернулася, та іншого виходу не бачу.

– Значить, у разі чого почнемо війну, – Коломієць заховав пістолет у кишеню. – Нічого не міняється. Хіба я сяду за кермо. Колись крутив бублика, ще до... – фраза «до тюрми» застрягла в горлі, він закашлявся. – Не має значення. Упорався з полуторкою, німецькій машині теж дам раду. Знайдеш мені німецьку форму? Мусить же десь бути.

– Є. Для таких випадків готувала, – призналася Ванда. – Унтерська піде?

– А то. Тільки німецької не знаю.

– Мовчатимеш. Шофери мовчать. Говоритиму я, перепустка в мене. Спробуємо. У разі чого, – вона нарешті посміхнулася, – справді почнемо воювати. Нас тепер більше.

Гармаш втрутився.

– Стоп. Так не годиться.

– Як? – здивовано глянув на нього Максим. – Чому? У багажник влізе двоє. Заодно притримаєш пораненого, аби не застогнав, коли не треба. Це шанс, і добрий шанс. Німецька машина, перепустка, печатка...

– Не піде, – гнув своє повстанець. – Найперше, хай зброю віддасть. Мені. Забереш.

Це прозвучало наказом, і Ванда кивнула, не бажаючи більше гарикатися.

– Тепер таке, – вів далі Гармаш. – Згоден, спроба ризикована, та може вдатися. Але ми поїдемо туди, куди треба нам, а не цій бабі. Ми з ляхами контролюємо різні території, і заїхати нам із тобою до них – зле, не годиться.

– На вашу територію я теж не поткнуся! – піднесла голос Ванда.

Коломієць, знову ставши між ними, розвів руки, немов футбольний арбітр.

– Баста! Досить уже території ділити! Ми зараз усі на чужій! Тому вибираємося або товчемо воду в ступі! Пані, коли вже на те пішло, я особисто гарантую тобі й пораненому безпеку. Годиться? – не дочекавшись відповіді, мовив: – Годиться, куди дінеться! Нас тут двоє проти тебе однієї. Ну?

Ванда вкотре за цей час зітхнула.

– Форму принесу. Поміряєш. Навіть якщо не підійде... у тебе так само виходу нема. І вибору. Згоден?

– *Так*, – Максим перекривив її манеру.

– Мене ти знаєш. Тебе як звати?

Коломієць глянув на Гармаша.

– Називай Східняком. Поки. Так правильно буде.

6

Район Здолбунова, село Гніздяни

День точно видався їхнім.

Усе йшло настільки за планом, що Коломієць грішним ділом подумав – смугу везіння в більшості подібних випадках незабаром змінює інша, протилежна, така чорна, аж до густоти. Чим далі гнав від себе подібні думки, аби не накликати лихо, тим упертіше вони поверталися. Лишалось діяти так, як почав – тобто, не робити зайвих рухів, віддатися ситуації цілковито та діяти за обставинами, не інакше.

І як наврочив – пішло навскоси, щойно вибралися зі Здолбунова й, слідуючи наперед обумовленому та накресленому Гармашем маршруту, звернули з шосе до лісу, на більш розбиту ґрунтову дорогу. Максим брав курс на Гніздяни.

Пост проїхали на диво легко. Повагу в шуцманів викликала найперше машина, і перевірка багато часу не забрала. Може, хтось і мав намір глянути на документи унтера, котрий сидів за кермом. Проте Ванда вихлюпнула на поліцаїв бурхливе море незрозумілих Коломійцеві німецьких фраз. Він не лише розумів, але й відчував – жінка працює на куражі, підстьобуючи себе зсередини, викладаючись по повній, пускаючи в дію всі свої внутрішні ресурси й активно заговорюючи, точніше *защебечуючи* німців. Тож вони, попередивши фройляйн, що треба повернутися до вечора, віддали честь і дозволити їхати.

Щойно заїхали під захист дерев, Коломієць зупинив машину. З керуванням освоївся, та все ж давалася взнаки відсутність практики. Далі нехай уже Ванда веде, у неї зараз це краще вийде. Максим хотів тримати свої руки вільними. Випустив із полону багажника Гармаша, почекав, поки полька переконається – її товариш Збишек дихає, хоч і знепритомнів дорогою; після того обоє сіли в автомобіль, уже нікого не боячись. Уже на підступах до Чорного лісу починалася територія, яку німці контролювали слабенько. Тож можна було почуватися вільніше.

Але все ж таки їхали обережно. Ванда вважала, не хотіла надто сильно трусити машину на ґрунтівці. Поранений поляк незграбно забрався в салон, на заднє сидіння, і Коломієць, усівшись ззаду, не бачив іншого варіанту, як дозволити Збишекові покласти голову собі на коліна. Пораненому це не надто подобалося, але мовчки прийняв усе, як належне.

Гармаш узяв на себе роль штурмана і, коли до Гніздян лишилося зовсім трохи, звелів Ванді гальмувати.

– Що сталося? – запитала вона, підкорившись.

– Так ми в село не заїдемо. Там зараз удень німецьку автівку можуть розстріляти на підступах. Нашу владу потроху налагоджуємо. Німці полізти можуть. Та швидше совіти своїх пошлють, від них боронимося.

– Надовго? – поцікавився Коломієць.

– Поки не знаю. Як утримаємо. Зараз там лише чота. У разі чого може прийняти бій чи відійти. То як складеться.

– Пораненого тут лишимо? – спитала Ванда.

Чоловіки презирнулися.

– З нами піде, – сказав Максим. – Узяли, Гармаш. З обох боків.

– Я? Ляха? – скреготнув зубами повстанець.

– Ну, тут усе ясно, – зітхнув Коломієць, мовчки підставив Збишекові своє плече.

Він не відчував, що зовсім зміцнів після табору, бо насправді відтоді минуло небагато часу. Та все ж здивувався сам собі: удалося мобілізувати приховані ресурси організму, і виявилось – хоч остаточне відновлення не настало, проте й виснаження не остаточне. Є ще порох у порохівницях, чоловіка дотягне.

Вийшовши на околицю Гніздян, послухав Гармаша й повернув до першої ж хати з краю села. Був попереджений – там зустріне вдова,

Савчучка Ксеня, давно допомагає повстанцям, її нічим не здивуєш. Так і сталося: молодицю не заскочила поява нежданих гостей. Лиш шугнула з двору дітей, Славка й Галю, привіталася з Гармашем, якого вочевидь знала, кинула стриманий і здивований водночас погляд на Ванду й Збишека, та нічого не сказала. Замість неї заговорив Гармаш:

– В’яжи ляхові руки, тягни до пивниці. Ксеню, покажеш.

– Пощо ляха в мою криївку! – стрепенулася вдова. – Не для таких копана!

– Зачини, аби не збіг. Далі доправимо обох до відділу СБ.

Коломієць укотре за цей день не витримав:

– Вони не полонені, скільки разів казати! Розійдемося тут, у різні боки!

– Ти тут не наказуєш! – гаркнув Гармаш.

– Нехай так, – поступився Максим. – Тоді відведемо пораненого подалі від очей. Де там можна заховати, показуйте, бо не сидіти ж йому тут, посеред двору.

Аргумент був для Гармаша помітно не прийнятним, проте він, трохи подумавши, погодився.

– Хай так. Я сам відведу.

Ванда обвела поглядом усіх присутніх, затримала на Максимові:

– Dziękuję.

– На здоров’я.

– Чому ти Східняк?

– Так назвали, – хотів додати, що отримав псевдо лиш кілька годин тому, та передумав, замість того додав: – Бо тут я східняк.

– Не важливо, – Ванда повернулася до Гармаша. – Я не прочистила рану. Тобто... умію, нас учили, чистила. Але, мабуть, погано. Інфекція могла потрапити.

– Могла, – Коломієць не знав, як треба підтримувати цю розмову й чи варто її взагалі підтримувати. – Що робити?

– Промити. Перев’язати. Бинти, гаряча вода... Хоча б.

Та враз ніби прокинулася господиня, замахала руками, ставши перед Гармашем:

– Ні! Не можна! Подуріли геть!

– Що таке? – не зрозумів Коломієць. – Що знову не так?

– Пóляк.

– Я?

– Він поляк. Дівка – теж ляхка. У моїй хаті їм не вільно бути.

– Чого ви така люта, жіночко?

Гармаш ляснув у долоні.

– Ти ніби свій, друже Східняк, та багатьох речей ще не розумієш. Колись розберешся. Може, і ні. Не до того зараз. Ксеня права. Тут, у Гніздянах, двох ляхів не вільно лишати. Для них тут усяка хата закрита.

– Мені їх справді застрелити? – Максимові це вже почало набридати. – Ще й так мене перевіриш, складеш панові Хмарі рапорт? Чи не довіриш, сам розстріляєш обох, жінку й пораненого? Чому ж тоді ми не лишили обох у лісі? Їхала б Ванда далі, куди збиралася!

– Пощо мені знати, куди вона збиралася? Ти сам тягнув того пораненого. Я не міг сказати, аби ти його там лишив.

– Так і застрелив би на місці обох! За яким чортом сюди їх було волочити!

Гармаш скреготнув зубами.

Коломієць відчував – повстанець заплутався сам у собі. Він чудово розумів, кому має завдячувати відносно безпечним виходом зі Здолбунова та уникненням ризику потрапити в облаву. Через те не заперечував, коли Максим тягнув пораненого поляка в Гніздяни і разом із ним змушена була йти Ванда Мостовська. Але тепер все це слід було пояснювати не лише собі чи навіть пізніше Хмарі. Домовлятися доводилося з селянами, а місцеві, як уже розібрався Максим, не приймають поляків так само, як німців чи радянську владу. Добре, аби то були такі самі селяни, лиш із польських сіл. Проте раду треба було давати особам, прямо причетним до польської армії – ще однієї ворожої сторони.

– Вони підуть, – промовив Коломієць. – Ванда зможе передати звістку своїм, і сюди...

– ...сюди прийдуть польські поліцаї? – обірвав Гармаш. – Дурню, ти хочеш, аби я дозволив закликати сюди озброєних ляхів?

Коломійця охопив відчай.

– Можна ж домовитися... Слухай, вони лише заберуть своїх... Нічого більше...

– А коли в Здолбунові переховується наш поранений побратим і німаки про це знають, вони що – дозволять нашій хоті зайти в місто та

вільно взяти свою людину? Ти се хочеш сказати, Східняче? Ти так се розумієш?

Глухий кут.

Та відповісти Коломієць не встиг. Почув позад себе рух, озирнувся.

Не встиг нічого зробити – удова, про яку всі, захопившись суперечкою, забули, тихцем шаснула до хати й виринула назад, тримаючи в руці не знати звідки взятий револьвер.

Збишек стояв найближче до неї.

Рука Ксені не здригнулася – поляк отримав одну за однією три кули в живіт.

Наступна куля мала бути Ванді. Але тепер Максим уже перехопив руку вдови, легко вивернув. Револьвер випав, Коломієць відкинув його геть носакон, рывкнув, ніби щойно втратив велику надію на справедливість:

– Ти що? Ти що зробила, жінко?

– Пусти!

На Коломійця дивився револьвер Гармаша. Він розтиснув руки. Ксеня відступила, зиркаючи на чужинця з неприхованою ворожістю.

– У нас так, – мовив Гармаш. – Не дивуйся, Східняче.

Ванда тим часом уже присіла біля застреленого товариша, якого побачила вперше лиш нині вночі. Торкнулася рукою тіла, з якого виходило життя, мовила, не повертаючись:

– Стріляйте. Хутко, стріляйте.

Чи Максим помилявся, чи в Гармаша враз із невідомих причин відпала охота. А Савчучка, дивлячись Коломійцеві просто в очі, сказала:

– У мене лях мужа закатрупив. Тепер усе.

На цих словах удова перехрестилася.

Запала гнітюча тиша. Попри побоювання Максима, на постріли ніхто не поспішав. Благо, хата крайня. Порушила мовчання Ванда.

– Поховайте його, – голос звучав глухо. – Шкоди нікому в цьому селі та людина не зробила.

– Я займуся, – швидко пообіцяв Максим. – Лопату б мені, га, хазяйко?

– Не тут, – сухо кинула Савчучка. – Отам, за селом, біля лісу.

– А з нею що? – Коломієць кивнув на Ванду.

Гармаш утомився боротися сам із собою та шукати складних рішень. Сплюнув собі під ноги, махнув рукою:

– Їдь собі геть, дівко. Катай назад. Закличеш сюди ляхів – я тебе знайду. Сам, особисто.

– До вечора повернутися треба, – для чогось нагадав Коломієць, тоді бовкнув, сам не знаючи для чого: – Тебе провести?

– Розберуся, – сказавши так, Ванда теж перехрестилася. – Dziękuję, Східняк.

Коломієць не зводив із неї погляду, аж поки її постать не зникла серед дерев.

Частина четверта

Хмара

Ми не можемо допустити, щоб в ім'я планів ненависної Москви горіли наші оселі, руйнувалося наше добро, щоб у нашій Україні гніздилися енкаведистські банди. Цим московсько-більшовицьким агентам ми відповідаємо організованою народною самообороною.

Зі звернення Проводу ОУН(б) до українців, червень 1943 року

29 червня – 2 липня 1943 року

Ліс, район Здолбунова, база відділу УПА

– Я не знаю, що з тобою робити! Віриш?

– Та вірю. Тільки причини не розумію. По-моєму, зараз ти сам себе загнав у тупик.

Вони розмовляли в бункері, сам на сам. Хмара причинив двері зсередини так щільно, як міг. Перед тим хорунжий говорив із Гармашем, і Коломієць зрозумів – про деякі особливості їхніх пригод у Здолбунові та потім у Гніздянах той доповів лише командирові. Решта повстанців отримала коротку, позбавлену зайвих емоцій оповідь про те, як героїчно поведився Максим, виконуючи завдання. Крім цього, Коломієць змирився з тим, що відтепер із легкої руки Гармаша хоч-не-хоч, а мусить відгукуватися на Східняка, прийнявши нове прізвисько як справжнє повстанське псевдо.

Але Хмара, закликавши його до себе на розмову після бесіди з Гармашем, від самого початку не поспішав звертатися до Максима так. Командир, схоже, зовсім заплутався у своєму ставленні до нової людини у загоні, тож безособове «ти» Коломієць сприймав саме так – невизначеність у стосунках. Та й сам Хмара цього не надто приховував.

Аби взяти невелику паузу, чоловіки закурили. Зробивши першу затажку, хорунжий випустив через плече струмінь густого сизого диму. Простеживши, як він повільно виходить крізь ледь помітний вентиляційний отвір, Хмара промовив, не дивлячись на Максима:

– Знаєш, за чим зараз шкодую? Правда, щиро, – рвучко повернувшись, подивився Коломієцьві просто в очі. – Дивне щось коїться зі мною. Ніколи раніше не переймався тим, що якусь ділянку роботи саме на мене покладають. Дуже рідко на своєму місці когось іншого уявляю. Мовляв, хай би на когось це звалилося, не на мене, – він знову затагнувся, випустив дим туди ж, куди й раніше, повів далі: – Не тому, що я боюся не впоратися із завданням чи не готовий прийняти якийсь виклик. Навпаки. Бувало, доводилося мало не рукавичкою вивертатися, аби взятися саме за ту справу, яку дуже хочеться довести до кінця самому. Запитай чому?

– Не знаю.

– Так питаєш, кажу!

– Добре, спитаю. Чому?

– Скажу, – Хмара акуратно поклав недокурену цигарку на краєчок саморобного столу, повторив: – Скажу. Знаєш, ось тут, – розкрита долоня правиці накрила місце на грудях, де билося серце, – відчуваю: ніхто, крім мене, ніхто замість мене саме це діло краще не зробить. Не лише про військову справу кажу. Але ти маєш розуміти, яка є тут моя особиста настанова. Так чи ні?

– Чого ж, усе ясно. Сам іноді ловлю себе на подібному, – кивнув Коломієць. – Тільки до чого тут я? Точніше, моя доля, ставлення до мене, твій вирок щодо мене – як це правильно назвати...

– Бо нині таке саме переживаю, – признався Хмара. – Мені жаль, що в лісі тебе саме мої хлопці злапали. Була можливість розстріляти тебе за вбивство нашого вояка. Але ти мені не лише довів свою непричетність на пальцях, а й допоміг виявити зрадника в моєму відділі. Потенційного зрадника, що значно небезпечніше, аніж зрада відверта чи добре прихована. Потім вирішив відпустити тебе на всі чотири сторони. Хай би ти пішов до совіцьких партизанів, не має значення. Повірили б тобі там – уже не мій клопіт. Зрештою, ти вибрав шлях сам. Але ти повертаєшся назад до відділу!

Максим розвів руками.

– Доля.

– Може бути. Коли війна, віриш у долю, ворожіння, дідька лисого! Далі я приймаю рішення тебе в ділі перевірити. Ти виконуєш завдання, причому Гармаш не скупиться на похвали щодо тебе. Ніби ти наш, питання відпасти мають. І раптом ти відпускаєш польську курву, замість відвести її подалі в ліс та до бісової матері застрілити! – кулак Хмари грюкнув по столу так, аж той хитнувся, а недопалок упав на землю. – Що мені з тобою робити? Ось коли закортіло, коби замість мене твою долю після такого хтось інший, але не я вирішував!

– Наприклад?

– Та хоча б Остап! Той би з тобою довго не розводився! Без церемоній поставив би до найширшого стовбура й розстріляв особисто!

– Хто такий Остап? Ним тут у вас дітей лякають?

– Не жартуй. Відділ Остапа у цих краях зараз. Має таке саме завдання, як мій відділ, тільки на іншій території.

Раптом Хмара закашлявся. Максим машинально потягнувся до командира через стіл, аби, як водиться в таких випадках, похлопати людину по спині. Та хорунжий відвів його руку, похитав головою, заперечуючи, нахилився, аби підняти недокурену цигарку. Коломієць знизав плечима, не знаючи – Хмара зайшовся навмисне, аби перерватися, бо вже збирався запросто розказати Коломійцеві: учора по рації дістав повідомлення від їхнього куреня – відділ Остапа вирушив до них на підмогу. Та стримався – то вже занадто буде.

За даними розвідки, німці готують у наближеному до здолбунівської залізничної гілки районі каральну операцію з подальшою пацифікацією населених пунктів. Серед найперших місць завдання основного удару вказали Гніздяни. Хмара чудово розумів: поки українська лісова армія тримає це село під своїм контролем, має досить зручну перехідну базу. Звідти можна висуватися в бік стратегічно важливої залізничної ділянки, яка включає в себе міст через Горинь. Налетіти, завдати удару й відступити назад, на підготовану базу в Гніздянах можна з мінімальними втратами.

До того ж село, хоч і стояло ближче до головних транспортних шляхів, усе одно було закрите лісовим масивом. Без нагальної потреби, як показувала практика, німці в ліси не лізли, не бажаючи відходити далеко від гарнізонів. Поки село формально контролювалося підрозділом допоміжної поліції, територія фігурувала в рапортах як підконтрольна німецькій адміністрації. Та віднедавна українським поліцаям набридло гратися й удавати лояльних. Тож Гніздяни разом з іншими подібними селами перейшли під контроль повстанської армії після остаточної зачистки нечисленних ворожих елементів. З того часу можна було говорити про існування невидимої, але цілком придатної для прокладання з олівцем на карті лінії фронту, що розділяла зони впливу повстанців та німецьких сил безпеки.

Формально встановлення контролю над селами й невеличкими містечками означало офіційне оголошення війни.

Німці не визнавали права українців на певні території, називаючи повстанську армію українськими «національними бандами». Повстанці поширювали листівки та газети, у яких закликали людей чинити опір, створювати загони самооборони й починати боротьбу. Та однаково навіть Польща мала вигідніше становище: існувала держава, ліквідована вищими німецькими й радянськими керівниками, проте її

уряд діяв в еміграції. Отже, пляцуфки, підпорядковані Армії крайовій, представляли збройні сили держави, що мала змогу оголосити війну Німеччині. Тоді як за спинами українських повстанців стояла не оформлена в державний інститут політична організація. Що й давало привід німцям – і не лише німцям! – обзивати відділи УПА бандитами та злочинцями.

Ось чому хорунжий Хмара від самого початку свого виступу в район Здолбунова розумів – каральні операції неминучі. Імовірність початку локальних пацифікацій дуже велика, і єдине, чого не можна передбачити, так це точної дати початку кожної з них. Вивчивши обстановку й виклавши свої міркування в доповіді, він склав повідомлення й звелів передати його керівництву. Висновок зробив категоричний: силами свого відділу оборону не втримає, бо це докорінно розходиться із покладеним на нього завданням.

Відповідь Хмара отримав учора. Підозри підтвердилися – готується військова операція щодо пацифікації Гніздян, бо село хоч і прикрите лісовим масивом, але знаходиться, так би мовити, на передовій лінії невидимого фронту. Іншими словами, туди німецькому військовому підрозділу дістатися простіше, бо не треба заходити аж так далеко в ліс. Крім того, спершу планується обстріляти село з гармат, а вже потім заводити військо.

Це знання давало Хмарі несподівану перевагу: ворога можна було перехопити ще на підступах, улаштувавши засідку. Для успіху такої операції не треба великих сил. Та одним відділом теж не обійтись. І, розуміючи це, командування й спрямувало на допомогу відділ Остапа.

Не сьогодні, так завтра підкріплення має надійти.

Якщо станеться затримка, нехай післязавтра. Головне для Хмари – у разі чого спробувати протриматися хоча б добу, бо, якщо Остап вийшов, він неодмінно дійде.

Звісно, весь цей військовий розклад хорунжий не збирався доводити до відома Коломійця. Командир, котрий не часто губився в боях та не довго мусолив повітря, приймаючи те чи інше рішення, зараз не впізнавав сам себе. Чоловік із Полтавщини, який сидів навпроти, нагадував Хмарі дитину, котра щиро не розуміє, пощо її сварить тато-рибалка. Адже дитя випустило наловлених ним хороших рибок або назад у річку, або взагалі в криницю, бо там теж вода й риба не здохне.

Тим самим Максим Коломієць обеззброїв Павла Бережного на псевдо Хмара.

На його місці Данило Червоний на псевдо Остап, потрап цей східняк до його відділу, уже б давно прийняв рішення, не коливаючись. Розстріляв би, лишаючись цілковито переконаним у власній правоті. Більше того – керівництво схвалило б подібний вчинок, ще й напевне поширило в листівках як приклад правильної поведінки справжнього воїна й патріота.

Зараз Хмарі не подобалося те досі не звідане всередині його самого, що заважало вирішити з Коломійцем так само.

Знову прокашлявшись, хорунжий наново розкурив цигарку.

– Бог із ним, із Остапом. Колись, може, зустрінеш. Може – ні. Війна кругом, нічого не можна передбачити. Тут і тепер з тобою говорю я, не Остап і ніхто інший. Тож поясни, чому ти відпустив ляшку, яка підлягала ліквідації.

Максим зітхнув.

– Ванда Мостовська підлягала ліквідації через співпрацю з німцями. Вона виявилася агентом Армії крайової. Та вивезла нас із міста. По суті, допомогла нам.

– Ні, – жорстко заперечив Хмара. – Ванда підкорилася силі. За інших обставин вона саме як агент Армії крайової зробила б усе, аби ви з Гармашем у гестапо опинилися. Ще й вивернулася б, тому що слизька, на те й агент.

– А якби не здала?

– Нічого не міняється. Наші вороги – німці та ляхи однаковою мірою. Я вже мовчу про те, що Мостовська цілком може контакт із совітами підтримувати. Тож висновки для тебе невтішні: ти відпустив не просто ворога, а подвійного ворога.

– Завдання виконано. Юркевича ліквідовано.

– Забудь про Юркевича. Мостовська так само в списку була.

– Чітких указівок щодо неї ми з Гармашем не мали, пане, або, як у вас кажуть, друже хорунжий. Наказано діяти за обставинами. Або – або.

– Обставини так склалися, що ви могли ліквідувати обох, – уперто стояв на своєму Хмара.

– Ті ж самі обставини склалися так, що нам для успішного відступу знадобилася машина Ванди, її статус та перепустка, – парирував

Коломієць.

– Але потім, у Гніздянах, нічого не заважало ворожого агента знищити! Ти зробив усе, аби так не сталося! Навіть польського жовнежа допоміг поховати!

– Це навряд чи військовий злочин – закопати в землю людину, убиту не тобою.

З виразу обличчя командира Максим зрозумів: той справді трохи переборщив і відчуває це. Звично використавши затяжку як паузу, Хмара проговорив уже спокійніше:

– Може, й так. Усе одно ти відпустив ворога, який знає тепер, де знаходиться одна з наших баз. І дуже скоро на Гніздяни або німаків, або ляхів, або своїх друзів москалів нацькує.

Настала черга Коломійця робити затяжку. Після неї від цигарки майже нічого не лишилося, і Максим, послинивши пальці, акуратно роздушив залишки, розтираючи їх на порох.

– У тебе, Хмаро, логіка війни.

– Хіба зараз може діяти інакша логіка?

– Може, – кивнув Коломієць. – Логіка здорового глузду. Скажи, хіба великий секрет, що село Гніздяни, як і інші довколишні села, – осередок бандерівців? Невже німці, поляки та червоні партизани не знають цього без Ванди Мостовської? Ми їхали туди зі Здолбунова не якимись секретними, невідомими стежками. Як дістатися до села, може встановити будь-яка розвідка. До того ж, як я зрозумів, удень і вночі там поки що місцева самооборона. Думаєш, ворог, ким би він не був, цього не розуміє? Я не виказав жодної вашої таємниці, друже хорунжий. Тим більше, сама Ванда ризикує потрапити в гестапо після повернення назад. Їй би краще гнати кудись до своїх, та навряд чи вона так учинила. Ну, і навіть повернувшись до Здолбунова, вона навряд чи почне розказувати про свої вчорашні пригоди.

– Се твій здоровий глузд?

– Чого це мій? Глузд – він нічий, Хмаро. Він, так би мовити, для загального користування. Убивати ту жінку, Ванду Мостовську, у селі чи за селом логічно з логіки війни, коли всім усім вороги й вона представляє як не ту, так іншу вражу силу. Але безглуздо, друже хорунжий. Саме з тих міркувань, які я тобі ось зараз виклав. Більше сказати тобі нічого не можу й не хочу.

– Не хочеш?

– Ага. Я заморився. Чесне слово, товчемо воду в ступі. Уважаєш – я щось порушив та когось зрадив, чорт із тобою. Виводь, шукай товстий стовбур. Можеш умити руки й передати мою справу на суд... ну, хоча б того ж Остапа, ти мене ним трошки полякав. І будеш правий хоча б у тому, що скинеш із себе тягар прийняття рішень. Погоджуюєшся, що не все так просто – припиняємо ці розмови. Пускай мене, та й по всьому.

– Куди пускати? Зовсім?

– Тьфу ти, хотів сказати – залишай. Записуй до себе чи який тут порядок. Став на забезпечення. Видай зброю. Пovoюємо разом.

– Навіть так?

– Отак.

– Із ким воювати зібрався?

– З фашистами.

– А як хто інший буде? Совіцькі партизани, для прикладу?

Максим відчув у горлі грудку.

Невелику.

Ковть – і нема, проскочила, бо згадав Зуба та його банду біля хати в Заліссі.

Вони *так само* радянські партизани.

Їх навряд покарали за вбивства й мародерство.

– Побачимо, друже Хмаро. У спину не стрілятиму. Ані тобі, ані комусь іншому тут. Далі час покаже. У крайньому разі, коли зрозумію, що до чогось не готовий, застрелюся сам.

– Та де, дочекаєшся від такого, – на лиці хорунжого з'явилася легка посмішка. – А наші вояки, аби знав, так роблять, щоб ворогу не здаватися. Ось чому тобі слід визначитися з ворогом. Тобто, у кого стріляти.

– Було б із чого.

– Та буде, буде! Скажеш Гармашеві – я розпорядився, хай видадуть тобі гвера й наган Явора. Усе, іди вже, – і після короткої паузи: – Східняк, тебе ж так назвали?

Коломієць кивнув.

– То йди вже, друже Східняк.

Здолбунів, генеральний округ Волинь-Поділля

Єрмолов порушив усі правила, що діяли дотепер. І це налякало Ванду значно більше, ніж пригода, з якої вона виплуталася напередодні.

Принаймні, їй дуже хотілося вірити – усе обійшлося.

Назад до Здолбунова вона завбачливо повернулася іншим шляхом. Для цього зробила чималий гак, вирулюючи об'їзними шляхами й постійно ризикуючи нарватися на несподівану засідку. Адже «мерседес» із гестапівськими номерами – ласа здобич для партизанів незалежно від того, на чиєму боці вони воюють: українські, радянські та навіть рідні, польські, однаково завзято полюють на німецькі автомобілі, особливо якщо ті їздять лісовими дорогами без супроводу. У кращому разі зупинять та заберуть у полон, щоби потім розібратися. У гіршому – розстріляють із засідки, закидають гранатами або ж вона сама натрапить на міну, закладену десь по дорозі.

Та обійшлося. Ванда заїхала в місто, коли сонце вже поволі сідало, через інший пропускний пункт. Тутешні шуцмани не знали й не могли знати, що вдень фройляйн виїжджала з особистим водієм. Номери й підпис на перепустці свою корисну справу зробили, і нарешті Ванда зітхнула полегшено. Ще знайшла в собі сили, аби повернути авто назад на стоянку в гестапівському дворі, пустивши при цьому бісики кільком знайомим офіцерам. Жоден не претендував, лиш невинно залицявся, адже фройляйн уважалася подругою їхнього колеги Ерика Венцеля. Навіть, переборовши дику втому й зібравши рештки волі в кулак, зайшла до приміщення особисто подякувати своєму *geliebten* [38] за послугу й допомогу.

Венцель, як завжди, купався в морі роботи, тож сам попросив Ванду йти додому й не заважати йому. Ніби між іншим вона поцікавилася, чи не з'являвся в цих стінах отой росіянин, Юркевич, бо мусила за розпорядженням комендатури допомогти йому саме сьогодні із якимось черговим агітаційним творінням. Почувши, що Юркевич його не цікавить, проте зранку росіянин ніби вештався коридорами із дуже заклопотаним виглядом і більше того ніде ніхто не бачив, Ванда трохи заспокоїлася. Отже, той, кого сьогодні вбили українські

повстанці й чий труп швидко, але старанно заховали, насправді не викликає до себе широкого інтересу в німців саме зараз. Можливо, його шукатимуть уже завтра, знайдуть тіло в каналізації, гестапо ще раз стане на вуха, проте з неї цю пригоду напевне не пов'яжуть.

Уже легше.

Ванда думала, що засне вночі після небезпечних клопотів цього дня. Натомість довго крутилася, лежала з розплющеними очима, удивлялася в темряву, слухала, як легенький нічний вітерець шурхотить деревами в саду за вікном, думала, прикидала, міркувала. Не витримавши так довго, рішуче встала й зробила те, що дозволяла собі вкрай рідко, – знайшла в кухонній шафі почату пляшку шнапсу й випила раз, потім знову. Стало трохи легше, Ванда повернулася в ліжку, і тепер думки крутилися чітко в одному напрямку: якби не акція українського підпілля проти Юркевича, той неодмінно доповів би в гестапо про сумніви, що виникли в нього, коли побачив невдалу спробу втечі Павела Круля. І ніхто інший, як Ерик Венцель, легко б узяв під «ковпак» свою коханку після таких повідомлень.

Виходить, сьогодні в неї другий день народження.

Чи не так: два нових народження впродовж одного дня.

Адже той українець, названий Східняком, не лише вивів її з-під удару німців, прибравши російського пропагандиста. Він також дивом не допустив, щоб її розстріляли в тому селі. Назву Ванда чула і, працюючи в комендатурі, знала, що Гніздяни належать до тих населених пунктів, що з недавніх пір контролюються українськими бандами, з якими їй довелося вперше так близько познайомитися й пощастило вийти живою з безнадійної, здавалося б, ситуації. Отже, нічого доброго за інших обставин їй там не світило.

Переживши таке, за інше поки могла особливо не хвилюватися. Нарешті заснувши, прокинулася рано із гострим відчуттям: щось не так. Пояснити не могла, тож, щоб відсунути на другий план непевні тривожні думки, почала збиратися на службу.

Напруга посилилася, щойно Ванда вийшла з дому. Повз її будинок, огидно дзенькаючи погано скрученим ручним дзвінком, проїхав юнак на облупленому велосипеді. Від нього сахнулася жіночка з кошиком, котра йшла назустріч, облаяла навздогін та перехрестилася. Велосипедист зиркнув через плече, аби побачити, хто там такий чорноротий, швидкий погляд ковзнув по Ванді, і вона насторожилася.

Сигнал.

Вона по буднях завжди виходила з дому в один і той самий час. Похибка лежала в межах від п'яти до п'ятнадцяти хвилин. Якщо саме в цей час повз її дім проїздив хтось на велосипеді, незалежно від того, у який бік він прямує, значить, з нею вийшли на зв'язок у незапланований день. Зазвичай такий крок – сигнал тривоги, і на Ванду чекало повідомлення в наперед обумовленому місці.

Це був зруйнований гарматним снарядом будинок на сусідній вулиці, куди часом забрідали бродячі собаки. Вулиця взагалі постраждала досить сильно, навпроти й поруч так само маячили будинки-привиди. Ось чому обрали той, що посередині напівзруйнованої вулиці: набагато менше шансів потрапити на очі цікавим місцевим мешканцям. Зупинившись біля будинку, щоб поправити тонку панчошу, а насправді пропускаючи повз себе двох перехожих, Ванда, для певності ще раз глянувши в різні боки, шаснула до руїн. Зайшовши за стіну й сховавшись від очей, вона присіла, розкидала пальцями биту цеглу й знайшла серед уламків порожню гільзу від гвинтівки. Такого добра довкола досить, гільзи не кидаються в очі, навіть якщо лежать посеред вулиці. Узявши її та стукнувши знизу, Ванда витрусила згорнуту смужку паперу. Відкинувши гільзу геть – треба буде, завжди покладуть нову, – вона розгорнула послання.

Не зашифроване. Нікому не адресоване. Лише кілька речень.

Суть: тимчасово припинити будь-яку діяльність. Після загибелі Мрувки та двох бійців його загону й захоплення гестапо четвертого група не розпустилася. Її очолила інша особа, налаштована ще радикальніше за Мрувку. Звинувативши польське військове керівництво у зраді, вона проголосила жорстоку помсту німцям за Мрувчину загибель. Боятися тепер має кожен німецький офіцер, хай земля в них горить під ногами, нехай усякий озирається, навіть коли йде по вулиці.

Дії всієї долбунівської підпільної польської групи поставлені під загрозу.

Витягнувши з сумочки запальничку, Ванда спалила папірець. Пройшла через двір і вийшла на паралельну вулицю. Нічого підозрілого, так робив багато хто, проходячи повз руїни й вирішивши зрізати шлях. Обсмикнувши спідницю, рушила далі, мізкуючи на ходу.

Коротке повідомлення саме по собі нічого не означало. Його слід розглядати вкупі з тривожним сигналом, і це давало розуміння, що не сказано. Керівництво мовчало про спроби локалізувати конфлікт із групою Мрувки, пошук способів заблокувати її діяльність, щоб потім спрямувати праведний гнів у потрібне корисне русло. І тимчасове призупинення значило – проблемою вже активно займаються й розв'язати її можуть протягом кількох найближчих днів. Щойно справи приведуть у порядок, знову з'явиться сигнал і Ванда отримає нове повідомлення. Швидше за все, зміст її заспокоїть. Але може статися навпаки: їй накажуть негайно згортатися та виходити з міста, бо хто знає, чого ще міг наговорити захоплений гестапівцями боєць.

Даючи лад цим думкам, Ванда на короткий час занурилася в себе. Тож шум машини за спиною, скрегіт гальм, хлопання дверцят та вигук: «Фройляйн Вандо!» заскочив зненацька. Першої миті налякалася, усе похололо всередині, бо уявила – по неї вже приїхали гестапівські костоломи. Але потім, озирнувшись на голос, побачила знайомий «хорьх» і Єрмолова в німецькій формі, котрий ішов до неї, вітально махаючи рукою.

Така зустріч була ще гіршою, ніж щойно отримане тривожне повідомлення.

Вони від самого початку домовилися, де, коли та за яких обставин обер-лейтенант Крюгер зустрічається з пані Мостовською. Аби час і місце зустрічі ні в кого зі сторонніх не викликали жодних, навіть легеньких та на перший погляд несерйозних підозр.

Вигулькнувши отут і отак, Василь Єрмолов порушував усі домовленості.

Нічого хорошого вона від його раптової появи не чекала.

– Сюрприз, фройляйн Вандо! – Єрмолов наближався стрімко, ступаючи широко, мало не біжучи. – Ми з вами почали часто зустрічатися! Поет сказав би – доля!

Він узяв її за руку, підніс до своїх губ сам. Вистава відбувалася для випадкових глядачів, серед яких були німецькі солдати, і Ванда подумки подякувала Богові, що показова театральщина пройшла повз їхню увагу. На відміну від усіх попередніх разів, зараз Єрмолов поведився награно, явно переборщував, та чомусь не надто приховував цього. Виглядало, ніби він уже розкритий і тепер відчайдушно йде ва-

банк. Роблячи останній вихід, оскільки того вимагають якісь неписані правила.

– Здолбунів – маленьке місто, гер Крюгер, – вичавила з себе Ванда, гумово посміхаючись. – Люди тут приречені натикатися одне на одного. Тому не кажіть мені про долю. Лише випадки, що стають закономірностями.

– Щасливі випадки, я б сказав, – Єрмолов не випускав її руки зі своєї, стиснув ще сильніше, і вона відчула, як той нервує. – Дозвольте підвезти вас, я теж у комендатуру.

– Та її вам не минути хоч як! – уголос визнала Ванда, дозволила взяти себе за лікоть та повести до «хорьха», роздивляючись довкола на ходу.

Ніби нічого підозрілого. На зустріч німецького офіцера та строго вдягненої пані ніхто спеціальної уваги не звернув. Машина стояла біля бровки лівою стороною, тому Єрмолов спершу відчинив ліві задні двері, припрошуючи даму зайти, і вже потім обійшов авто, примостившись попереду на пасажирське місце.

Щойно сіли в салон та зачинили двері, Ванда, навіть не кивнувши за звичкою мовчазному шоферові Колі, визвірилася на майора:

– У чому справа? Це порушення конспірації, cholera jasna, ви не могли заїхати сюди випадково! Одна перевірка...

– Цить! – грубо зупинив її Єрмолов, і, хоча нічого більше не додав, усе одно в такій манері він раніше з Вандою не говорив. – Сиди тихо й слухай, Вандо. Ти забула, що міст треба підірвати сьогодні? Учора в призначений час тебе в місті не було. Тебе взагалі ніде не було. Я повинен ризикувати з оцим у машині?

Перехилившись усім корпусом через переднє сидіння, Єрмолов дотягнувся до пакунка, який Ванда аж тепер помітила біля себе. Не звернула уваги відразу, бо та річ, накрита шматком брезенту, лежала на протилежному боці від неї, ближче до правих задніх дверцят. Смикнувши накривку, майор показав Ванді елегантну німецьку дорожню валізу.

– Усе тут.

– Що? – вирвалося в неї, хоч мала б здогадатися сама – і здогад прийшов, питання випередило його на кілька секунд.

– Начинка. Вибухівка, – вицідив Єрмолов, закриваючи валізу знову. – Її, як ми планували, треба скинути на міст. Ти кілька днів тому

називала прізвище машиніста, готового це зробити. Казимир Сліпак. Наші товариші перевірили – такий справді є. У рейс іде сьогодні, по обіді. Вантаж – продовольство для Східного фронту, – майор знову всівся рівно, далі говорив, не повертаючись. – Харчі можна пропустити. Важливіше паралізувати рух на залізниці на невизначений час. Якщо ешелон захочуть перестріти націоналістичні банди – нам же краще.

– Чому?

– За нашими даними, вже є наказ почати проти них велику операцію. Атакують поїзд – прискорять процес. Відтягнуть на себе сили, які німці могли спрямувати не лише на їхні банди, а й на наші загони. Заодно дісталось б вашій армії. А так бандерівці вигребуть за всіх. Це вигідно обом нашим сторонам.

– Але ж вони так само можуть пропустити ешелон.

– Можуть. У такому разі на них повісять зірваний міст, – пояснив Єрмолов. – Уже дещо зроблено, щоб прив'язати диверсію до агентів місцевого націоналістичного підпілля, котрі діють на залізничній станції. І, Вандо, я взагалі не дуже розумію, чому ти про таке запитуєш. Домовленість була, операція готувалася, дати німцям зайвий привід ударити по лісових бандах вигідно й вашим, і нашим! Ви не готові?

Ванда прикрила очі, стисла пальцями скроні.

Справді, учора польське підпілля мало отримати вибухівку від групи Єрмолова та передати її на залізницю, тому самому завербованому машиністові. Йому обіцяні гроші, і краще, якщо сам ешелон, який він веде, ніхто не чіпатиме. Це зніме з нього підозри.

Проте вчорашні події...

Cholera!

– Що таке?

З реакції Єрмолова зрозуміла – вимовила це вголос.

– Треба все зупиняти, – сказала Ванда тихо.

– *Що таке?* – тепер у питанні змішалися подив із погрозою.

– Або переносити, – швидко виправилася вона, розуміючи, як її слова прозвучали. – Учора вночі на станції... – відмахнулася, не маючи зайвого часу на пояснення. – Словом, там зараз посилені заходи безпеки. У рази посилені, товаришу майоре. Наша людина чи навіть

ваша не пронесе ось це, – рука лягла на поверхню валізи, – просто так. Неодмінно перевірятимуть. Крім того...

– Ну?

Зустрівшись із колючим поглядом Єрмолова, вона замовкла, ковтнувши все, що хотіла пояснити про виниклу проблему довкола групи месників Мрувки. Для російського офіцера то була б, на її думку, не лише додаткова, а й зайва на цей момент інформація.

– Нічого, то я про своє. Досить уже сказаного. Кілька днів нічого не вирішать.

– Замовкни.

Єрмолов не викрикнув, мовив це неголосно, якось буденно. Але від цього наказ прозвучав більш жорстко, категорично, не передбачаючи жодних заперечень та обговорень. Лише виконання, причому негайне.

– Нема кількох днів, – відрубав майор. – Нема завтра. Усе треба робити тільки за погодженим планом і тільки тепер. Мені байдуже, що сталося на залізниці вчора вночі. Так навіть на краще.

– На краще?

– Не чекатимуть двох акцій підряд. Німці вже посилили безпеку й переконані – усі, хто щось там готував, будуть вичікувати. Ось на чому ми з тобою проскочимо.

– Зі мною?

– З тобою, Вандо. Якщо є ризик для ваших чи наших людей, валізу понесеш ти. Там, усередині, пекельна начинка й гроші.

У Ванди відібрало мову. Зрозумівши це по-своєму, Єрмолов вів далі:

– Скажеш машиністові – хай спершу їх забере, щоб не пустити за вітром гонорар. Сліпак міг би й безкоштовно, як патріот, але то вже інша розмова. Завести механізм просто. Дитина впорається, баба – тим більше.

– Чия баба? – промовила Ванда одними губами, котрі враз висохли.

– Ну, не баба – жінка, дівчина, не чіпляйся до слів, – Єрмолов не ховав роздратування. – Будильник, звичайний, з бляхи. Простенький. Знаєш, як накручувати? Виставиш на... – майор зиркнув на свій годинник, – ну, йому видніше, на який час поставити стрілку та завести. Він же паровоз веде, хай мізкує. Значить, накрутив, заховав валізку. Коли домчали до середини мосту – скинув. Усе.

– Не все, – Ванда поступово опанувала себе. – Не все. Я мушу отримати це завдання від свого керівництва. Ці мої дії не схвалені районним інспектором Кліковським, і поки я не зв'яжуся з ним...

– Мене не цікавить твій Кліковський! – гаркнув Єрмолов, тут же стишив голос, повторив: – Ситуація, Вандо, критична. Твоє начальство буде поставлене до відома. Кліковський знає про заплановану операцію?

– Я доповідала. Але зараз... сьогодні... Є інше розпорядження...

Ванда розуміла – опиратися російському майорові нема смислу. Та все одно намагалася триматися з останніх сил, не здатися отак, відразу.

– Ти виконуєш моє розпорядження, – відрізав Єрмолов. – Відмова прирівнюється до зради.

– Чому зради?

– Хіба не знаєш, як називають невиконання наказу старшого у воєнний час? Ми, Вандо, забагато говоримо про це, – він зітхнув, підбив остаточний підсумок: – До залізниці тебе не довеземо. Вийдеш трохи раніше, підеш пішки. Тебе знають, на тобі форма, пропустять без перевірки. Іншого плану ані в мене, ані в тебе зараз нема. Найкращий – той, який приймається на ходу. Для певності я страхуватиму тебе сам, буду неподалік. Ще питання?

Ванда спершу мовчки похитала головою. Потім мовчки кивнула.

Вона здалася.

Валіза тягнула руку донизу.

Спершу, коли Ванда вийшла з машини й підхопила її, ноша видалася досить легкою. Ще здивувалася, спіймавши себе на думці: за весь час, що працює в підпіллі, жодного разу не доводилося тримати міну з годинниковим механізмом. Узагалі не уявляла собі, як може виглядати така «пекельна машинка», думала – невеличкий пакунок великої руйнівної сили. Тепер, стискаючи ручку валізи, зрозуміла: маленьким зарядом тут не відбудешся. На мосту має добряче рвонутися, і, згадавши, як він виглядає, уявила – це ж скільки там, усередині, повинно бути вибухівки, щоб пошкодити міст, фактично розламати навпіл.

Раптом усередині похололо, ноги зрадницькі підкосилися. Якщо зарядили так потужно, не дай Бог їй розтиснути руку, не втримати вантаж. Відразу ж валіза немов налилася свинцем, хоч навряд чи її

вміст так миттєво обважнів. Насправді ефект підсилила несподівано багата уява. До того ж Ванда обережно ставилася навіть до звичайних бойових гранат, намагаючись без потреби не брати їх до рук. Колись на вишколі мусила кинути кілька, тренуючись, і мала той самий ефект: легеньке на перший погляд і дотик «яєчко» перед самим кидком тягнуло руку донизу.

Що вже казати про начинену вибухівкою валізу.

Ванда спробувала переключитися. Вийшло ще гірше: згадала – ось-ось має бути на місці, у комендатурі, там її скоро почне за звичкою шукати прикрий капітан Хольман, і треба просто зараз придумати пояснення, чому саме її нема, де була, чим займалася, а також правдоподібну легенду на той випадок, якщо її з багажем зупинить перший-ліпший патруль на станції. У цьому сумнівів не було, навпаки – станеться диво, якщо вдасться проскочити. Могла спрацювати відчайдушна ставка Єрмолова на несподіваний, ніким не підготований наперед план.

Здається, у росіян, наскільки Ванда знала їхні звичаї, досить популярним і прийнятним є діяти методом на арапа.

Ніби так це звучить.

Ванда для чогось повторила фразу вголос, пошепки, самими губами. Доречна вона тут чи ні, вирішила не розбиратися. Просто сплигло, принагідно.

Треба зосередитися. Ванда розправила плечі, стисла ручку валізи міцніше, ноги перестали недоречно тремтіти. Вона рухалася чим далі, тим більш упевнено.

Попервах їй здавалося – усі довкола проводжають її підозрілими поглядами. І кожен перехожий, особливо німецький військовий, неодмінно думає: що ж там у неї у валізці, ану, зупинимо й запитаємо. Та скоро непотрібні страхи здиміли, бо іншим до Ванди не було жодного діла. Зрештою, міськими вулицями простували заклопотані власними справами й перейняті власними тривогами чоловіки та жінки з мішками, сумками, фанерними валізками, портфелями й саморобними, пошитими з мішківини чи брезенту, наплічними торбинками.

Щойно відкинула це, з'явилося інше: валіза справді виявилася не наливою свинцем, та все ж заважкою для неї. Зупинившись, аби перевести подих та витерти зовсім не дочасно спітнілий лоб, Ванда

обсмикнула жакет, переклала ношу в ліву руку, тоді поправила одяг із правого боку. Заразом непомітно торкнувшись місця під жакетом, де припасувала «вальтер», хоча могла носити зброю вільно, у кобурі, як це робили інші. Проте нині зранку, виходячи з дому, чомусь вирішила не лишати її на видноті. Саме захований під форменим, військового крою жакетом, пістолет сьогодні надавав їй більшої впевненості.

Лівою тримати валізу Ванда змогла не так довго, тож знову поміняла руки з максимальною обережністю. Скориставшись нагодою, крадькома глянула через плече. Василь Єрмолов, він же Оскар Крюгер, рухався за нею на протилежному боці вулиці, по хіднику, тримаючи значну дистанцію – але, відзначила вона, не настільки велику, щоб у критичний момент не встигнути прийти на допомогу. Куди поділася машина з водієм, Ванда не знала, та, орієнтуючись у місті, прикинула: мабуть, їде за кілька кварталів чи взагалі паралельною вулицею, бо в цій частині, як не крути, однаково потрапляєш до залізниці й привокзального майдану.

Краще б обійшлося без критичних моментів, подумала Ванда, завертаючи за ріг. Більшу частину шляху подолано, вокзал уже поруч.

Просто назустріч їй, з-за рогу, вирулила чорна блискуча автівка.

Ванда впізнала її.

Серце стиснула крига.

Не важливо, як і чому ця машина перестріла її тут і тепер. Ванда відразу зрозуміла для себе: ось він, той випадок, яких майже нема шансу уникнути. Тим більше, коли молишся всім святим заступникам, аби їх не трапилося.

Скреготнули гальма.

– Фройляйн Вандо!

З пасажирського місця, крекчучи, як їй здалося, на всю вулицю, вилазив Франц Хольман власною персоною. Грубою й незграбною, проте напрочуд верткою, коли бачив її.

– Що ви тут робите? Ви ж повинні бути в канцелярії, бо в нас сьогодні як ніколи багато важливої роботи!

Хольман рушив через дорогу, на ходу простягаючи в бік Ванди відразу обидві руки.

Ступивши крок назад, зобразивши усмішку та машинально перекинувши валізу з руки в руку, вона знову витерла рясний піт, ковзнувши поглядом позад себе. Єрмолов, поза сумнівом, уже побачив,

що відбувається, і зараз призупинився, напевне виробляючи на ходу наступний, не менш зухвалий та неочікуваний крок, що мав би хоч якось врятувати ситуацію.

Ванда ж усвідомила як ніколи гостро: поява інтенданта поруч та його втручання виглядатиме в очах Хольмана значно підозріліше, ніж якщо вона сама спробує зіграти з ним тут і тепер. Можливість вислизнути лишалася, хай і примарна.

– Даруйте, пане капітане, виникла несподівана проблема. Особистого характеру, суто родинного, – вона намагалася, аби усмішка виглядала щирою. – Учора, ви знаєте, мусила брати дозвіл і терміново їхати до родини. Розумію, не час і не місце, аби взагалі зважати на подібне. Проте якщо в мене є трохи більше можливостей турбуватися про своїх, я це робитиму.

– Родинні справи – то святе для німців! – Хольман багатозначно підніс товстого пальця догори. – Знаєте, я сам ще навесні хотів таки викликати до себе родину, Юту з двійнятами. Я ж показував вам фото своїх дівчат?

– Так, дуже гарні. З ямочками на щічках, – кивнула Ванда.

Тут не збрехала. Доньки в капітана справді виглядали досить мило, в однакових сукенках, із пишними бантами на голівках та однаковими маленькими пластмасовими пупсами, затиснутими в рученятах.

– Але обстановка на фронті остаточно переконала мене цього не робити. Хай армія вермахту успішно пішла в контрнаступ на Сході, та ви ж без мене знаєте, скільки тут партизанів. Небезпечно для порядної німецької фрау з двома дітьми, ці бандити в разі чого не пожаліють. Тому особисто надіслав їм чергову посилку. Особисто! – Хольман знову підніс указівного пальця, помахав у повітрі, потім тицьнув кудись убік. – Знаєте, усе, буквально все доводиться контролювати. Навіть працівників, підлеглих. Ось ви, фройляйн Вандо, не бачили нашого російського друга, пана Юркевича?

– Учора, – видушила вона з себе.

– Я теж, – ствердно кивнув Хольман. – Та потім його починають шукати, турбуючи мене й відволікаючи від важливих справ! Я чув, що для таких, як Юркевич, властиво, я б сказав, – природно запивати. У росіян такий національний характер, саме тому на них ніколи ні в чому не варто покладатися. Треба було б послати когось до нього на

квартиру, аби перевірили, підняли на ноги, змусили прийти до тьми й доставили мені для догани.

– Думаєте, він удома?

– Де йому ще бути! Фройляйн Вандо, дуже добре, що ми отак зустрілися. Охоче підвезу вас до комендатури, нам треба обговорити низку важливих справ.

Ванда знову поміняла руку.

Аж тепер Хольман звернув увагу на валізу.

– О, з речами? Кудись зібралися, фройляйн? На станцію... Я чогось не знаю?

Капітан хитро прищурився, і в голові Ванди вже не дзвеніло – калатало на сполох.

Вона зробила ще крок назад.

– Так, кажу ж, особиста справа. Треба... ну... ви ж відправляли посилку, – за цю соломинку треба було схопитися. – Ось я теж, дещо зібрала. Отримала листа, приватного... Довго розповідати, та воно вам і не треба...

– Чому ж ви займаєтеся цим сама? Хіба не простіше попросити, скажімо, гера Венцеля? З його можливостями... Так надійніше, фройляйн.

– Особисте, – повторила Ванда. – Не хочеться відволікати від важливих справ зайняту людину. Тим більше ви ж знаєте, пане капітане, що вже другу добу робиться в місті.

– Мені б не знати, – погодився Хольман. – Ви праві, нема чого турбувати Ерика, – він іноді міг у приватній розмові дозволити собі таку фамільярність до гестапівця поза очі. – Давайте валізу, я охоче вам допоможу. Зі мною не менш надійно, фройляйн Вандо.

Капітан простягнув руку, намагаючись узяти валізу.

Ванда зробила третій, останній крок, упершись спиною в стіну – далі відступати вже просто не було куди.

– Дякую. Чому я мала б турбувати вас... Дозвольте, я сама...

– Не відмовляйте в маленькому задоволенні.

Настирна рука вже забирала в неї валізу.

На них почали звертати увагу.

Єрмолов наближався. Здається, він перший відкинув усілякі сумніви стосовно того, що має статися.

– Не чіпайте. Гер Хольман... Заберіть руку...

– Та що за...

Ванда, утративши рештки обережності, відштовхнула його.

– Я прошу вас, дайте мені спокій.

Тепер звичний хтивий прищур різко змінився. Ванду свердлив поглядом ворог, жорстокий та невблаганний.

– Що ви несете на залізничну станцію, пані Мостовська? – запитав Хольман голосно, поклавши руку на кобуру. – Я вимагаю відповідати!

– Там мої особисті речі.

– Поставте валізу на землю. Відкрийте її. Покажіть особисті речі.

– Це непристойно, я...

– **ВІДКРИЙ ВАЛІЗУ, ПОЛЬСЬКА СУКО!**

Пальці Франца Хольмана розстебнули кобуру.

Його водій уже виходив із машини – спішив на допомогу шефові.

Ванда розстебнула жакет, швидко, гудзик за гудзиком. Хай під ним була блузка, усе одно такий жест магічно діє на чоловіків. Хольман не виняток, і вона виграла в нього кілька потрібних дорогоцінних секунд.

Ще стискаючи прокляту ношу лівою рукою, правою Ванда висмикнула з-за пояса пістолет.

Відчула полегшення – хай там як, але нарешті зробить те, чого так давно хотіла: випустить одну за одною кілька куль у тушу Dzikі, стріляючи зблизька, майже впритул.

Хольман, не зводячи з неї здивованих очей, осів на землю.

Ванда поставила валізу поруч, тепер вона заважала.

Повернулася до Єрмолова – той уже теж вихопив зброю й наближався широкими стрибками, кваплячись виручати.

Між її пострілами та довгою автоматною чергою, здавалося, пройшла вічність. Насправді ж різниця – у кілька секунд.

Автоматник, у цивільному, з картузом на світловолосій голові, насунутим майже на очі, виринув нізвідки, точніше з-за рогу навпроти. Поруч з'явився інший, з револьвером, пальнув кілька разів по солдатах, котрі квапилися на місце сутички й готувалися стріляти на ходу. Тим часом перший стрілець, ще далі вискочивши з укриття, махом розрядив магазин свого автомата в німецького офіцера – саме в нього палив, побачивши Василя Єрмолова.

Попри стрімкий вир непередбачених подій, Ванда, відступаючи до найближчого рогу, зрозуміла без додаткових пояснень: це напевне шаленці з нескореної групи Мрувки. Ті самі, про яких її попередили

трохи більше години тому. Вони мстяться німцям за свого командира й інших товаришів, не особливо перебираючи.

У німців, особливо офіцерів, має горіти під ногами земля.

Вони бачили, як Ванда застрелила Хольмана.

Єрмолов, озброєний чоловік у німецькій формі, намагався вбити її чи затримати.

Цьому треба було зашкодити.

З боку картина виглядала саме так.

Далі вже нічого не думаючи, Ванда вирішила поспішити під захист тих, хто так невдало спробував її рятувати. Уже ступила кілька кроків уперед, зійшовши з хідника. Та з протилежного боку вулиці вже бігли, почавши стріляти на ходу, німецькі солдати – біля залізниці завжди посилені патрулі, а після вчорашніх подій особливо. Чи месники не знали про те, чи вирішили не зважати – зараз не мало значення.

Миттю перегрупувавшись, обоє прийняли бій.

Автоматник, спритно помінявши спустошений магазин на повний, стрімко добіг до машини Хольмана, під колесами якої лежав не знати коли вбитий водій – так і не встиг вступити в бій. Вона стала для нього укриттям: примостившись поруч, він почав бити короткими чергами, зупиняючи погоню. Солдати розсіялися й посунули вперед, а тим часом другий боєць, із наганом, побачивши, що Ванда вагається, бігти до них чи ні, махнув озброєною рукою – тікай, прикриваємо.

У якому боці порятунок, вона не знала. Розвернувшись, далі стискаючи «вальтер», вона, пригинаючись із надією врятуватися від свинцевих бджіл, кинулася далі від поля бою, метнувшись за найближчий ріг. Перехожі з криком розбігалися, і не від неї – просто кожен так само прагнув уникнути випадкової кулі. Біжучи на паралельну вулицю, Ванда розуміла – станція не за спиною, а попереду, і насправді їй нічого не лишається, як бігти в самісіньке лігво. Адже, самі того не бажаючи, несподівані рятівники, прикриваючи відхід, відрізали їй шлях до відступу.

Знайомий «хорьх» виринув навперейми, ніби викликаний силою її думки. Як Коля з машиною опинився тут, як вирахував, що Ванда побіжить саме сюди – не мало значення. Пригальмувавши, водій відчинив задні дверцята, і вона пірнула всередину майже на ходу, відразу скотилася на підлогу, зіщулилася, встигнувши при цьому ще й зачинитися.

«Хорьх» рвонув уперед, куди саме – зі свого місця не бачила. Готуючись до найгіршого, усе одно жила слабкою надією: вулична сутичка на якийсь час перетягне увагу на себе, і, поки все вляжеться, поки з'ясується, що до чого, на їхнє авто особливої уваги не звертатимуть. Тим більше, що Коля мудро збавив швидкість.

За якийсь час скрипнули гальма.

– Сідайте спереду, – промовив Коля російською.

Ванда підкорилася. Швидко вибралася ззаду, пересіла, приводячи в порядок формений одяг співробітниці німецької адміністрації настільки, наскільки це було можливо. Не знаючи, куди примостити пістолет, поклала поруч, аби схопити при першій же потребі. У голові багато чого крутилося, та вичавила з себе лише:

– Тепер куди?

– Не знаю, – мовив Коля, дивлячись перед собою й постукуючи руками по керму.

Лиш зараз Ванда побачила – вони заїхали далеко від центру. Ще трохи – виїдуть за межі міста. Попереду хоч як чекав пост жандармерії, і вона прикинула: переkritи виїзди можуть і повинні, але навряд наказ віддається саме в ці хвилини. Час, щоб вибратися, у них поки був, лише не було при собі перепустки.

Хоча...

Росіяни напевне мали при собі надійні папери, що дозволяли часті в'їзди та виїзди. До того ж «хорьх» мав би примелькатися на постах. Точніше на одному, який диверсанти минали регулярно. Скоріш за все, Коля привіз її саме сюди. Щоправда, поруч із водієм сидів не німецький капітан...

Ванда глибоко вдихнула, з шумом видихнула повітря.

– Ми куди?

– Тут не лишимося, – почула у відповідь.

– Так що далі? – вона почала нервувати.

– Нічого. Поїдемо вперед, – після короткої паузи росіянин додав: – *На арапа*. Пронесе – добре. Не пронесе – дам по газах, на прорив.

– Якщо пронесе?

– Буде добре, – Коля вперше за весь час глянув на неї, скривив у посміщці кутик рота. – Наша група поміняла базу. Виберемося – до партизанів ближче. Карта є, у машині. Та я без карти знаю, де в них виставлений секрет. Головне – з траси з'їхати.

– Чиї партизани? – питання прозвучало наївно, та Ванда списала це на виснаженість божевільним ранком.

– Наші, – усмішка скривила інший кутик. – Суворовці, як ми їх звемо. Усе одно рацію треба. Про все це треба доповісти. Готові?

– Мені теж потрібен зв'язок, – стрепенулася Ванда.

– Готові? – повторив росіянин, ніби не почувши її, кивнув сам собі:
– Готові. Тримайтеся. Може, пронесе, чорну смугу проїхали.

Сказавши так, диверсант здивував Ванду.

Перехрестився.

Помітила – не вміє, але щирий.

3

Ліс, район Здолбунова, база радянського партизанського загону «Суворов»

Невеличку процесію Дмитро Зубов спершу почув, а лиш потім побачив.

Якби партизани ходили так лісом увесь час, ворог, на думку Зуба, вирахував би їх швидше, ніж треба. Більше половини його життя пройшло поза законом. Третину від того він сидів у таборах. Але коли гуляв на волі, між відсидками, то дотримувався всіх неписаних правил хижака, довкола якого все і всі – вороги. Тільки одні можуть максимум – підло виказати, вломити його мусорам. А інші – такі ж хижакі, як він сам, тільки мають права й переваги мисливців. Тому Зубов, сам водночас будучи мисливцем і здобиччю, звик триматися сторожко.

Такий спосіб життя передбачав, аби тебе не було видно й чути без нагальної потреби. Своєю чергою, Зуб при нагоді сам міг підкрастися до ворога нечутно.

А командир загону Маневич не бойовий товариш і взагалі йому не товариш. Зубов зрозумів це в момент, коли громадянин начальник ударив його при свідках. Та ще й таких нікчемних, як постійно п'яний комісар Пахомов.

Не те, щоб Зуба ніколи не били міліцейські опери чи табірні вертухаї. Часто це навмисне відбувалося на людях. Але побитий злодій, навіть якщо потім його не відправляють на кілька діб у БУР, лишався в очах таких, як сам, героєм, не інакше. До того ж у тюрмі чи на зоні наглядач та в'язень на законних підставах були в різному становищі: зек не має права мати при собі зброю, напад на працівника НКВС автоматично й суттєво додавав зухвальцеві термін.

Ніхто з кримінальників жодного разу, принаймні на Зубовій пам'яті, не оскаржив факту такої нерівності бодай теоретично, на рівні порожнього базару.

Але ж тут, на волі, Дмитро Зубов не бачив великої різниці між собою та Маневичем. Обоє мали право носити зброю, обидва перебували в рівних умовах, серед лісу у ворожому тилу. Де нормальні люди, за Зубовим розумінням, повинні діяти заодно, триматися разом,

а всі суперечки вирішувати як завгодно, але тільки не так, як це дозволяє собі командир.

До того ж Маневич – і не лише за поняттями Зубова – не мав над ним та його кодією жодної влади. Князь із Савкою погодилися, ба більше – устигли прокачати обстановку в загоні й вирізнили кілька груп, незадоволених командиром. Подібні настрої Зуб навчився відчувати, виявляти, угадувати й брати під контроль. Тож після пам'ятної виховної бесіди в командирському бліндажі збирався при першій же зручній нагоді виставити Маневичу рахунок. Війна, вороги всюди, бойові операції, стріляють, усяке буває. Хтозна, звідки прилетить куля, цього не вгадаєш. Не підставляй спину, куди не слід.

Зубов не розраховував, що потрібна йому ситуація виникне так швидко. Ще й там, де він найменше чекав, досить швидко освоївшись у загоні та прийнявши тутешні звичаї. А вони мало чим відрізнялися від того світу, у якому зростав та змужнів він сам і частиною якого вважали себе Савка з Князем.

Усі троє сиділи тут, подалі від бази, неподалік від яру, по дну якого біг тоненький жвавий струмок. Поруч лежала стара засохла колода, мабуть, колись тут упало від вітру старе дерево. Зараз її осіддали, примостившись один навпроти одного Князь та Савка, знічев'я, без жодного інтересу, граючи засмальцьованою колодою трофейних німецьких карт в «очко». Зуб примостився поодаль, слухав пташок, ліниво кутив, поглядав на картярів, і повз увагу не проскочило, що Савка постійно програвав, то сильно перебираючи, то критично не добираючи, а Князь, не стараючись, витягав або «двадцять», або заповітне «двадцять одно».

Чоловічий гурт виринув з-за дерев, а до того Зубов почув, як компанія суне лісом, мов ведмежа родина. Інших порівнянь він не знайшов. Картярі теж почули наближення неприємностей, Савка навіть зацікавлено повернувся на шум, та потім сплюнув, знову занурившись у карти. Поки виходили, він устиг черговий раз програти, не добравши чотири очки. А коли стали швидко наближатися, Князь старанно почав тасувати колоду. Нічого важливішого в цей момент для нього не було.

– Відставити! – рявкнув Маневич.

Картярі глянули на Зуба. Той знизав плечима. Вони продовжили гру, Князь дав партнерові зрізати колоду.

– Відставити, я сказав! – загорлав командир, уже підступивши майже впритул до колоди. – Припинити негайно!

Князь, ніби зверталися не до нього, поклав по карті собі та Савці. Той глянув під «сорочку».

– Ще.

– Устати! Князєв, Болотов – це наказ!

– Чого шумиш, начальнику? – поцікавився Зубов.

Разом із Маневичем сюди, до струмка, придибав незмінний комісар Пахомов, від якого за кілька кроків тхнуло свіжим перегаром. Проте він тримався на ногах упевнено, виглядав войовниче, що, як устиг вивчити Зуб, означало – комісар тільки почав і випив лише з огляду на серйозність моменту. Трохи осторонь, на відстані, тримався вусатий та патлатий взводний Циганов – до нього зачислили бійцями всіх трьох недавніх диверсантів. Останнім був боєць Жариков – це його Зуб послав геть трохи менше години тому, коли той прибіг та передав наказ взводного негайно з'явитися до командира.

– ВСТАТИ!

Маневич уже не наказував – волав на межі істерики. Він стояв кроків за десять від Зубова, тупав ногою й сіпав рукою кобуру. Зітхнувши, усім своїм виглядом доводячи – робить галасливому командирові велику послугу, Зубов випростався. Жестом звелів картярам згортатися, і Князь сховав колоду в нагрудну кишеню гімнастерки. Потім вони теж злізли з колоди, і повз Зубову увагу не пройшло – стали так, щоб не пускати нікого собі за спину.

– Ну? – процідив він. – А далі?

– Далі, рядовий Зубов, ти і твоя гоп-компанія здасте зброю, знімете ремені й підете під арешт! До того часу, поки ми з комісаром не вирішимо, що з вами робити! Це партизанський загін! Військовий підрозділ Червоної армії! Не штрафний батальйон, де влада дозволяє суспільним покидькам спокутувати провину кров'ю! І тим більше – не зона, де довкола такі самі, як ти! У мене повноваження інші, ніж у табірнього начальства в тилу! Я кожного з вас, Зубов, за законом воєнного часу можу розстріляти тут, на місці! Без суду!

– Можеш, начальнику...

– Товариш командир! – гаркнув Маневич.

– Хоч начальник, хоч командир – усе одно можеш, – визнав Зубов. – За що?

– Гляньте на нього, товариші! Він не розуміє! – Маневич картинно повернувся до невеличкого гурту, розвівши руками. – Погана робота! Незадовільна! Догана тобі, товаришу Пахомов!

– Чого так? – тепер уже щиро здивувався комісар.

– Виховна робота з особовим складом на низькому рівні. А це – твій фронт, Пахомичу. Бійці грають у карти, що називається, на інтерес. Програють одне одному особисті речі. При цьому прогнозовано виникають суперечки в процесі гри, бо хтось не менш очікувано махлює. І той, кого ловлять за руку, нападає на свого товариша з ножем! Так було, Зубов?

– Сідаєш грати в карти, готуйся програти, – знизав той плечима. – Я того, як його, Гудиму, у гру не втягував. Сам запропонував метнути в «очко». Коли все спустив, пред'явив мені, що махлюю. При всіх. Подібні пред'яви треба доводити або відповідати. І Гудима, до речі, першим на мене кинувся. Свідки є.

Зубов кивнув на Князя й Савку. Ті дружно закивали.

– Гудима в госпіталі. Ти вдарив свого товариша ножем у бік, він стікає кров'ю. Про інцидент доповіли твоєму взводному. Взводний доповів мені. Я наказав з'явитися до мене всім учасникам ганебного дійства. Але ти, Зубов, і твоє кодро плювати хотіли на всіх! – Маневич знову почав заводитися. – Жариков, що тобі сказав Зубов, коли ти передав йому наказ повертатися в розташування табору?

– Пригрозив убити, – мовив боєць. – А ось він, Болотов, пообіцяв відрізати носа, якщо далі лізтиму не у свої справи.

– Один дурень жартує, інший боїться, – гмикнув Зубов. – Тебе, Жариков, малим бабця ніколи бабаєм не лякала?

– Усе? – Маневич глянув на Жарикова.

– Ще Зубов сказав – говоритиме тільки з командиром. Ну, я пішов...

– Про що нам говорити, Зубов? Про що нам із тобою говорити? – спитав Маневич, явно не чекаючи відповіді. – Збройний напад на військовослужбовця, замах на життя, порушення дисципліни! Усе це – військові злочини! Ми на фронті, Зубов, якщо ти ще не зрозумів! І я це тобі поясню! Кожному з вас розжую, запхаю в рота й змушу проковтнути! Комісаре, тут уже зі своєю виховною роботою ти гуляй лісом! Тепер я буду виховувати! Ти готуй представлення до політвідділу полку, це твоя робота. Циганов, напишеш мені рапорт, я

підпишу й передам справу далі, до особового відділу. Я знайду на вас закон, Зубов, на тебе і таких, як ти!

Махнувши рукою й даючи зрозуміти – розмову скінчено, командир ступив крок набік, немов даючи дорогу іншим.

– Здати зброю! Циганов, Жариков, виконуйте!

Взводний та боєць уже тримали автомати напереваги, але дула ще дивилися в землю. Тепер же вони націлилися на Зубова, а Циганов, трохи подумавши, перемістив свій ствол убік, на Князя й Савку.

Їхня зброя, ППШ та карабін, була прихилена до стовбура. У Зубова на поясі поверх гімнастери висіла новенька, трофейна, два дні тому так само виграна в карти кобура з наганом усередині. Він виставив перед собою зігнуті в ліктях руки долонями вперед, показуючи всім – опиратися не збирається. Проте роззброюватися теж не квапився.

– Здати зброю! – повторив Маневич.

– Забери, – мовив Зуб і тут же додав: – Може, таки поговоримо, начальнику?

– Нема про що, – відчеканив командир. – На допиті хіба. І то, відповідатимеш на питання.

– А по-моєму, є про що, – Зубов почав повільно опускати руки. – Ми на сірники в карти грали з бійцем Червоної армії? Чи, може, на шалабани? У Гудими в мішку жменька золотих коронок, два годинники, золотий та срібний, один із ланцюжком, другий без, персні, сережки, брошки. Це все його спадщина? Від бабусі лишилося, га, товаришу командир? Він носить цяцьки з собою, бо береже пам'ять про стареньку? Чи то в нього, як це називається, обереги від ворожих куль? Хіба в одного Гудими в кишнях та речах такі заговорені чарівні предмети, га, товаришу Маневич?

Поки говорив, командирове лице наливалось червоним. Пахомов, навпаки, полотнів. Жариков розгублено крутив головою, Циганов уже не тримав Зуба під дулом, хоч автомат далі не опускав.

– Мовчите? Так я знаю, звідки в партизанів багатство. І ви знаєте, – Зубов відчував, як поступово перехоплює ініціативу. – Бойові трофеї? Ага, зброя, здобута в нерівному бою з ворогом. Важливі документи, заради яких партизанська розвідка влаштувала не одну засідку на дорогах. Я тут, у твоєму загоні, недовго. Але й не перший день. Та й пожив на світі трошки, дещо побачив. Поготорив із людьми, там послушав, з кимось перетер... Скільки ти вже посилок із хорошим

бабським одягом та ювеліркою відправив літаком на велику землю, начальнику? Ти особисто? А щоб Валька з твоєї господарчої частини багато не варнякала й не ревнувала тебе до законної жінки, яка то все отримує, ти підкидаєш і їй. Чобітки з чортової шкіри, спідницю, навіть халат шовковий. Сережки, два хрестики, ти ж сам у Бога не віриш... Де ти все це береш, начальнику? Може, не тобі, а ось товаришеві комісару несуть десятину після кожної бойової операції? А всі ці операції – по суті своїй – такі, на які вже один раз виходив і я.

Його ніхто не намагався перервати. Насолоджуючись ефектом, Зубов говорив далі, смакуючи кожную фразу:

– Буває щось інше, теж знаю. Твої бійці не лише трусять села та містечка, особливо тих, хто колись, за Польщі, жив добре, а потім почав ховатися. На цих прихованих ворогів вам охоче стукає місцева агентура з колишніх сільських та містечкових злиднів. Вони б так активно збирали відомості про пересування німецьких військ чи складали списки поліцаїв. А так вломлюють твоїм партизанам, у чиїх коморах можна попастися. Хрін із ними, розказали мені й про одну вдалу військову операцію. Той же Гудима похвалився, по п'яні. Взвод Циганова напав на німецьку автоколонну. І чесний Гудима, котрий сьогодні постраждав від злодійського пера, виконував твій наказ – пальцями своїми лазив до рота кожному вбитому фрицеві, шукав рижі зуби. У кого знаходив, ножом виколупував. Потім тобі здавав. Ось хай Циганов скаже, чи я брешу. Їх же там, на місці, мало не постріляли. Ніхто ж не відступив, поки боєць Гудима не перевірів усі роти. А тим часом мотоциклісти наспіли. Не на звуки бою, їхали там, по шосе. Скільки бійців лягло тоді в короткому бою, бо не відійшли вчасно через чортові золоті зуби? А які втрати ворога ти вказав у рапорті? Ти трупи на два помножив чи на три? А, справді нема про що говорити.

Циганов уже опустив автомат.

Дивився вниз ствол карабіна Жарикова.

Пахомов сопів. Зуб підозрював – зараз комісар швидко тверезів, хоча такі дива не часто трапляються.

Маневич дивився на Зубова, ніби бачив перед собою огидного слимака на капустяному листі.

– Не тобі, начальнику, учити мене законів, порядку й, узагалі, арештовувати та забирати зброю. Не збираюся я доповідати про всі ці «художества» нікуди, бо не маю такої звички. Життя позбавило, за

подібні речі, знаєш, на ножики ставлять. Та й не повірить мені ніхто. А ще здається мені, ти не особливо шифруєшся. Ворожий тил, від німців ховатися треба. Кожен діє, як вважає за потрібне. Пиши собі рапорти, вигадуй пущені під укіс ешелони й переможні операції проти окупантів, приписуй утрати. Аби тут усі ховалися, начальнику, я б цих та інших подробиць від людей за короткий час не нанюхав. Тому мені подобається така війна й подібні розклади. Годиться, повоюємо разом, коли так. Ну, розійшлися краями чи як?

Маневич смикнув підборіддям уперед. На шиї сіпнувся кадик.

– Я тебе зараз... На місці...

Рука лягла на кобуру.

Не встиг.

Можливо, у Маневича був досвід наводити лад у армійських підрозділах, де сам статус командира уже робив неможливим опір із боку підлеглих, та досвіду кримінальних товковищ, де кожен готовий напасти чи відбити напад, не мав.

Наган у Зубова з'явився раніше, ніж пістолет у руці Маневича.

Він стрельнув із близької відстані, зігнувши лікоть, цілячи в корпус і влучивши.

Командир ще падав, схопившись обома руками за живіт, а Савка в стрибку налетів на Жарикова, звалив із ніг.

Циганов підніс автомат, але поки розбирався, куди стріляти, Князь підхопив свій, а Зуб уже так само тримав взводного на мушці.

Комісар укляк, ноги ніби вросли в землю.

– Кинь дуру, взводний, – наказав Зубов, додавши: – Поживеш.

Той послухався. Щойно ППШ впав до його ніг, Зуб ступив до пораненого Маневича на кілька кроків ближче, добив пострілом у голову.

Обеззброєний Жариков сидів із піднятими руками. Над ним височів Савка з карабіном.

– Уставай, – звелів йому Зубов.

Боець, часто киваючи, квапливо підвівся, чекаючи наступних наказів.

Їх не було – Зуб убив його двома пострілами. А потім опустил наган, повернувся корпусом до Пахомова:

– Значить, так, товаришу комісар. Боець Жариков виявився прихованим ворогом. Завербований німцями. Його викрили в

результаті організованої тобою та командиром оперативної комбінації. Після викриття ворожий агент почав чинити опір і через збіг трагічних обставин застрелив командира. А самого Жарикова вбив я. Не вийшло взяти живим. Циганов, так було?

– Не знаю, – буркнув взводний.

– Не знаєш? – брови Зубова стрибнули вгору.

– Я винен. Прогавив Жарикова. Розслабився, відвернувся.

– Отак, – Зуб повернув наган у кобуру. – Хіба не так у вас робиться, в енкаведе, га? Нікому ніяких доказів не треба, тим більше війна, ворог де завгодно. Складеш рапорт, доповіси. У тебе четверо свідків, разом із Цигановим. Поки береш командування на себе.

Нарешті Пахомов знайшов у собі сили говорити.

– Так не можна... Я розумію, усе розумію... Але щоб ось так... Злочин...

– Хіба перший і останній, які ви з покійним начальником тут прикривали? – Це сказав не Зубов, – презирливо реготнув взводний. – У людей до командування список скарг на трьох аркушах. Набереться стільки, як почнемо писати, можеш не хвилюватися. Хто завертав рапорти? Хто грозив трибуналом, коли чув, що ми ворога, вважай, не б'ємо? А про особливі стратегічні завдання, які ми тут, у цьому лісі, на цій ділянці виконуємо, хто постійно заправляв? Зливайте воду, товаришу комісар. До цього йшло... Ну, або до чогось такого. Накипіло.

– Довго кипіло, – завважив Зубов. – І хто сказав, комісар, що нам не подобається партизанити? Поводити себе треба інакше, раз уже всі однаково замазані. Хочеш пораду, дружню?

Зараз Дмитро Зубов звертався до Пахомова тоном старого мудрого товариша, котрий бажає лише добра.

Комісар застібнув верхнього гудзика на кітелі. Поправив портупею. Він готовий до зміни правил.

– Слухаю вас... товаришу.

– На героїчну загибель командира від ворожої кулі треба відповісти потужною операцією. Жариков же бандерівський агент, правда? А бандерівці давно знюхалися з німцями. Значить, він німецький агент. Треба знайти село, щоб не дуже далеко й під бандерівським контролем. Виступити туди, завдати удару у відповідь. Що скажете?

– Думаю... гм... Так, товаришу Зубов, рішення правильне. Спершу потрібно поховати командира, не лишати ж тіло тут... З почестями... І взагалі, якось оформити все, документально...

– Накази й рапорти писати – ваш клопіт, товаришу комісар. Ми воювати будемо.

Князь і Савка кивнули. Не змовляючись – дружно.

Відбувалося те, чому Ванда не могла знайти пояснення. Тому не розуміла.

Може, не так добре знала російську, аби розібратися в почутому. Хоч коли на партизанській базі раптово почався гармидер, найбільше чула матюків, і ці слова знала прекрасно. Та, за звичкою, набутою за кілька років нелегальної роботи, склала до купи все незрозуміле, свідком чого стала за останню добу. Перемішала в голові, спробувала розкласти по поличках.

І вийшов досить тривожний, небезпечний особисто для неї висновок.

До бази «Суворова» дісталися майже за планом Колі. Похибка незначна, бо він розраховував бути там по обіді, а вийшло ближче до вечора. Зі Здолбунова вибралися на диво легко, видно, справді Jezus Chrystus беріг її, ревну католичку, того дня. Після раптового й гучного провалу, причому навіть не власної, а запланованої росіянами операції, Ванда вирішила не шукати як раціональних, так і не раціональних пояснень такому щастю. Зосередилася на способах повернутися до своїх, а для цього треба щонайменше дістатися до рації. Сама вона знала радійну справу погано, тож покладалася на допомогу радянських партизанів.

Звісно, доводилося йти на те, щоб називати чужому радистові частоти для зв'язку із районним відділом польської партизанської армії й позивні. Проте інших варіантів дати про себе знати Ванда не бачила. До того ж позивний однаково доведеться змінювати, а частоти така річ, яку так чи інакше можуть і напевне тримають під контролем як союзники, так і вороги. Нарешті, не доповісти про свій провал й місце свого нинішнього знаходження Ванда не могла й не мала права.

Коля відразу звернув з основної траси, а тоді передав пасажирці карту, і кілька годин Ванда була його штурманом, вираховуючи місця, куди краще завертати подалі від небажаних зустрічей на дорогах. Тому рухалися не так скоро, як хотілося, і нарешті заїхали глибше в Чорний

ліс, де вони кинули «хорьх», старанно замаскувавши в кущах. Трохи подумавши, Коля лишив ключі в машині, приховавши під килимок. Пояснив: тут чужі не ходять. Хтозна, який наказ він отримає від свого начальства, доповівши про загибель майора Єрмолова. Імовірно, надалі авто буде його обтяжувати. Зате в разі чого є координати, за якими та чи інша група може знайти німецьку машину й використати транспорт, як вважатиме за потрібне. Отут ключі й знадобляться. Тим же, хто машину не водить, випадкова знахідка в Чорному лісі користі не принесе, навіть якщо вдасться відшукати ключі.

Партизанський секрет зустрів утікачів трохи більше, ніж за годину. Обоє були в німецькій формі, і розвідники попервах не церемонилися. Та Коля, на щастя, знав особливий пароль, котрим користалися в групі Єрмолова для зв'язку з загonom «Суворов». Тож минула ще година, й вони дісталися бази – і тут почалося щось дивне.

Принаймні так виснувала Ванда.

Насамперед командир, якого кілька разів побіжно згадував у розмовах Єрмолов, іменуючи «товариш Манок», звелів посадити її під арешт. Ванда обурилася, та Коля заспокоїв – нічого страшного, такий порядок, вона ж працює на іншу армію, хай і союзна Червоній. Справді, довго у вогкому напівтемному бліндажі її не тримали. Випустили, хоч «вальтер» не повернули, повели до командира на розмову.

Там уже сиділи Коля й ще один офіцер, з вигляду не дуже тверезий, якого називали комісаром. Ванда, знаючи українську краще, ніж російську, вирішила говорити нею, уважаючи – зрозуміють. Та чи Манок погано розбирав, чи її мова лишала бажати кращого, словом, командир попросив усе ж перейти на російську. Слухав, кивав, нічого не питав, а під кінець заявив: поки *товариш* Мостовська лишиться тут, у загоні. Їй виділять місце для снання поряд з іншими жінками, котрі служать у господарському відділі. Про зв'язок зі своїм керівництвом не йшлося. Командир пропуслав це повз вуха, потім узагалі вигнав Ванду під приводом того, що після важкого дня їй треба відпочити.

Її провели до жінок, там нагодували, але з розмовами не чіплялися. Навпаки, намагалися триматися подалі від гості в німецькій формі, нехай розтріпаній, із відірваними гудзиками на жакеті. Ванді так само не було про що говорити з незнайомими людьми, до того ж справді відчула шалену втому й вклалася спати, лиш остаточно стемніло.

Прокинувшись ранком, відчула себе відпочилою, повною сил та готовою до подальших дій. Найперше вирішила будь-що добитися можливості вийти на зв'язок зі своїми, тим більше що поруч облаштувалася радистка, зовсім молоденька, але, схоже, досвідчена. Рація була постійно при ній, тож питання при бажанні вирішувалося дуже швидко.

Проте вранішня розмова з Колею не втішила Ванду. Навпаки, вона відчула загрозу для себе, хоч поки не знала, у чому вона проявляється і як її окреслити.

Перше, що зрозуміла: її рятівник росіянин таки мав контакт зі своїм керівництвом. Причому не тут, у лісах, не з групою Єрмолова. Контактував Коля, схоже, з Москвою, здійснивши незапланований сеанс зв'язку. Після того отримав досить дивний наказ: затримати польського агента в загоні до з'ясування всіх обставин провалу та загибелі майора Єрмолова. Поки з цим не закінчать, Ванда мусить утриматися від контактів із командуванням Рівненського районного інспекторату Армії крайової.

Хай там як, але це нагадувало полон, не інакше. Обмеження пересування щонайменше.

Поки Ванда перетравлювала цю новину, почула наступну: за неї візьметься особовий відділ радянського партизанського штабу. Поки вирішується, доставлять офіцера сюди чи знайдеться нагода переправити її в інше місце. Можливо, вона малювала для себе надто чорну картину, та все ж закрадалася підозра – провину за провал Єрмолова спробують покласти на польський рух опору, з яким майор був у постійному та тісному контакті.

Звісно, це все лише її страхи й припущення. Та щойно Коля відійшов кудись у своїх справах, Ванда примостилася окремо від інших, біля грубого соснового стовбура, і ще раз спробувала собі уявити ситуацію, у якій опинилася, не як приватний випадок, а комплексно. Після чого підозри лиш посилилися.

Останнім часом то тут, то там чула від зв'язкових – між червоним командуванням та керівництвом польської армії почалося тертя на невідь-якому ґрунті. Непрямо це підтверджував Єрмолов своєю поведінкою та манерою спілкування: останнім часом справді не координував спільні дії, а віддавав накази в такій манері, ніби мав на це право. Залазити в це глибоко Ванда не збиралася, але тепер

задзвеніли перші дзвіночки – її збираються якимось чином використати, шукаючи причини поразки російського диверсанта.

Чим довше Ванда міркувала, тим більше схилялася до думки: тут, серед радянських партизанів, їй лишатися небезпечно. Шлях до своїх лежав через тутешні польські села, і вона знала, куди треба дістатися й постукати, аби відчинили їй прихистили. Далі зв'язок зі своїми, і вона опиниться у відносній безпеці. Доведеться добиратися самій, іти лісами, і Бог його знає, скільки поблукає.

Щойно визріло це рішення, майнуло наступне – машина. Місце, де її заховали вчора, Ванда могла знайти. І якщо не вдасться виїхати на колесах, бо невідомо, скільки бензину в баку, то там є карта: Коля приховав її там же, під гумовим килимком у ногах разом із ключами, сам же вів її лісом за компасом.

Усе ж таки Jezus Chrystus нині на її боці, вирішила Ванда.

Підкидає випробування, не щадить. Та заразом винагороджує за терпіння.

Лишалось знайти спосіб непомітно залишити партизанську базу. Із цим було складніше. Хоч охоронця до неї не приставили, Ванда все ж підозрювала – її пересування в межах табору так чи інакше буде в полі уваги. Вирішила чекати сутінків, бо навряд її висмикнуть протягом дня, адже обіцяний особіст не вирине з-під землі та не впаде з неба, викликаний силою чиєїсь думки.

Та враз усе помінялося.

У загоні щось почалося, бійці заметушилися, у повітрі зависли лайливі тиради, більшість чоловіків кинулися до зброї. Спершу Ванда подумала – розвідка попередила про наближення ворога й партизани готуються до бою. Але незабаром усе стало на свої місця: якщо називати так звістку про ворожого агента в загоні, котрий убив командира Манка.

Що б там не сталося, ситуація для Ванди склалася дуже вдало. На якийсь час інтерес до її особи втратився цілковито, і цим можна, навіть треба було користатися. Вислизнути з розташування табору під шумок і діяти на випередження, щоб відірватися від неодмінної погоні, що розпочнеться, як тільки помітять відсутність польки. Вирішила не шукати зброю, щоб зайвий раз не миготіти ні в кого перед очима. Якось вислизне, покладаючись і далі на удачу та Божу підтримку.

Партизани розмовляли голосно. Особливо комісар – кричав щось, махаючи руками перед вишикуваними бійцями. Не вслуховуючись у суть, Ванда враз зачепилася за знайому назву – Гніздяни. Здається, те саме село, де їй довелося побувати зовсім недавно й де вона лише дивом unikнула смерті. Час показав: то був не останній, але все ж перший випадок з череди наступних, коли загроза бути вбитою ставала, як ніколи дотепер, реальною.

Чому ж дивом.

«Диво» мало цілком конкретне чоловіче втілення.

Рятівник відгукувався на Східняка й справді поведив себе хоч сміливо аж до безглуздя, та все ж трошки інакше, аніж тутешні українці.

Її життя два дні тому врятувала ось ця не зовсім зрозуміла Ванді *інакшість*.

Той русявий чоловік не був другом, Боже збав, вона чітко усвідомлювала це.

Але й ворогом Ванда не готова його назвати.

Партизани, судячи з усього, готують акцію залякування в Гніздянах. Найближчим часом.

Нехай.

Ванді Мостовський не було до того жодного діла. Вона рятувала себе, а якщо червоні потовчуть повстанську армію та її симпатиків серед українських селян, не сумуватиме з того. Польське військо ходило в подібні рейди, і Ванда не сприймала це за страшний злочин.

Проте десь глибоко всередині ворушилося раніше не зване, не чуване, навіть не можливе – їй би не хотілося, аби той, русявий, загинув у такому бою.

Шкодуватиме.

Відпускаючи її, Східняк не хотів нічого для себе, хоч воював ніби на бандерівському боці й уважався ворогом. Тут же, у радянських партизанів, офіційні союзники готові звинуватити її в чому завгодно, ще й віддати на поталу своїй службі безпеки. А для Ванди не було секретом, як там працюють з людьми.

На неї далі ніхто не зважав, і Ванда, обережно пробравшись до краю великої галявини, майнула під захист кущів та миттю загубилася між дерев.

Район Здолбунова, неподалік від села Гніздяни

Спершу з'явилися мотоциклісти.

Вони сунули невеличкою колоною з трьох машин із кулеметами, установленим спереду на колясках. Рухалися не швидко, і, вочевидь, то була така показова тактика: насуватися, мов неблаганна грозова хмара.

За ними на невеличкій відстані тримався броньовик. І аж тоді виїхали одна за одною п'ять вантажівок. Відкриті кузови трьох були набиті автоматниками. Дві порожні – в середині, між залюдненими.

Зі своєї позиції Хмарі було зручно роздивлятися противника у бінокль. Він не переймався підрахунком карателів. Один чорт їх у кілька разів більше, ніж вояків його відділу навіть укупі з сільською самообороною. Остап зі своїми людьми або затримався в дорозі, наткнувшись на несподівану й непередбачену перешкоду, або німецький наступ почався раніше, ніж розраховував хорунжий. Та, швидше за все, тут могли мати місце обидва припущення.

Зрештою, німці не кажуть заздалегідь точні день і час запланованої каральної акції. Хмару повідомили лише про її підготовку. Так само відділ Остапа не мусив прибути в Гніздяни на якусь наперед обумовлену дату. Розуміючи всі прикрі особливості війни, хорунжий вирішив налагодити оборону села власними силами.

Спершу збирався вивести звідти людей у ліс. Та потім, подумавши й порадившись із Кленом, вирішив – евакуація забере дорогоцінний час. Людей мав під собою не так багато, щоб налагодити організований відхід старих, жінок та дітей. А ще ж багато хто схоче взяти з собою худобу, що точно не прискорить, навпаки, значно затримає процес. Тож вирішив краще послати вояків із самооборони по селу, щоб попередити: треба ховатися.

У цьому був розрахунок, побудований Хмарою на власному досвіді кількомісячної активної війни насамперед із німцями. Так, розташування Гніздян дражнило їх. Аби дістатися до цього села, не треба забиратися надто далеко від свого гарнізону, де німецькі солдати й офіцери почувалися в більшій безпеці. Провести пацифікацію силами місцевої поліції, беручи в таких акціях мінімальну участь,

німецька влада вже не могла. Залучати спеціально польські чи малярські поліцейські частини не було сенсу, бо на цій території вони не мали базової підтримки, тому розраховувати на великі успіхи не доводилося. Тож лишалося виконувати накази власного командування своїми силами, і тут Хмара сподівався перемогти.

Не раз перевірено в боях – німці, зустрівши сильний опір, завданий навіть меншими, ніж у них, силами, здебільшого воліли згорнути операцію й відходити, аби не дати втягнути себе в бійню чи, ще гірше, опинитися в оточенні повстанців. Практично не маючи підтримки в місцевого населення, вони ніколи не могли вирахувати точно, яка саме кількість лісовиків їм протистоїть. Уміючи добре воювати на відкритій місцевості й тримати фронт, німецькі солдати й командири губилися перед партизанською тактикою. Через те відступали, хоч потім і поверталися більшою кількістю.

Але й це не зупиняло Хмару. Головне зараз – відбити перший наступ та виграти час. Остап прибуде неодмінно, бо про його зятятість ходили легенди. Мовляв, навіть мертвий прийде на допомогу й битиме ворога, наводячи тим самим на нього забобонний жах. Сміятися з цього можна, скільки завгодно, та вже сама наявність подібних вигаданих історій давала Червоному вичерпну характеристику. Тож у будь-якому разі на підхід Остапа можна розраховувати.

Якщо німці витруться й повернуться назад, їх зустрічатиме на підході ще міцніший кулак. А наступного разу тут, у Гніздянах, уже стоятиме залога й зона контролю повстанської армії розшириться. Усе має йти згідно з планом. Наступний крок – розбудова на місцях дієвих органів своєї – української – влади. Та аж так далеко Хмарі у своїх думках забігати не хотілося.

Аби все сталося, як гадалося, Гніздяни сьогодні й у найближчі дні треба втримати за будь-яку ціну.

Далі надійде допомога. Мусить надійти.

Провівши поглядом мотоциклетну колону, хорунжий зосередився на броньовику. Не чекав побачити панцерник саме тут і тепер, проте суттєвих змін у задум його поява не вносила. Потім погляд стрибнув праворуч, до пагорба, на вершині якого Гармаш обладнав кулеметне гніздо, не помітне незброєним оком. Сам Хмара слідкував, щоб скельця бінокля не потрапляли під сонячні промені, попри те, що сонце було за спиною й світило німцям в очі.

Гармаш зі своєї засідки позирав у той бік, де розмістився командир, чекаючи сигналу.

Тим часом німецька колона вже наближалася до окресленої ним невидимої лінії, і Хмара ще коливався, пропускати броньовик разом із мотоциклістами чи все ж лишити на поталу основним силам. Зрештою, рішення прийшло саме – мотоцикли зустріне самооборона біля сільської околиці, і буде гірше, якщо панцерник прорветься туди: сил зупинити його в тилу не вистачить.

Кивком схваливши сам себе, Хмара глянув на Коломійця, котрий лежав поруч. Хорунжий вирішив не відпускати Східняка далеко від себе в його першому бою, хоч уже не мав жодних підстав йому не довіряти. Але однаково доведеться доповідати про нову людину й усю дивину, що з нею пов'язана, – спершу Остапові, пізніше у СБ – і хотілося мати переконливі докази або героїчної поведінки Східняка, або, навпаки, його нерішучості чи навіть схильності до зради.

А потім відклав бінокль, провів поглядом мотоцикли, що саме завернули за пагорб і зникали з виду, і дістав трофейну ракетницю.

Легенький хлопок, ніби скло розбилося.

Зелена ракета з шипінням злетіла в чисте, безхмарне цього дня небо.

Вона ще стрімко злітала вгору, а перед броньовиком вибухнула земля. Грудки застукотіли по боках і дашку.

З пагорба вдарив кулемет – Гармаш бив по першій вантажівці, цілячи найперше в колеса, щоб зупинити рух усієї колони.

Удалося.

Вантажівку занесло вбік, вона мало не перекинулася, солдати посипалися з кузова горохом. Частина кинулася під захист панцерника, кулемет якого вже завзято лив свинцем, інша частина рятувалася від куль за підбитою машиною. Не бачачи нападників, вони палили врізнобіч, не цілячись, лише, як їм здавалося, відлякуючи противника.

З протилежного боку вдарив другий кулемет. Тепер колона прострілювалася з двох боків, і одна з куль таки пробила бензобак головної вантажівки. Вибухнувши, машина швидко спалахнула, і німці, котрі ховалися на ній, кинулися врозтіч, не приховуючи паніки.

З-за пагорба рвалися одна за одною гранати. Це самооборона, якою керував Клен, атакувала мотоциклістів на підступах до села. Броньовик, далі лишаючись невразливим до куль, почав поволі

розвертатися, маючи явний намір прийти на допомогу мотоколоні. Цього не можна було допускати.

Хмара, підхопивши автомат і випроставшись, повів людей у атаку.

Коломієць дотепер ніколи не був у справжньому бою.

Та внутрішньо налаштував себе давно, тому зорієнтувався відразу, ніби все життя ходив у атаку.

Максим мчав уперед разом із тими повстанцями, котрі взяли на себе основну автоколону. Боковим зором помітивши, що Хмара наступає до танкерника, він, недовго думаючи, приєднався до командира. З ними бігло, стріляючи перед собою на ходу, ще кілька вояків. Перед тим, як атакуючі пірнули під захист чорного диму від палаючої підбитої вантажівки, один, Коломієць навіть не знав, як його називають, перечепився й упав із розбігу, розкинувши руки.

Біля підстреленого ніхто не зупинився. Вояки тут же розтягнулися в широку лінію, намагаючись зайти до броньовика з різних боків. Простіше виявилось обійти ворожий танкерник з тилу. Кулеметник не міг накрити вогнем весь периметр. Башта, плюючись вогнем, усе ж не могла обертатися довкола власної осі.

Потрапивши в сектор обстрілу, ті повстанці, котрі обступали його, аби взяти в кільце, попадали на землю. Чи всі скошені кулями, Максим не знав. Помітив лиш, що серед інших рухнув Хмара, зціпив зуби й рвонув був до нього, та стримався. Якщо всі лягли, він нічим не допоможе, зате сам стане мішенню й легкою здобиччю. Та якщо серед них є живі, вони чекають моменту, коли можна продовжити атаку. Поки не загасять рухоме кулеметне гніздо, успіху не буде.

Зупинившись, Коломієць озирнувся. Уражена головна вантажівка яскраво палала, дим далі відгороджував атакуючу групу чорною стіною. Поки вітер гнав її так, як треба. По той бік рясні автоматні черги й часті одиночні постріли гвинтівок свідчили – там точиться запеклий нерівний бій, а броньовик тим часом уже гарчав, запустивши мотор і смикнувшись назад. Якщо дати розвернутися, випустити з пастки – він легко протаранить згорілу вантажівку й продовжить бій на повну силу.

Та поки їхні спини Максим уважав прикритими, хай ненадовго.

Повернувшись назад, з полегшенням побачив – частина вояків на землі ворухиться, пластує, шукаючи хоч якимось прикриття на відкритій

місцевості. Серед них помітив Хмару, це додало спокою. Далі Коломієць прикинув відстань між собою та задом броньовика, машинально хлопнув себе по кишенях, повернувся до повстанця, що зупинився поруч, теж оцінюючи обстановку, крикнув:

– Гранату дай!

– Га? – той чи не зрозумів, чи не дочув.

– Бомбу сюди! – повторив Максим, перекинувши автомат у ліву руку й протягнувши розкрити праву, немов просив милостиню.

Ще служачи в міліції, він разом із колегами регулярно виїздив на полігон, де серед інших обов'язкових нормативів було метання гранати. Його результатами начальство завжди лишалося задоволеним, навіть одного разу наказали сфотографувати при повному параді й почепити портрет на дошку пошани. Фото згодом так само надрукували в районній газеті, ілюструючи передову статтю про день радянської міліції. Тоді Коломієць ставився до цього, мов до частини службових обов'язків, терпів, хоч усе ж таки увага була приємною й тішила самолюбство. Згодом, коли потрапив під слідство, усе це лягло в особову справу доказом лояльності та надійності офіцера, котрий піддався емоціям та не стримався від пострілу у свого ж товариша.

Дошка пошани й передовиця в потрібний момент урятували.

Тепер знадобилися навички, отримані на полігоні.

Повстанець, чийого псевдо Максим не міг згадати, не вагаючись простягнув йому ребристе «яйце». Зараз уже заважав автомат, і Коломієць віддав зброю воякові, гаркнувши:

– Тримай! – а сам, пригнувшись, короткими перебіжками, побіг до панцерника ззаду.

Раптом довкола стало тихо.

Зовсім.

Зникли не лише звуки бою – запанувала дивна, несподівана, лунка тиша. Максим нічого не чув довкола себе, світ же звузився до коридору, що відділяв його від тильної частини ворожого броньовика. Підбігши, упав на коліна, розвернувся, притулився до колеса, перевів подих. Хотів поправити картуза, лапнув голову, знайшов лише власне, відросле за цей час волосся. Сам картуз злетів, кулею збило – не мало значення. Його просто *не було*, і Коломієць зачесав волосся п'ятірнею, на мить пригадавши жест, яким Хмара забирав набридливе пасмо з лоба.

Розпрямився, сховав гранату в кишеню штанів.

Нога на колесі, носок чобота впирається міцно.

Руки мацають попереду, шукаючи точку опори бодай на секунду. За що зачепилися пальці, не мало значення – це дозволило схопитися, підтягнутися, перенісши вагу тіла на ліву ногу, яка міцно вперлася у верх колеса.

Ривок.

Права нога замахнулася, каблук уже так само відшукав потрібну точку. Коломієць потягнув себе догори, задіявши у відчайдушному пориві чіпкі можливості всіх кінцівок, – і сам здивувався, видержись нарешті на броньовик.

Щойно випростався, зрозумів помилку – куля, послана не знати звідки, клацнула над самою маківкою. Присівши, Максим став на чотири й незграбно, рачки, посунув уперед, до башти. Навіть якщо екіпаж зсередини й почув рух над головами, для оцінки нової ситуації та прийняття рішення в німців лишалося менше часу, ніж у Коломійця для останнього завершального удару.

Присівши біля башти, подібної до величезної пласкої зміїної голови, він повернувся на бік, тягнучи з кишені гранату. Як закинути, точніше зачхати її всередину, ще не придумав, але й іншого способу змусити кулемет замовкнути не знав.

У броньованому череві щось пішло не так.

Максим не зрозумів, чому раптом з правого боку транспортера відчинився люк. Тут же повернулися звуки – він почув його брязкання. Зсередини висунулася спершу голова в пілотці, потім – тулуб, до половини. Німцеві, видно, закортіло з'ясувати, хто чи що може їм загрожувати ззовні. Одна рука вперлася в край люка, друга, напевне озброєна, ще виринала.

Коломієць не знав, як діяти.

Різко замахнувся.

Побачивши людину з гранатою в себе над головою, німець зробив так, як учинили б на його місці дев'ять із десятих солдатів, котрі не механічні, а передусім живі люди. Він пірнув назад, усередину, залишивши люк прочиненим.

Максим у той момент ніби дивився на себе згори. І бачив чоловіка, що, мов усе життя так робив, витягнув чеку, нахилився й закинув гранату всередину, у чорне жерло броньованого черева. Відсунувся

назад і, коли вибухнуло, мало не ковзнув донизу, дивом утримавшись на неширокій поверхні.

Кулемет захлинувся.

Аж тепер Коломієць стрибнув з броньовика, зсередини якого тягнувся білий дим та лунали глухі стогони. Поруч, ніби тільки й чекав цього моменту, опинився повстанець із його автоматом, і Максим, узявши зброю напереваги, наставив ствол на люк, розряджаючи туди весь диск за раз.

До враженого панцерника вже спішили вцілілі вояки. Відступивши, мовби хвалячись результатами тяжкої праці, Максим пошукав очима Хмару.

Знайшов.

Командир сидів, спираючись однією рукою в землю, аби не впасти, а іншою закривав голову. Він хитався з боку на бік, мов зламана вітром навпіл стеблина, поруч лежало нерухомо ще двоє.

За спиною пролунало кілька вибухів. Дав довгу чергу кулемет Гармаша на пагорбі.

І враз стало тихо, тепер уже по-справжньому. Виглядало, Гармаш дав щось схоже на останній акорд.

А потім із диму, обігнувши палаючу вантажівку, вибіг збуджений боєм вояк, і його Коломієць уже згадав: чоловік відгукувався на Карпа.

– Тікають! Відбили! Друже Хмаро, вони біжать! – волав той, збуджено махаючи руками.

Тим часом від села до них уже квапилися самооборонці, яких вів Клен. Схоже, з мотоциклістами вони вже впоралися.

А Максимові чомусь здалося – ніхто, крім нього, пораненого Хмару не бачить. Тому, уже ні на кого й ні на що не зважаючи, поспішив до хорунжого.

Район Здолбунова, село Гніздяни

Перемога далася тяжко.

Уже потім, із уривчастих розповідей повстанців, Коломійцеві вдалося відтворити й зрозуміти картину в цілому. Поки частина відділу на чолі з Хмарою приборкувала панцерник, основні сили вдарили по вантажівках із солдатами. Спрацював ефект несподіванки, і Гонта з кулемета трохи прорідив ворожі ряди. Тих, хто стрибав із палаючої машини, так само вдалося сильно пощипати. Але головного удару у відповідь завдали німці з другої вантажівки – устигли розосередитися й прийняти бій. Поки чувся кулемет броньовика, шанси на перемогу в повстанців, як оцінювали вони самі, були незначними. Та щойно він заглух, третя машина, котра замикала колону, показала приклад – поки солдати прикривали, вона розвернулася й відступила, за нею потягнулися інші вцілілі.

Переслідувати німців не мало смислу. У сутичці повстанці так само втратили багато людей, хоч після підрахунку співвідношення до ворожих утрат становило десь один до трьох. Крім того, лишилися поранені й ті, кого вдалося захопити в полон. Усього нарахували одинадцять німців, серед них жодного офіцера, лиш один унтер. Їх загнали в стайню, обладнану під тюрму ще з часів, коли в селі діяла кушова поліція, і виставили охорону. Що з ними робити, вирішать завтра.

Найменше втратила група Клена. З мотоциклістами довелося повоштуватися, ті шалено огризалися, але недовго: їх таки перебили всіх, зі свого боку маючи одного вбитого й двох поранених.

І, звісно, Хмара.

Куля заділа хорунжому голову й черкнула досить глибоко. Кров довго не вдавалося зупинити. Крім того, зловив свинець у ліве плече. Не великий знавець медицини, Коломієць, узявши на себе клопіт особисто перев'язати пораненого командира, дійшов висновку: перебита ключиця, не інакше. Рукою Хмара ворухити не міг, і йому прилаштували пов'язку, зафіксувавши так міцно, як тільки було можливо.

Штаб тимчасово обладнали в будівлі сільської контори, де засідав становий. Він, Клен і Качур, командир загону сільської оборони, зібралися там на нараду, щойно почало сутеніти. Поранений Гармаш знайшов собі місце в хаті вдови Савчучки, до якої, раптом помітив Максим, його новий товариш нерівно дихав. А Ксеня теж квоктала біля нього, не знаючи, куди й примостити, аби було вигідніше.

Сам же Коломієць відчув з боку вдови напружене, навіть погано приховане вороже ставлення. Жінка нічого не казала, принципово не говорячи до нього, але Максим без того розумів: дметься за відпущену на волю полячку. Недавня розмова з Хмарою багато чого прояснила йому загалом. Та все одно Коломієць не міг зрозуміти, що саме окремо взята вдова з Гніздян мала особистого до окремо взятої польської підпільниці. Вони ж раніше напевне ніколи не знали одна одну...

Відмахнувшись від думок, що були зайвими й недоречними, Максим із наближенням сутінків вирішив підтягнутися ближче до штабної будівлі. Усупереч припущенням, на нього після бою ніхто з уцілілих повстанців не звертав особливої уваги. Хіба кілька вояків потиснули руку чи поплескали по плечу, та не більше. Звісно, Коломієць і не розраховував, що носитимуть на руках чи бодай при всіх подякують. Але й байдужість, ставлення до його першого, справді першого бойового виходу як до чогось буденного, не те що ображала, але якоюсь мірою бентежила.

Його не послали на варту. Тут можна зрозуміти: вартові заходили далеко в ліс, пантруючи обидва боки села, до яких вели накатані ґрунтові дороги. Тутешні чоловіки знали ліси добре й могли орієнтуватися в них хоч удень, хоч уночі. Їхні шанси заблукати чи збитися з правильного шляху видавалися мінімальними, тоді як Коломієць лиш поволі набував не лише партизанського досвіду, а й практики лісової війни. Отже, користь від нього зараз у лісах – така сама, як від людини, що вчиться плавати, поряд із досвідченими плавцями. Заважатиме, тягнутиме на дно, покластися на такого у відкритій воді неможливо.

Нехай.

За останні тижні Максим пережив багато. Кардинально змінив погляд на більшість речей, які донедавна виглядали очевидними, зрозумілими й не придатними для дискусій. Тож готовий був приймати й освоювати нові для себе реалії безумовно.

Він примостився у дворі на лавці, прилаштувавши автомат між ніг, зіперся спиною на побілену вапном стіну й заплющив очі. Там, у штабі, приймуть усі потрібні рішення без нього. Хоча... Коломієць уже знав усе про ті рішення. Чекатимуть приходу підмоги, бо десь забарився відділ невідомого йому Остапа. Судячи з усього, їм треба пережити в селі лиш цю ніч та, можливо, наступний ранок.

Там уже діятиме, як скажуть...

...Потім не зміг собі сказати чітко, справді заснув, сидячи отак, чи просто викинув усі думки з голови, щоб відключитися й перевести подих. Несподіваний шум у дворі змусив стрепенутися. Розплющивши очі, Максим тут же стиснув автомат, пружно підвівся, готуючись до будь-яких несподіванок.

Теплі літні сутінки накрили село ще не повністю. І він упізнав жінку, яку, грубо штовхаючи в спину, вели поперед себе Карпо й Лавро – їх відрядили вартувати до західної околиці, туди, звідки можна було чекати повернення німецьких карателів. Полонена не опиралася, лиш уголос вимагала ламаною українською, аби її не хапали руками, бо піде сама.

Ванда Мостовська.

Без жакета, розтріпана, біла блуза вилізла зі спідниці.

Коломієць ступив кілька кроків назустріч, рухаючись навперейми.

Карпо, не реагуючи на жіночі протести, з новою силою штовхнув Ванду в спину.

Могла впасти лицем на землю – Максим нагодився вчасно, підхопив.

– Ти тут знову? Як?

Ванда теж упізнала його.

– Roszeka! – вигукнула вона, різко розвернувшись до своїх конвоїрів. – Я хочу сказати йому! У мене є, що сказати! – і тут же, не чекаючи відповіді, знову заговорила до Максима: – Вони мене заб'ють! Тепер заб'ють! Скажи їм, скажи, я щось знаю! Скажу, як залишать живою!

– Що ти знаєш?

Коломієць міцно стиснув полонену за плечі, і його зовсім не цікавило, як і чому полячка опинилася тут і тепер. Останні дні та навіть тижні, які, здається, розтягнулися в один великий та нескінченний день, дали зрозуміти: на війні можливі найнеймовірніші

збіги та зміни обстановки, яких або зовсім не очікуєш, або чекаєш найменше.

– Пусти, Східняче! – звелів Лавро. – Голову тобі ляшка морочить!

– Не! – вигукнула Ванда. – Тобі повірять, хлопако, тебе послухають!

Коломієць видихнув.

– Ану, тихо! Раптом їй таки є, що сказати, хлопці?

– Нам би сказала давно! – не поступався Карпо, ступивши ближче й схопивши полонену за плече. – Хмара з нею вирішить!

– Та ви ж їй не вірите! Жодному слову!

– Чому ти віриш?

– Вона ще нічого не говорить! Вона впізнала мене і тепер продає мені своє життя! – Максим уголос мовив те, про що подумав. – Не розумієте хіба?

– Чому тобі?

– Тихо!

Усі разом обернулися на голос Хмари. Поранений командир стояв на ганку, удивляючись у сутінки. За його спиною маячили Клен із Качуром.

Часу на роздуми та переговори в Максима не лишилося.

– Друже хорунжий, це та ляшка! Ванда!

Розрахунок вийшов точний.

Хмара, як і передбачав Коломієць, не почне просто зараз пояснювати присутнім, підлеглим йому воякам, хто така Ванда й чому він мусить про неї щось знати. Натомість, ступивши вперед, командир швидко запитав:

– Чого вона хоче?

– Жити. Має повідомлення. Торгується.

– Чому з тобою?

– Довіряє.

– Ясно, – тепер Хмара дивився на Ванду. – Говори. Житимеш.

Ванда легким рухом вивільнилася з рук Коломійця, зовсім жіночим, не доречним в таку мить жестом обсмикнула блузку. Ще й провела рукою по боках, згладжуючи зморшки.

– Партизани. Radzieckie. Загін... – вона клацнула пальцями, старанно вимовляючи: – Ман-є-вичш... Я була там. У них хтось убив командира. Чула, як збираються сюди, у це село.

Повстанці презирнулися, потім усі погляди схрестилися на Хмарі.
– Чому саме сюди? – спитав він.
– Чула назву. Вона... вона мені знайома.
– І ти спішила сюди, аби попередити?
– Ні, – чесно відповіла Ванда. – Я... То довго... Збилася з дороги, блукала. Наскочила на ваших...

– Так, – Хмара забрав з лоба непокірне пасмо. – Коли збиралися?

– Не знаю. Може, уже виступили. Не вбивайте.

Хмара потер підборіддя.

– Побачимо. Ведіте її, хлопці, до німаків, туди, у стайню...

Коломієць рішуче виступив уперед.

– Е, ти що! Куди її до німців! Вона ж баба!

Схоже, Хмара широ про це не думав. Ворог для нього не мав визначеної статі. Поки командир визначався, Максим знову спробував перехопити ініціативу:

– Хоч у погріб до Савчучки, удови! Та вже не випустить! І Гармаш поруч, стерегтиме!

Можливо, у Хмари була інакша думка.

Навіть напевне була.

Та в цю хвилину, знаючи про реальну небезпеку, він розумів – це важливіше, ніж доля полоненої полячки.

– Проведіте, хлопці, – кинув Карпові з Лавром. – Хай справді так, з нею потім. Нікуди не дінеться. Від совітів утекла, хоч ніби була з ними. Значить, сама сидітиме мишею. Потому з нею.

Тепер Ванда покорилося, без гармидеру дозволила вивести себе з двору.

Хмара глянув на Максима. Озирнувся на інших. Кинув через плече Коломійцеві:

– Тут будь, Східняче.

І першим повернувся до штабної хати.

У голові часом паморочилося.

Зачепило сильно. І хоч життю не загрожувала жодна з отриманих нині ран, Павло Бережний, хорунжий УПА на псевдо Хмара, зараз не відчував себе здатним до бою тією мірою, якою належить командирові. Заплющивши очі, він зібрав те, що лишилося, у невидимий кулак,

розплющив їх, кинув погляд на чоловіків за столом навпроти, котрі чекали від нього рішень на розпоряджень.

– Кілько нас є? – запитав глухо.

– Разом із раненими – двадцять двоє, друже Хмаро.

– Ти, друже Клен, мене так само раненим рахуєш?

Той промовчав. Не сказав нічого й Качур, хоч хорунжий уже знав: головні втрати поніс його відділ, а не місцева самооборона, якою той керував.

– Я втримаю зброю, – промовив він. – Скільки ще таких?

– Кожного запитати треба, – ухилився Клен від прямої відповіді. – Та міркую так, що готові всі.

– Ми не втримаємо Гніздяни, друже Хмаро, – нарешті наважився Качур. – Ти ж знаєш, німаки можуть розвернутися й утекти. Совіти так не роблять, вони людей не шкодують. Їх більше, та навіть якби не більше... Словом, просто так їх не наженеш. Хіба сила на силу. Ми не встоїмо.

– У нас нема сили?

– Кожний один сильний, друже Хмаро, – вів далі Качур. – Та зараз москалі нас задушать. Їх навала. Кусатися можемо хіба, як комарі. Не втримаємо село, людей дурно покладемо.

– Маєш рішення, друже Качур?

– Маю, – він підвівся, немов доповідав військовий план. – Так, як мали чинити, коли чекали німців, треба робити тепер. Вивести людей у ліс, поставити невелику залогу й чекати, поки наспіє наша підмога. Потім разом ударимо, і вони побіжать, друже Хмаро. Село повернемо собі.

– А до того часу віддамо ворогу? – спокійно, зовсім буденно поцікавився хорунжий і враз угатив кулаком по столу: – Коли совіцька партизанка наскочить? За годину? Уночі? Під ранок? Я вірю тій ляшці, вона рятує своє життя й напевне не бреше. Та не знає, на правду не знає, коли вони планують свій напад! Може, поки ми тут радимося й чубимося, вони вже на околиці чи беруть Гніздяни в кільце? А може – нагодяться саме тоді, коли ми станемо виводити відси людей! Навіть якщо не так і ми зможемо відійти, зберігши себе, однаково всіх із села так скоро не забрати! Тут лишаться люди, наші люди, котрих ми, повстанча армія, не зможемо захистити! І дивитимемось із засідки, як совіти хати грабують і палять, старих та хворих мучать і вбивають чи

відстрілюють дітей – заради забави! Вони ж таке коять, друже Качур, і ти дуже добре то знаєш!

– Ми й без того не захистимо всіх, – уже тихіше, але все одно вперто правив своєї Качур.

Хмара мовчав.

Качур глянув на Клена, чекаючи від нього підтримки чи просто бодай якоїсь реакції. Той відвернувся, мовив, дивлячись у стіну навпроти себе:

– Так недобре й не так зле. Вирішуй, друже Хмаро.

– А я вже вирішив, хіба ні? – перепитав командир. – Усі, хто може тримати зброю, має її тримати. Ми нікуди звідси не підемо, навіть якщо всі ляжемо під кулями. Живими нас тут узяти не повинні.

– Мови нема, – уставив Клен.

– Друже Качур, збирай своїх хлопців. Хай так само йдуть від хати до хати. Люди най заховаються на цю ніч. Далі побачимо, хто перший прийде.

– Тобто? Ти про що зараз, друже Хмаро?

– Совіцькі партизани чи відділ Остапа. Кого скорше дождемося – того й зустрінемо.

Вони прийшли під ранок.

Рушили двома взводами. Комісар тимчасово прийняв командування загоном. Як сам сказав, до особливого розпорядження з Москви, зі штабу. Ніхто не заперечував, бо Пахомов справді виявився після загиблого Маневича старшим. Тим більше, що думати партизани не звикли. А якби й захотіли, часу на те їм не лишили, оголосивши початок операції – зачистки села Гніздяни від ворожих бандерівських елементів.

Керувати комісар призначив Циганова. Інший взводний, Шепелев, не заперечував. Нікому не хотілося зайвої відповідальності, і тепер у разі чого звітуватиме хтось інший. Циганову ж сподобалося хоч на якийсь час відчути себе начальством. Він, як устиг зрозуміти свого командира Дмитро Зубов, узагалі був не задоволений майже всім та всіма в загоні. Підпивши, постійно перемивав у колі особливо наближених кісточку всім. Не такими для колишнього майстра слюсарного цеху з Ярославля були командир, комісар та командири рот.

Циганов претендував у перспективі зайняти місце ротного, а там вийти в заступники командира. Причому дуже хотів, щоб перспектива наблизилася швидше. Через те сам рвався на операцію в Гніздянах, сподіваючись повернутися з неї переможцем. А Пахомов після того, ураховуючи обставини, котрі передували цій операції, підвищить Циганова й наблизить до себе. Усе ж таки взводний не лише важливий свідок його, Пахомова, остаточного падіння. Він, як не крути, спілник убивства командира партизанського загону, скоєного до того ж бійцем його взводу.

Зубов прочитував таких, як Пахомов і Циганов, легко, швидко й просто, мов знайому з дитинства книжку. Хоча насправді книжок не тримав у руках з інтернату для безпритульних, куди потрапив після смерті батьків від голоду в Поволжі. Там вихованців чогось намагалися вчити, але Зубову краще давалася інша, вулична наука, і він не тікав з інтернату лише через гарантоване харчування й дах над головою. Потім, коли його разом з іншими урочисто випустили в люди, аби надалі опановував робітничу професію, у заводський цех нога Зубова не ступала жодного разу. Він шліфував інші професії, набував іншого досвіду, і саме обраний ним життєвий шлях допоміг вивчити людську натуру аж до тельбухів.

Тому на Циганова міг покластися, мов на свого. Бажання зробити ноги зникло, принаймні поки що. Зуба, як і Князя з Савкою, цілком улаштували умовна дисципліна, формальне дотримання якихось правил, за якими мусить жити військова частина, і повна свобода дій під виглядом проведення бойових операцій.

Зубов уже не сприймав їх інакше, ніж добре знайомий йому розбійницький напад. Хіба що тут, у німецькому тилу, за подібне не пошлють назад на зону й тим більше не розстріляють. Навпаки, подякують при всіх. Ще й, гляди, нагородять.

Медальку дадуть, ги-ги-ги.

З такими думками він разом із Князем, Савкою та іншими бійцями радянського партизанського загону «Суворов» із першими кволими сонячними променями, не надто криючись, заходив у село.

Підступили вони раніше. Та зазвичай подібні акції краще проводити тоді, коли навіть найбільш витривалих остаточно долає сон. Під ранок спиться глибше й міцніше, тож вирвані з сонного комфорту

люди губляться, не розуміють, що й чому відбувається. А коли так, їх можна брати голими руками.

Уночі не сиділи, вичікуючи моменту. Циганов, порадившись із Шепелевим, домовився оточити село й заходити відразу з усіх боків, стискаючи кільце. Та з'ясувалося – у них на таке не вистачить сил, бо, якби всім загоном навалити, тоді справді вдалося б накинути удавку. Тому Циганов, як старший, схвалив новий план: зайти двома взводами з різних боків і, звіривши годинники, почати рівно о четвертій тридцять. Рухатися від хати до хати, виганяючи звідти людей та женучи всіх гуртом до центру, на сільський майдан. Усі вони бандерівські посіпаки, значить, не буде помилкою, якщо когось надто непокірного й вередливого розстріляють на місці.

Звалять одного, двох, трьох чи хай навіть десяток – решта все одно втратить сили для опору, аби не повторити такої сумної долі.

Село спало. Про це доповіла розвідка, яку висилали вночі, по темному, і Циганов зробив висновок: якщо там і є якісь озброєні бандити, самі розслабилися від власної безкарності, понапивалися самогону й сплять зі своїми бабами по затишних хатах. Може, є десь якась варта, але вона не могла становити для двох взводів серйозної небезпеки.

Партизани не чекали нічого лихого.

На підході, щойно вигулькнула з ранкової зелені дерев перша хата, охайна, наче на зло війні, Циганов короткою командою звелів своїм бійцям розгорнути стрій. Тепер партизани сунули, розтягнувшись ланцюгом й најжачившись узятою напереваги зброєю. Зубову, який опинився поряд зі взводним, це все чомусь нагадало один великий густий гребінець, яким треба вичесати з запущеної голови вошей та гнид.

Він пересмикнув затвор, готуючи автомат до бою.

Ліворуч, клацнувши, дослав патрон у патронник карабіна Князь. Савка рухався ще трохи далі, ступаючи широко й пестячи свій ППШ, як турботливий тато – вередливе та улюблене немовля.

Порівнявшись із хатою, Циганов кивнув, відправляючи в той двір першого ж бійця, котрий трапився йому на очі. Партизан опустил гвинтівку, ударом ноги не розчахнув – збив хвіртку, вивалив її з пройми в невисокому, як тут водиться, паркані. Назустріч із гавкотом вилетів хазяйський пес, і тепер уже не треба критися – перший постріл

був у собаку. Хоча захлеснувся гавкіт лише з другої спроби. Заскавчавши, тварина стихла.

Партизан уже перетинав двір, скочив на ганок, замолотив прикладом у двері:

– Підйом, вашу матю, недобитки!

Більше нічого не встиг сказати – ударив одиночний постріл, і нападник відскочив геть, мов ошпарений. Пальнув у відповідь, не цілячись, на звук. Наступний постріл його наздогнав.

Поки Циганов, а разом із ним інші, намагався зрозуміти, що пішло не так і як їм тепер діяти, ззаду вдарила кулеметна черга.

Коротка. Влучна.

Ще одна.

Зубов не міг повірити, що Савка повільно осідає на землю в нього на очах.

Наступної миті всі, кого не зачепив кулеметник, розсипалися в різні боки.

А ще за мить постріли розірвали ранок і, здавалося, звуки поглинули село.

Біля Гармаша розірвалася граната, і він більше не ворушився.

Щойно він дав першу чергу й партизани кинулися врозтіч, Коломієць подумав – усе, відступатимуть, бо наштовхнулися на опір. Звісно, не так відразу, але щось підказувало: серйозний бій ніхто не прийматиме. Максимові не дуже вірилося, що загін, який легко прийняв та розчинив у собі таких, як Зуб і компанія, готовий воювати. Добре знаючи характер кримінальників, колишній міліціонер розумів – треба мати дуже великий кураж, аби свідомо лізти під кулеметну чергу. Там, де справді вимагають вступати в бій, особам, подібним до Зубова, робити нема чого.

Недарма ж вони збиралися дезертирувати, щойно приземлилися серед Чорного лісу. Таким записатися в поліцію, мати можливість творити різне свинство безкарно – і все, мети досягнуто, смисл у житті знайдено.

Утім, розрахунки виявилися хибними, і Коломієць визнав помилку: червоні партизани зав'язалися в шалений, запеклий і, як він сам дуже скоро переконався, досить короткий бій.

До останнього Максим не знав, чи зможе стріляти, чи вийде переступити невидимий бар'єр, який усе ще стримував від війни з тими, кого донедавна вважав своїми. Та коли почався наступ, уже достатньо розвиднілося, щоб Коломієць навіть зі свого місця, із засідки, де сиділи він, Гармаш із кулеметом та Карпо, розгледів та впізнав Дмитра Зубова. Відразу дивним, незбагненим чином усе стало на свої місця, і Максим уже остаточно перестав бачити своїх там, де пригрілися Зуб та подібна до нього братія.

Прицілився.

Зубов вийшов з сектору обстрілу, замість нього намалювався Савелій Болотов, він же Савка.

З чистою совістю Коломієць натиснув спуск.

А далі вже не думав – стріляв у все, що рухалося на лінії вогню, намагаючись бити короткими чергами й по можливості берегти набої. Не знав, чи всі кулі знаходять мішені. Викинув із голови все, окрім думки: поки він та інші можуть захищатися, вони житимуть і не даватимуть ворогам грабувати та вбивати мирних людей, котрі завинили перед червоними партизанами лише в тому, що з ними воювати легше, простіше та навіть корисніше для власних кишень і речових мішків.

Максим уже встиг наслухатися від нових товаришів чимало історій про партизанські подвиги. Коли б сам не бачив – не повірив би.

Проте сили від самого початку виявилися нерівними, і, оговтавшись, партизани пішли в наступ.

Близьку, як ніколи, смерть Коломієць побачив раніше, щойно звідкілясь збоку вилетіла граната. Її кидали невлучно, розірвалася за спинами в повстанців, у садку. Тим не менше, Карпо відкотився й поміняв позицію, розуміючи – жбурнули не спереду, а збоку, значить, обходять. Максим хотів сіпнути за лікоть Гармаша, аби той так само перебрався на інше місце. І отут прилетіла наступна граната, цього разу рвонувши поряд із кулеметником. Розбиратися, неживий він чи лише контузія, у Максима не лишалося часу. Відразу з обох сторін замиготіли ворожі постаті, і він, скочивши на рівні, зайцем побіг углиб села, рухаючись за Карпом. Той мчав швидше, подолав огорожу й зник між дерев. Відстрілюючись на ходу, Коломієць побіг за ним.

Перетнувши кілька дворів, він вилетів на сільську вулицю, навіть не припускаючи, що можна заховатися в котрійсь із хат по дорозі.

Навперейми де не взявся партизан, і Максим дав довгу чергу, напевне влучивши з невеликої відстані – чоловік зламався навпіл. Але тепер Коломієць спорожнив свій диск, запасний залишив біля кулемета, бо поклав поруч, готуючись до оборони. Трохи подумавши, вирішив усе ж не кидати ні на що поки не придатну зброю й завбачливо збіг із відкритої місцевості, пробираючись далі городами.

Під супровід пострілів Максим дістався сільського центру. Щойно вибіг на невеличкий майдан, угледів поруч зі штабним будинком невеликий гурт повстанців. Качур уже махав йому рукою, Клен удвох з Лавром заносили на ганок обважніле тіло Хмари, ще двоє чи троє займали кругову оборону.

Ураз потягнуло димом.

Коломієць повернувся. Клубилося звідусіль, застилаючи ранкове сонце – у різних кінцях палали підпалені хати. Партизани, змушені долати опір та зазнавши втрат, зганяли злість на всьому, що потрапляло на очі.

– Східняче! – гукнув Качур.

Видовище пожежі чарувало. Та Максим змусив себе відвести від нього очі, побігти на поклик побратима й разом із ним заскочити в будинок, зачинивши за собою двері. Аж тепер він глянув на Хмару, який лежав на підлозі, весь у крові, запитав коротко, ні до кого не звертаючись:

– Що?

Клен похитав головою.

– Не буде діла. У груди. Навіть якщо зупинити кров уже... Не буде...

Брязнуло під кулями віконне скло.

Чоловіки, не змовляючись, кинулися до стін. Їхній командир так і лишився лежати, непритомний, скривавлений, розкинувши руки й заплющивши очі. Вираз обличчя при тому зберігався блаженний, ніби людина нарешті змогла прилягти поспати після безкінечних, здавалося, годин важкої, ще й до того ж не завжди вдячної праці. Омріяному відпочинку не заважало клацання куль над головою.

Ззовні будинок густо поливали свинцем.

– Ей, ви, там! Здавайтеся!

У відповідь огризнувся автомат Клена. Не знаючи, що йому робити зі своїм, порожнім, Максим відкинув його в куток. Пригнувшись,

порачкував до Хмари. Підтягнув до себе за ремінь його зброю – автомат занесли разом із командиром, поклали поруч. На мить Коломієць затримався, аби торкнутися хорунжого.

Глянув на обличчя.

Тепер очі Хмари були широко розплющені – і неживі, зовсім неживі. Але тіло, здається, ще з останніх сил опиралося.

– Здавайтеся, бандити! Легше буде! – линуло з вулиці.

– Ішов би ти до сраки! – пробурчав у відповідь собі під ніс Клен, зовсім не розраховуючи, що ті, кому слід, почують. – Хлопці, у кого ще є чим стріляти?

– Небагато, – відповів Лавро, як виявилось – за всіх.

– Так не сипте, куди попало! – гаркнув він. – Глядіть, живими не даватися.

Ще якусь годину тому Максим таки не був до цього готовий. Зараз же сприйняв попередження, як належне. Кивнув мовчки, зосереджено, навіть діловито, немов домовляючись із самим собою.

А тоді обережно визирнув у вікно, бо почув, як наближається людський лемент.

Справді – з усіх кутів Гніздян партизани гнали, для прискорення руху стріляючи над головами, напіводягнених жінок, дідів, баб, наляканих мало не до смерті дітей, менших та старших. Якась жінка підхопила малого на руки, притискаючи до себе, та один із бійців, коротко замахнувшись, улупив її по спині прикладом, цілячи точно між лопаток. Жінка впала, як ішла, навалюючись на дитину й закриваючи її собою.

Минаючи її, інший боєць на ходу стрельнув у лежачу з пістолета.

Ніби згадавши щось, зупинився, ступив крок назад і добив, мітяти в неприкриту голову.

Крики наляканого натовпу злилися з пострілами.

– Тварі, – процідив Коломієць. – Які ж ви тварі...

Виставивши ствол крізь розбиту шибу, різонув короткою чергою по кількох партизанах, що обступали обложений будинок із його боку. У відповідь грянув дружний залп, залишки скла колючим дощем бризнули Максимові в лице. Відкинувшись до стіни, перевів подих.

Ще постріл.

Крик болю, тепер уже поруч.

Біля свого вікна повільно опускався по стіні на підлогу Лавро.

І враз знадвору долинув новий звук – розрив гранати.

Спершу ані Коломієць, ані хто з уцілілих не зрозумів до кінця, що відбувається. Раптом партизани вирішили закидати бомбами якусь хату чи зігнаних на майдан беззбройних наляканих людей. Та потому, як рвонуло ще двічі, почулося щось зовсім не звідси – кінське іржання.

І тут же, за невловимо коротку мить, переляк змінився вигуками радості.

Максим, тримаючи автомат перед собою, визирнув назовні, намагаючись бути обережним.

І виступив із укриття, аби краще бачити це.

Нападники неорганізовано задкували під наступом вершників. Люди стрімко розбігалися, щоб не потрапити під копита й даючи дорогу коням. А чоловіки в сідлах мчали, без жалю направляючи скакунів на ворога, туди, де скупчилося найбільше бійців.

У відповідь огризнувся автоматний хор, і кінь під тим, хто мчав попереду, завалився. Проте вершник, ніби передчуваючи це, встиг згрупуватися, аби кінська туша не придавила ногу. Звівся на рівні не відразу, поки борсався на землі, був зручною мішенню, та побратими відповіли на падіння свого командира пострілами, даючи йому змогу підвестися.

– Остап, – промовив Качур. – Остап! Остап!

Тим часом той, у кому впізнали очікуваного ще вчора повстанського командира Остапа, уже стояв, коротко віддаючи накази. Його слова губилися в суміші криків та пострілів, а вершники, котрих ставало дедалі більше, уже відтіснили уцілілих у бійні партизанів від майдану, женучи геть із села. Піші, що йшли за ними, не брали полонених – стріляли по рухомих мішенях, а тих, хто падав, добивали впритул. Недострелених топтали коні.

Вояків на майдані та наближених до сільського центру вулицях ставало дедалі більше. Не всі прибули верхи, і люди галасливо обступали їх, і повітря густо наповнилося криками, стогонами, жалібним квилінням, прокльонами. Усе це змішалось так, що в якийсь момент людські голоси почали забивати стрілянину, що чулася рідше й уже на відстані.

Коломієць відстороненим поглядом стежив за загальним єднанням визволителів та визволених, обіпершись плечем об край віконної пройми. Тим часом Клен, обійшовши тіло померлого командира,

поспіхом вийшов надвір і вже підтюпцем побіг до гурту, проштовхуючись крізь галасливий натовп і не випускаючи автомата з рук. За ним, кинувши відстороненим поглядом у бік Максима, до наспілих побратимів поквапився Качур, але він перестрибнув через мертвого Хмару, ледь не зачепивши нерухомого носакочобота. Лиш тепер Коломієць почав приходити до тями й опановувати себе.

Він живий.

Неймовірно втомлений, особливо за останню добу, але живий, навіть удалося не стати на шляху завжди сліпої кулі. У тому, що перед ним закриті всі інші дороги, переконався трохи більше тижня тому. Уклякнувши біля стіни, Максим дивився на вбитого в бою хорунжого, з яким тільки-но почав серйозну розмову. І ще пекло багато про що поговорити. Аж тепер зрозумів остаточно: помилявся, уважаючи – з повстанцями він випадково, через фатальний збіг обставин. І тримається в загоні лише завдяки неприхованій цікавості, проявленій до нього самим Хмарою.

Виглядало: весь час, від самого початку, командир був його покровителем. Чому він так поведився, що змушувало Хмару, непохитного у власних переконаннях, стати для чужака, зайди, яким уважала його частина вояків, янголом-охоронцем, не інакше, – на ці питання вже ніхто ніколи не відповість.

Уже ніхто не скаже, помиляється Коломієць чи ні. Шукати ж правильні відповіді сам Максим поки не збирався. Вистачало остаточного розуміння: він чітко знає та усвідомлює, чому хоче лишатися з повстанцями далі.

Виходило, ніби роками визначався, хто ж насправді його ворог і, цілком свідомо застреливши тоді свого начальника міліції, намагався обдурити себе.

Так ніби справді можна добре підготуватися й стерти з лиця землі не одного, а нехай вже двох чи навіть трьох романенків – від цього система, якій він старанно служив, очиститься з його непомітною для неї допомогою від випадкових людей, що користуються її окремими недоліками у власних, шкурних інтересах. Ні, швидше навпаки: радянська влада відштовхує від себе все та всіх, хто мав дурість та необережність щиро повірити в неї й прагнути зробити кращим та справедливим те, що в зародку своєму таким не було. Адже призначене насамперед для придушення всього живого й знищення тих, хто з

подібним станом речей не готовий погодитися й не збирається коритися.

Зараз Максим Коломієць відчув себе на своєму місці.

Хтозна, чи така вже ідеальна повстанська спільнота. Напевне, ні. До ідеалу всьому довкола ох як далеко, особливо під час війни. Але поки в них із Коломійцем один ворог, він збирався йти разом із цими вояками, яким би шлях не був – довгим чи коротким.

Нахилившись над Хмарою й востаннє глянувши в його завмерлі очі, Максим простягнув руку й закрив їх.

І нарешті сам вийшов з не так давно обложеного будинку.

Його поява серед гамірного натовпу не привернула нічиєї уваги.

Повстанський командир саме збирав довкола стихійний мітинг, попри те, що де-не-де ще часом пострілювали. Трохи далі, ближче до церкви, вояки зводили захоплених у полон партизанів. Хто сам ішов, кого волочили під їхній матюкливий супровід, хтось намагався опиратися, щось говорив до своїх конвоїрів, заробляючи замість відповіді по писках, спинах, плечах – куди вдавалося дістати, куди було ближче. Убитих розкладали окремо. Ворогів зносили на купу, полеглих побратимів – складали рядком, жінки вже заходилися перев'язувати загиблим голови згори донизу рушниками.

Зі свого місця Максим зміг, нарешті, краще роздивитися того, про кого багато наслухався від Хмари, і чиєю жорсткістю та непримиренністю хорунжий його лякав. Той виявився доволі молодим, навіть, здається, трохи молодшим за Хмару. Хоч, можливо, подібне враження складалося, бо Остап був старанно, як для лісовика, поголений. Тим не менше, у його поставі вгадувалася сила. Причому зовсім не фізична: чоловік був худорлявим, та, попри це, помітно міцним, збитим. Говорячи, ледь примружував очі, і зі свого досвіду читати людей Максим зрозумів: зараз, у цей момент, чоловік сам себе утримує в стані стиснутої пружини. І якщо вона розтиснеться, краще тому, на кого ця людина має зуб, поруч не стояти.

Хмара все ж виглядав по-простецьки, особливо псував героїчний вигляд ніс-бульбочка. У мирному житті він міг бути, ким завгодно. Але дивлячись на того, кого називали Остапом, усі, включно з Коломійцем, бачили перед собою тільки воїна. Це відразу кидалося в очі: такого чоловіка важко уявити в цивільному костюмі де-небудь у конторі або

на колгоспному полі, з вилами, за складанням сіна в копиці. Так само не міг він бути шкільним учителем, університетським професором чи директором заводу. Сам на себе він був подібний, лише коли вдягнений, як тепер, у військову форму: мундир німецького покрою, портупея, заправлені в дебелі офіцерські чоботи галіфе. На манжеті рукава були дві світлі горизонтальні нашивки, голову вінчала гостроверха шапка з прилаштованим спереду тризубцем. Лоб – широкий та відкритий. Профіль – ніби карбований, губи тонкі, на носі – невеличка горбинка. Роздивляючись його, Максим раптом спіймав себе на думці: машинально фіксує собі його прикмети, усе ж таки міліцейська звичка нікуди не поділася, доведеться з цим жити.

– Я – командир відділу Української повстанчої армії, – голосно промовив воїн до людей, карбуючи фрази. – Мене називають Остапом. Найперше хочу перепросити через те, що затрималися в дорозі, коли тут на нас чекали, і висловити велику шану тим побратимам, котрі прийняли нерівний бій із загарбниками нашої землі.

Він напевне вже збирався сказати коротку промову і точно підготував потрібні слова. Та враз за спинами гримнуло:

– Друже Остап! – і присутні дружно озирнулися на помітно старшого від командира, хоч ненабагато, вояка, котрий квапився до нього з дуже заклопотаним виглядом.

– Що є, друже Лютий?

– Там стайня горить, друже Остап. Хто запалив – не знаю.

– Тут багато чого горить, – Остап не приховував роздратування. – Самі рішайте, що спершу гасити. Худоба є в стайні?

– Повно, друже Остап! Німці полонені! Схоплені раніше, вчора. Весь цей час сиділи там, скручені! А нині хтось запалив, і тепер вони верещать!

– Най би собі згоріли, – це прозвучало вироком, підтвердивши для Максима попередження Хмари.

– Та ну, друже Остап! З ними вартувало б попрацювати ще окремо! Та коли вже горять...

– Добре. Витягайте хто ще живий, давайте до москалів, – змилювався командир. – І теє, друже Лютий... Коли напакуєте всіх гуртом, нікого не в'яжіть. Мо', ці щурі там, коли будуть разом у клітці, без нас один одного перегризуть.

– Була б добра забава! – вигукнув Лютий під схвальні вигуки селян і подався геть, виконувати наказ свого старшого.

Війна війною, нема чому дивуватися.

Але все ж було про що подбати. Тут і тепер, поки на нього справді ніхто не звертає уваги.

Намагаючись далі триматися так, Максим відійшов від гурту. Дійшов до найближчої вулиці. А звернувши на неї та зникнувши з людських очей, не стримався – побіг, закинувши на ходу автомат Хмари на плече. Орієнтувався в Гніздянах уже досить добре, тож не блукав, швидко дістався околиці, ріжучи шлях там, де виходило, дворами й городами. Минувши так, серед іншого, кілька закритих димом хат, біля яких вовтузилися погорільці, Коломієць опинився біля двору вдови Ксені Савчучки.

Перше, на що наткнувся у дворі, мало не перечепившись, – мертве тіло Дмитра Зубова.

Труп лежав на боці, і хоч Максим його впізнав, гидував торкатися руками – перевернув ногою. У Зуба влучило відразу кілька куль. Стрілець бив не купно, влучав, вочевидь, через те, що бив із близької відстані. Укотре згадавши службовий досвід, Коломієць зрозумів – у Зубова стріляли на бігу. Глянувши перед собою, побачив розчахнуті двері хати, що не віщувало нічого доброго: адже господиня вже мала вийти. Нахмуривши брови, Максим про всяк випадок скинув автомат із плеча, узяв напереваги, перетнув подвір'я, ступив на ганок.

– Ксеню! – крикнув так голосно, як міг. – Ксеню, ти там?

У відповідь спершу не почув нічого. Потім, дослухавшись – тихе скавчання, за яке прийняв дитячий плач. Опустивши зброю, аби не лякати нікого всередині, Коломієць переступив поріг.

Удова лежала на підлозі в калюжі крові, котра вже поволі почала запікатися.

У головах матері сиділи діти, десятирічний Славко незграбно, мов велику іграшку, притискав до себе восьмирічну сестричку Галю. Повернувшись до прибульця й дивлячись круглими очима, хлопчик зовсім по-дорослому сказав:

– Їх помити треба.

– Кого? – не відразу второпав Максим.

– Мамцю. Вони лежать тут брудні. Не можна так. Завжди любили, коли чисто.

Щось у всьому цьому виглядало зайвим.

Точніше – чулося.

Монотонний стукіт знизу, з льоху.

– Хто це зробив? – Коломієць кивнув на неживу.

– Той москаль, у дворі. Він тікав, як наші хлопці набігли, – на хлопчачому лиці зовсім не було сліз. – Заскочив, думав тут сховатися. Наставив на мамцю пістоля. Мамця закрила нас, почала кричати, кликати наших. Той стрельнув, ми під ліжко заховалися. А він тоді вибіг.

Далі ясно. Не знайшовши порятунку в хаті, Зуб відчайдушно рвонув на прорив, ліс же ось він, рукою подати. Та все ж не дали добігти, зупинили. Залишили труп у дворі, де впав, бо без нього клопоту вистачало. Та напевне скоро вернуться, як не бандерівці, так Ксенині сусіди.

– Будьте тут, – промовив Максим, хоч без нього зрозуміло – більше двом осиротілим дітям нема де йти окрім рідної хати. – Я когось гукну.

Вийшовши до сіней, про всяк випадок причинив за собою двері. Нахилився, поторсав клямку на ляді, що закривала ззовні льох. Добре, хоч замок не повісили, довелося б більше морочитись...

Відсунув клямку, відкинув ляду. Униз вела міцна дерев'яна драбина.

– Вилазь.

За час, поки Ванда Мостовська сиділа всередині, вона встигла просякнути погребом. Руки не звільнили, проте зв'язали спереду, мабуть, щоб могла їсти. Аби скрутили їх за спиною, довелося б, мабуть, стукати знизу головою.

Допоміг вибратися.

Якийсь час чоловік та жінка, українець із Полтавщини та полька, мовчки дивилися одне на одного, не знаючи, кому чого від кого чекати.

Пошукавши й знайшовши ножа, Коломієць розітнув пута.

– Сюди прийдуть, – промовив він, після паузи додав: – Скоро.

– Тобі що з того? – зиркнула спідлоба Ванда, розтираючи затерплі зап'ястки.

– Мені нічого. Тебе можуть закрити разом із німцями та... – ледь стримався, аби не сказати «нашими», навіть трохи прикусив нижню губу, – ...радянськими... совіцькими партизанами. Усім сподобається. Буде повний комплект. Забава.

– Паскудство.

– Війна.

Ванда обсмикнула спідницю й зовсім мирним жестом спробувала дати розкуйовдженому брудному волоссю бодай якийсь лад.

– Ти поведеш мене туди?

– Я виведу тебе звідси. Поки ще можна.

– Dlaczego?

– Сам не знаю, – Коломієць знизав плечима. – Нехай я буду дурний.

– Я вивезла тебе раз. Ти пустив мене раз. Тепер чому?

– Будеш мені винна. Колись віддаси борг.

– Не люблю боргів.

– Доведеться.

Давши нарешті спокій волоссю, Ванда пішла з хати. Уже у дверях згадала про обережність, визирнула, покрутила головою, мовила сама до себе:

– Можна.

– Знову заблукаєш? Дивись, у разі чого другий раз ніхто не відпустить.

– Уважатиму.

– Гляди.

Більше вони не знайшли що сказати одне одному.

Оминувши труп, Ванда, не озираючись, рушила до знайомої вже їй хвіртки в огорожі, вийшла й пішла прямо.

А Максим стояв і чекав, доки вона не дістанеться перших дерев, не зануриться між них і Чорний ліс не поглине її беззахисну фігурку.

Київ

Березень-травень 2015 року

Від автора

Книга, яку ви щойно прочитали, – художній твір, гостросюжетний історико-пригодницький роман.

Нагадую це, аби у вас, шановні читачі, не виникало бажання шукати прототипів головних героїв у відкритих завдяки прийнятим Законам про декомунізацію архівах СБУ. Події, описані тут, виглядають надто нереальними. Тож є цілком природна потреба перевірити їхню правдивість, звинувативши автора у свідомому пересмикуванні фактів на догоду діючій кон'юктурі.

Але в нереальності таких чи інших змодельованих ситуацій, які разом складають сюжетну основу «Чорного лісу», ще довго будуть переконані лише ті, хто дотепер сприймає історію Другої світової війни й історію України винятково через нав'язаний десятиліттями, якщо не століттями панівний російсько-радянський контекст. Абсолютна героїзація радянського партизанського руху протиставлялася свідомій маргіналізації дій Української повстанської армії. А диверсійні групи НКВС та ГРУ в німецькому тилу оспівані сотнями вигаданих спогадів й десятками пропагандистських фільмів, які не мали й не мають нічого спільного з реальністю.

Звичайно, янголів не було по обидва боки фронту, точніше всіх «фронтів за лінією фронту». Проте актуальна українська історична наука нині впритул наближає нас до того, що відбувалося в Україні під час Другої світової війни насправді. А саме: запекла війна між двома окупаційними для українців і однаково тоталітарними режимами – нацистським та комуністичним. І не менш запекла національно-визвольна війна українського народу проти обох режимів. Відтак війна, про переможне завершення якої СРСР оголосив у травні 1945-го, насправді тривала на українській території ще п'ятнадцять років.

Цей роман – лише спроба в художній формі відтворити реалії, у яких опинилася Україна в описаний період. А саме – на початку літа 1943 року, коли український повстанський рух мав, без перебільшення, досить потужні стартові можливості для перемоги. Проте поштовх сюжету все ж дала не наша історія.

«Часто набір до партизанських формувань відбувався ледве не всупереч здоровому глузду», – пише у своїй книзі «Сталінські

командос» історик, дослідник партизанських рухів часів Другої світової війни Олександр Гогун. І далі цитує періоджерела: «Майбутніх партизанів набирали серед ув'язнених виправно-трудових таборів НКВС, з-поміж колишніх працівників НКВС, міліції, прокуратури, членів ВКП(б), табірної агентури. У партизанські загони з ГУЛАГу рекрутувалися люди, які здійснили умисне вбивство, убивство в стані афекту, нанесення тяжких тілесних злочинів, згвалтування». Потім приклади: «Заступником командира (розвідувальної групи – А.К.) було призначено військового техника, уродженця Дніпропетровська, який до війни мав 22 судимості та 16 втеч із місць позбавлення волі... В анкеті він чесно вказав “професійну діяльність” – злодій-рецидивіст». На додачу: «Приймали всіх, чесних, безчесних, навіть мерзотників. Цікавлячись передусім, чи здоровий він фізично, чи не боягуз».

Не варто забувати, що пролетарську революцію восени 1917 року в російському Петрограді організували та провели теж, з-поміж інших, кримінальні елементи. І що ленінський «червоний терор» утілювали в життя саме вони. А також – що в загони Червоної гвардії та на службу в підрозділи ВЧК записувалися вчорашні бандити, грабіжники, убивці й гвалтівники. Коли так, то нема нічого дивного в тому, що червоні партизани під час Другої світової не так воювали з ворогом, як тероризували місцеве населення. Тим самим залякуючи людей та вбиваючи в них волю до опору радянському режиму. Кримінальну суть комуністичного режиму приховувати з огляду на ці та інші факти дедалі складніше.

Ми визнаємо: в УПА воювали далеко не воїни світла. На війні таких просто не існує, і повстанський рух був неоднорідним. Але все це відходить на другий план, коли розуміємо: українські повстанці, воюючи з радянськими партизанами, протистояли добре озброєним кримінальним чи криміналізованим групам. До того ж не завжди керованим із Москви, партизани часто виходили з-під контролю центрального штабу. Звісно, серед них були ідейні. Проте ідейність у цьому випадку – вірність комуністичним ідеалам, які однаково, за своєю суттю, мають кримінальну складову. Інакше й не може бути, практика перших років насильницького становлення радянської влади це довела.

Думаю, навіть скептики після такого короткого пояснення не дивуватимуться прочитаному й повірять у реальність сюжетних ходів. Ті ж, хто й далі має сумніви, можуть легко знайти й прочитати книги, які були використані під час написання роману «Чорний ліс». Інформацію не лише про звичаї червоних партизанів і диверсантів, а також про повстанські реалії, життя на окупованих територіях, особливості україно-польського та україно-німецького протистоянь узято з таких джерел:

- Родня. Полиция и партизаны на примере Украины 1941–1944 гг. / Авторы-составители А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – Украинский издательский союз, 2011;

- Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування 1941–1944. – Київ: Наш формат, 2014;

- Неконвенционная война. ГРУ и НКВД в тылу Вермахта. / Составитель А. Гогун. – Киев: К.І.С, 2014;

- Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010;

- Патриляк І. Перемога або смерть Український визвольний рух у 1939–1960 рр. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015.

- А також збірники досліджень «Український визвольний рух» (Львів, 2005, 2008, 2011 рр.)

Принагідно висловлюю подяку:

- Іванові Патриляку, історик, першому читачеві та першому рецензентові, за терпіння. Його поради та критика зробили книгу кращою;

- Жанні Куяві, письменниці, журналісту, котра знайшла час і разом зі мною спробувала навчити волиняків у романі говорити так і з тими інтонаціями, з якими говорять на її рідній Волині.

До нових зустрічей!

А. К.

Примечания

1

Приміщення, часто окрема камера, де відбували покарання в'язні системи *ГУТАБ НКВС* в 1920-1960-х рр. Барак посиленого режиму (*БУР – барак усиленного режима, рос.*), по суті, був внутрішньою тюрмою табору, куди саджали порушників дисципліни, тих, хто відмовлявся від робіт тощо. З другої половини 1960-х називався *ПКТ* – приміщення камерного типу.

2

Мається на увазі редакція Кримінального кодексу, прийнята 1926 року й чинна в період, згаданий тут.

3

До літа 1943 квадратні нашивки («кубики», «кубарі») на комірах шинелей та гімнастеров – знаки, за якими розрізняли військові звання в Червоній армії. Від другої половини 1943 року замінені погонами.

4

1937 рік – пік довоєнних сталінських репресій, на який припали політичні чистки, заміни у вищому керівництві СРСР та на місцях, масові розстріли по всій території країни. Після цього, прийнято вважати, диктаторська влада на певний період незначною мірою послабила тиск на людей. Навіть мали місце окремі звільнення й визнання «перегинів» та «помилوک».

5

Троцький, Ігор Васильович (1890 – ?) – випускник Київського військового училища, учасник Першої світової війни, штабс-капітан російської армії. У грудні 1917 року очолив 1-шу сотню повстанського

загону ім. Яна Кармелюка військ Центральної Ради в Кам'янці-Подільському. У квітні 1918 року загін, перейменований у курінь, під командуванням Троцького був переведений до Харкова. З листопада того ж року курінь був переформований у 2-й Запорізький піхотний полк і отримав завдання тримати фронт з боку Вовчанська. Не встоявши під натиском Червоної армії, полк узимку 1919 року із втратами почав відступати в напрямку Люботина. Згодом Ігор Троцький став полковником Армії УНР. Від 1922 року його доля невідома.

6

Польські загони самооборони, створювалися переважно в польських селах на Волині. Крім того, існували підрозділи польської допоміжної поліції, аналогічні українським. До 1943 року формально співпрацювали з німецькою окупаційною владою. Згодом як українські, так і польські парамілітарні структури поповнили, відповідно, військові підрозділи Української повстанської армії та Армії крайової.

7

МП (*нім.* Maschinenpistole) – пістолет-кулемет німецької фірми «Erfurter Maschinenfabrik», розроблений конструктором Генрихом Фольмером. Мав різні модифікації, стояв на озброєнні вермахту.

8

Щоби, аби (*тут і далі – місцевий діалект*).

9

Під такою назвою місцевість значилася в адміністративному поділі райхскомісаріату Україна (1941–1944 рр.).

10

Громадські господарства, або громгоспи – перейменовані нацистами радянські колгоспи. Завдяки їм німці намагалися зберегти

тотальний контроль над українським сільським господарством, переважно вивозячи продукцію ешелонами до Німеччини й використовуючи її здебільшого для військових потреб.

11

Громадяни окупованих нацистами країн Європи, визнані етнічними німцями й записані до т. зв. німецького національного списку (Deutsche Volkliste). Вони мали особливий статус, захист та матеріальну допомогу адміністративних органів, переважно посідали відповідальні посади в поліції, місцевих адміністраціях тощо.

12

Збройні сили польського підпілля під час Другої світової війни. Була сформована на територіях Польщі в кордонах до 1 вересня 1939 року. Підпорядковувалася польському еміграційному уряду в Лондоні. Між керівництвом АК та силовими структурами СРСР діяла угода про військову співпрацю. Декларуючи боротьбу з німцями, польське підпілля водночас активно діяло й проти ОУН та УПА, вважаючи українців німецькими союзниками та, головне, не визнаючи претензій українців на власні території, оскільки Польща прагнула повернути кордони станом на вересень 1939 року.

13

Окулицький, Леопольд (1898–1946), керівник польського підпілля в Західній Україні, був відомий під псевдонімом Ведмедик. Координував дії з органами НКВС СРСР як із союзниками. У березні 1945 року разом з іншими керівниками польського національного підпілля був заарештований НКВС, за вироком суду отримав 10 років позбавлення волі, у грудні 1946 року розстріляний у Москві, у підвалах тюрми на Луб'янці.

14

Союз збройної боротьби (*пол.* Związek Walki Zbrojnej) – польське збройне підпілля, створене в листопаді 1939 року й у лютому 1942 перейменоване в Армію крайову.

15

Український штаб партизанського руху – орган керівництва радянськими партизанськими формуваннями в Україні часів радянсько-німецької війни. Створений 30 травня 1942 року постановою Ставки Верховного Головнокомандування СРСР. Підпорядковувався Центральному штабові партизанського руху, а в оперативному плані – Військовій раді Південно-Західного напрямку. З середини березня 1943 УШПР став оперативно підпорядковуватися Держкомітету оборони СРСР.

16

«Запаморочення від успіхів. До питань колгоспного руху» – одна з програмних статей Й. Сталіна, опублікована в газеті «Правда» 2 березня 1930 року. Сталін критикував «надмірну самодіяльність» партійних працівників, котрі припускалися «*перегинів на місцях*». Як наслідок, почалося масове кримінальне переслідування тих, хто «*викривлено розуміє генеральну лінію партії*». Хоча на момент публікації Сталін приділяв увагу передусім колгоспам, згодом «*перегини*» виявлялися й засуджувалися всюди, де того вимагала політика «*очищення партії*», у тому числі в органах НКВС.

17

Військовий гарнізон.

18

Акції насильницького умиротворення місцевого населення на окупованих територіях.

19

Військове звання в УПА, відповідник сержанта.

20

Бан – вокзал, рідше – базар, велика площа (*жарг.*).

21

11 листопада 1918 року Юзеф Пілсудський проголосив відновлення Польської держави. Офіційною її назвою стала Річ Посполита Польська. Після підписання 22 квітня 1920 року Варшавського договору з Директорією УНР Ю. Пілсудський розпочав війну з Радянською Росією, яка завершилася укладенням у березні 1921 року Ризького мирного договору, що залишив західноукраїнські й західнобілоруські землі за Польщею.

22

Адміністративна одиниця з центром у Львові, утворена 1 серпня 1941 року. Дистрикт Галичина не належав до райхскомісаріату Україна.

23

«Новий шлях» («Новый путь») – багатошпальтова окупаційна газета, що виходила друком у російському Смоленську з 1941 до 1943 р. Серед іншого, писала про причетність НКВС до розстрілу польських полонених офіцерів у Катині.

24

Веркшущ – парамілітарні формування для охорони промислових підприємств, створені на окупованих Німеччиною територіях, у тому числі України. Шума (шущманшафт) – підрозділи охоронної поліції, які охороняли комунікації та адміністративні центри.

25

Постанова ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 року «Про охорону майна державних підприємств», названа у народі «указ сім-вісім» або «закон про п'ять колосків» та ініційована особисто Й. Сталіним. Згідно з ним, до кримінальної відповідальності притягувалися, зокрема, і селяни, котрих ловили за збиранням колосків на полях. Жмутик «державного майна» давав привід звинуватити людину в розкраданні державної власності. Злочин прирівнювався до умисного вбивства, а

часом за «колоски» карали тяжче, ніж за навмисне позбавлення життя. Діяв під час двох Голодоморів в Україні (1932–1933, 1946–1947). Скасований у 1947 році.

26

Гвер (*діал.*, від німецького *Gewehr*) – гвинтівка.

27

Портативну радіостанцію «Север» розроблено 1939 року на основі дипломної роботи Бориса Михаліна. Призначалася для цивільних потреб, передусім – для полярників. Із 1942 року поставлена на серійне виробництво для війська. Найпопулярніша станція для роботи підпільних груп у тилу завдяки широкому діапазону – до 400 км у несприятливих умовах, до 1000 км – в ідеальних.

28

Судоплатов, Павло Анатолійович (1907–1996) – співробітник радянських спецслужб. Організатор та виконавець терактів, спрямованих проти ворогів СРСР. Зокрема, убив у 1938 році лідера ОУН Євгена Коновальця. У силових структурах СРСР вважався головним спеціалістом по Україні. Належав до керівників боротьби з ОУН та УПА, розробляв та втілював численні оперативні комбінації, спрямовані на придушення українського національного опору. Під час війни як організатор і координатор диверсійного руху в німецькому тилу відгукувався на позивний «Андрій».

29

Постановою Державного Комітету Оборони від 22 серпня 1941 року було ухвалено від 1 вересня видавати на особу в день 100 грамів алкоголю міцністю 40°, стосувалося це як бійців, так і командирів. Документ підписав особисто голова Держкомітету оборони Й. Сталін.

30

Відповідає старшому сержанту.

31

Рижйо – золото (*жарг.*).

32

«Люби мене» («Hab mich lieb») – німецька музична комедія 1942 року режисера Гаральда Брауна. Головну роль у цій та інших стрічках продюсера Георга Якобі зіграла його дружина, популярна актриса Марика Рьокк (Marika Rokk). Саме музичні романтичні та ліричні комедії були пріоритетними в німецькій кіноіндустрії під час Другої світової війни. Демонструвалися, крім Німеччини, по всій окупованій гітлерівцями території Європи. За касовими зборами перебивали пропагандистські військові фільми.

33

7 червня 1943 року німецькі окупанти почали масштабну військову операцію проти українських повстанців. 21 червня територія райхскомісаріату Україна була оголошена «зоною антипартизанських дій».

34

Mrówka – мураха (*пол.*).

35

Przywódców – керівників (*пол.*).

36

Strus – страус (*пол.*).

37

На окупованій німцями території України в 1941–1944 роках 1 кг сала на чорному ринку коштував 6 тис. крб, 1 кг хліба – 250 крб, склянка солі – 250 крб, яйця – по 20 крб за штуку. Ціни в різний час і в різних місцях коливалися.

38

Коханому (*нім.*).